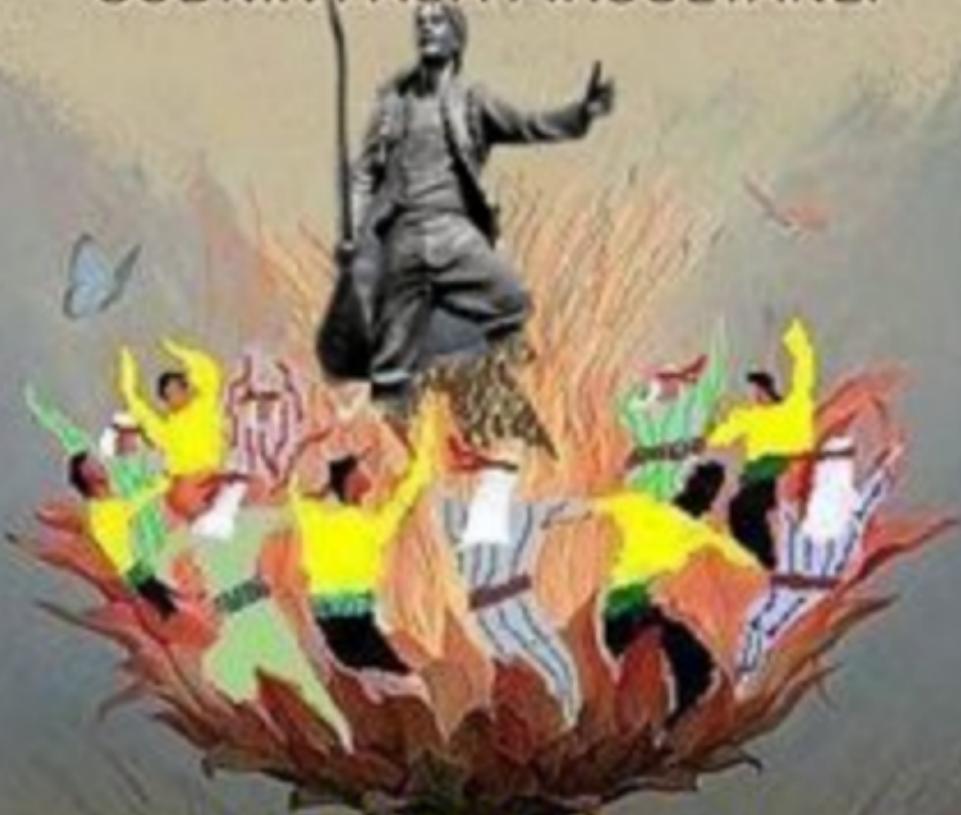


SƏDNIK PASA PIRSULTANLI



OZAN-AŞIQ
YARADICILIĞINA
DAİR
ARASDIRMALAR 2

Sədник Paşa Pirsultanlı

**Ozan-aşıq
yaratıcılığına
dair
arıldirmalar**

II cilddə

II cild

Pirsultan-2002

Elmi redaktor:

Sabir Əliyev
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

Nəşriyyat direktoru:

Ramiz Təmkin

S.P.Pirsultanlı
“Ozan-aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar”

“Pirsultan” nəşriyyatı – 2002

Tədqiqatçı alim Sədник Paşa Pirsultanının ikicildlik “Ozan-aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar” kitabının 2-ci cildinə türk aşıqlarından və mütəffəkkirlərindən Hacı Vəli Bəktaşı, Pir Sultan Abdal və Aşıq Veysəl haqqında, XIX əsrin böyük sənətkarı Güvəndikli Əhməd, Ağdabanlı Qurban, Sənətkar Abdulla, Aşıq Aqil, Tifil Əsəd, Ayrım Əhməd, Əli Bimar, Seyfəli Aşıq Pənah, Aşıq Nabat və başqa sənətkarlar haqqında portret-oçerklər və digər nəzəri məsələlərə aid nəzəri məqalələr daxil edilmişdir.

İnanırıq ki, bu tədqiqatlar və araşdırmalar ali məktəb müəllim və tələbələri üçün çox faydalı olacaqdır.

DQ 03 02 A1 – 08

© 2002

Müəllifdən

İkicildlik «Ozan-aşiq yaradıcılığına dair araşdırımlar» kitabının birinci cildində ön söz yazılmışdır. Müqəddimə «Araşdırımların məcrası» adlanır, ona görə ki, birinci cilddə Sədник Paşa Pirsultanının, Sədник Paşayevin, S. Qoşqardağının yetmişinci illərdən bəri mərkəzi, yerli qəzət və jurnallarda, hətta türk mətbuatında çap olunmuş məqalələri cəmlənmişdir.

2002-ci il sentyabr ayının 16-da çap edilmiş birinci cilddən sonra ikinci cild çapa hazırlanmışdır. İkinci cilddə toplanan məqalələr içərisində, hətta 60-ci illərə aid nümunələr də vardır. İkinci cild türk filosofu Hacı Veli Bəktəsi, Pirsultan Abdal və Veysəllə açılır. İkinci cildin də əhatə dairəsi, coğrafiyası genişdir. Burada hələlik adları ədəbiyyat tarixinə düşməmiş nadir sənətkarlardan, çalğı alətlərindən, musiqi havalarından, ahəng və qaydalarından söz açılır. Bu ikicildliyin bir əhəmiyyəti də odur ki, ozan-aşiq yaradıcılığına dair hansı problemlər 30-40 il bundan əvvəl mətbuatda qaldırılmış və onun əks-sədasi nədən ibarət olmuşdur.

Qəzət və jurnallarda pərakəndə şəkildə qalan elmi məqalələrdən oxucuların, araşdırıcıların bir küll halında tanış olması, səmərəli şəkildə faydalananması çətinlik törədirdi. Biz bu, ikicildliyin hazırlanıb, kitab şəklində çap olunması zərurətini hiss etdik və qəlbimizdən gələn səsə qulaq asdıq.

«Ozan-aşiq yaradıcılığına dair araşdırımlar» kitabının ikinci cildində «Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik ve Ozan-aşık sanatı», «Pir Sultan Abdal», «Pirsultan dağdimi, kənddimi, şəxsiyyətdimi?», «Aşiq Veyselin şiirlerindeki özgünlük», «Güvəndikli Aşiq Əhməd», «Aşiq Bəsti», «Böyük el sənətkarı» (Hüseyin Cavan haqqında), Aşiq

Ələsgər haqqında, Ağdabanlı Qurban haqqında silsilə məqalələr, «Sənətkar Abdulla», «Ağbulaqlı Aşıq Aqil», «Tifil Əsəd», «Ayrım Əhməd», «Əli Bimar», Səməd Vurğun və Aşıq Şəmşir haqqında, «Seyfəli Aşıq Pənah», Aşıq Pəri məclisi, şair Bəhmən və Kəlbəcərin el şairləri, «Aşıq Nabat», «Səməd Vurğun və aşiq sənəti», «Təmbur və Tala mahniları», Güney Azərbaycan və Türkiyə xatirələri və digər folklorla, ozan-aşıq yaradıcılığı ilə bağlı yazılar daxil edilmişdir.

Hacı Bektaş Veli, Bektaşılık ve Ozan-Aşık Sanatı

Hacı Bektaş Veli'nin ilginç yaşam öyküsü oldukça fazla araştırmaya konu olmuştur. Adı Mehmet olan bu evliya, Horasan'ın Nişabur şehrinde, Bektaş Mahallesinde doğmuştur. Anne babası Türk soyundandır. Annesi Şeyh Ahmed'in kızı Hasem Hatun, Babası ise Seyid Sultan Sani'dir. Bazı kaynaklara göre 1248'de doğmuş ve 1337'de vefat etmiştir. Kimi kaynaklarda ise, bu tarihler (1209-1271) olarak gösterilmektedir fakat, bizim için önemli olan başlıca gerçek şudur: Hacı Bektaş Veli XIII. yüzyılda Horosan'dan Anadolu'ya geçmiştir.

Babası, Hacı Bektaş Veli'yi daha çocukken Nişabur'un meşhur evliyalarından ve Ahmet Yesevi dervişlerinden olan Lokman-ı Perende (Lokman-ı Horasani)nin yanına vermiş, bilim ve marifet öğrenmesi için hocadan ricada bulunmuştur. Hacı Bektaş Veli, Hoca Yesevi'nin yolunu, tarikatını çok iyi bir şekilde öğrenmiş, onun fikir ve felsefesini benimsemiştir. O zamanlarda Nişabur şehri bilim ve sanat yönünden önemli bir ortam oluşturuyorsa da, seyahat etmek ve dünyayı görmek, bir ilim ve irfan adamı için çok büyük bir avantajdı. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli önce hocasının tavsiyesi üzerine Bedehşan şehrine gitmiş, oradaki okumuş ve ermiş şahıslarla görüşmüştü, sonra da Nişabur'a dönmüştür.

Nihayet onun Anadolu'ya geçmesi uygun görülmüştür. Bir rivayete göre; Hoca Ahmed Yesevi kendisine görünerek: «Sulucakarahöyük'ü sana yurt verdik» demiştir. Bu Sulucakarahöyük, bugünkü Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesidir.

Hacı Bektaş Arap alimleriyle görüşebilmek için Basra, Bağdat, ve Necef'e gitmiş, oradaki bilim ve irfan

ehliyle temaslarda bulunmuştur. Necef-i Eşref'de bulunan Hz. Ali'nin türbesinde 40 gün çile çıkartmıştır. Üç yıl Mekke'de kalmış ve Hac görevini de üç kere yerine getirmiştir. Oradan Hazreti Peygamber efendimizi ziyaret amacıyla Medine'ye geçmiş ve burada da «çile» çıkartmıştır.

«Çile» çıkarmak; insanın nefesini terbiye etme ve Hak'ka yakın olmak amacıyla kırk gün bir hücrede ibadet etmek, az besinle yetinemek gibi şartları içerir.

Son olarak, Hacı Bektaş Veli, Kudüs'e geçmiş oradan Haleb'e uğramıştır. Burada Cami-i Kebir'deki Davud Peygamberin türbesinde ve Elbistan Eshab-ı Kehf Mağaralarında çile çıkarmıştır.

Bu seyahat ve ziyaretleri sırasında Hacı Bektaş Veli zamanının, bir çok ünlü bilgin ve evliyaları ile tanışma ve konuşma fırsatı bulmuş, 13. yüzyılda da ermiş sıfatıyla Anadolu'ya dönmüştür. Bu dönemde Türk toprağı olan Anadolu zor şartlar altında idi. Bir yandan Moğol istilasına karşı direniyor, diğer taraftan Türk birliklerinin zayıflamasını fırsat bilip karışıklık yaratan etnik guruplarla uğraşıyordu.

Bu dönemde Anadolu'nun manevi mimarları olan Mevlana's, Yunus Emreler, Hacı Bektaş Veliler, Ahi Evranlar meydana çıkarak Anadolu Türk Birliğinin oluşturulması için büyük şayret göstermişlerdir. Bu birliği, kuvveti, dostluk ve kardeşliği yaratan da elbetteki Hoca Ahmed Yesevi tarikatıdır. Bu ekol doğrultusunda Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'daki manevi ve edebi gelişmeler çok önemli katkıları mevcuttur. «Bilimle ışıklanmayan yolun sonu karanlıktır» diyen Hacı Bektaş Veli sadece bir tarikat kurucusu olarak kalmamıştır. Daha XIII. yüzyılda «Bir olalım, iri olalım, diri olalım» sözleriyle gelecek yüzyıllara seslenmiştir. Bu mesajı bugün de yarın da gücüllüğünü koruyacaktır.

Biliyoruz ki, tarikat Arapçada yol anlamına gelmektedir. Peki, İslam kadar mühteşem ve bir tek gerçek yol olduğu halde yeni bir tarikata, yeni bir yola ne gerek vardı? diyebilirsiniz. Üstelik Aleviler de, Bektaşiler de, Ebubekir, Ömer ve Osman'ın da aziz peygamberimiz için sevgili kızı Fatime Annemizin eşi Ali kadar kıymetli ve aziz olduğunu biliyorlardı. Peki bu yelpaze nedir? Neden mezhep ve tarikatlar ortaya çıkmıştır? Bizce, Alevilik ve diğer tarikatlar genellikle Arap egemenliğine karşı bir tepkinin sonucudur. Arap Halifelerinin, haksız tutumları Horasan ve Bağdat'ta tepkilere yol açmıştır. Türkler ve Farslar'in Araplaştırılma çabası da ayrı bir tepkiye neden oluyordu. Üstelik Arap dili ve kültürüne karşı tepki, Anadolu'da bir de Türkluğu korumak isteyen kesimlerde görülmektedir. Burada Farsça'ya tepki de söz konusudur. Bize göre, 1270 yılında Horasanlı erenlerden Hacı Bektaş Veli'yi Anadolu'ya getiren bir neden de bu idi. Anadolu'daki ulusal ve dinsel arayışlara katılmak ve buradaki uygun sosyal bazı kullanmak için o, Anadolu'yu seçmişti. Genelde Hacı Bektaş Veli Alevilik yanlısı değildi. Bakın ne diyordu: «Her Bektaşı, Alevidir, ama her Alevi tarikatımıza dahil olmadığından Bektaşı değildir».

Hacı Bektaş Veli'den kalan velayetnamelerden Şerh-i Besmele'de kendisinin başlıca savları ve düşünceleri yer almaktadır. Veli'ye göre, Türk Milletinin Alevi ve Sünni çocukların ortak manevi değeri Ehl-i Beyt sevgisi'dir. Bu sevgi, Hazreti Peygamberimize ve onun soyundan gelenlere duyulan ve beslenen yüce sevgidir. Kutsal bağlılıktır. Bu sevgide Osman'a, Ömer'e, Ebubekir'e ve Ali'ye de yer vardır.

Hacı Bektaş Veli'nin fikir dünyasında Türk kimliği açıkça kendini göstermektedir. Şu sözüne dikkat edelim «Türk'ün karakteri, hiçbir zaman zalimin yanında yer almaya izin vermez. İnsanlığın vicdanını kanatacak her bir

hareket Türk vicdanında unutulmaz ve derin yaralar açacaktır.»

Bir folklor uzmanı ve halk edebiyatı araştırmacısı olarak beni daha çok ilgilendiren Hacı Bektaş Veli düşüncelerinin ve ekolünün halk şiirine etkisidir.

Ozanların, halk şairlerinin ilahi bir sevgiyle hak aşığı olduklarına dair rivayet ve efsaneler Hacı Bektaş Veli'den çok daha önce de mevcuttu. Bir rivayete göre, Musa-Aleyhisselam Tur-i Sina'da Tanrı'yla konuşur. Tanrı da yaptıkları konuşmayı sırlaşmasını ister. Musa, dağdan dönerken bir ozanın bir az önce kendisinin Tanrı'yla yaptığı konuşmayı kopuz çalıp, söylediğini görür, Musa telaş içinde geri dönüp, durumu Tanrı'ya iletir. Tanrı ise Musa'ya şöyle der:

-Sen bu meseleye karışma! Benimle ozanlar arasında sevgi ve gönül bağları var. Onlar benim söylediklerimi himen duyar ve bilirler.

Hacı Bektaş Veli'nin ozan Sanatı ve Halk Şairliğine yaklaşımı açısından bana göre kendisinin Yunus Emre'yle sohbeti çok ilginçtir Veli'nin Halk Ozanlarına bakışı bu konuşmada açıklanmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin Yunus Emre'ye «Sorun bakalım büğdayımı himmet mi? istiyor,» dediği rivayet edilmektedir. İşte Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişinin asıl amacı himmet dağıtmak, iman ve sevgi saçmaktır. Türk İslam birliği, bütünlüğü Hacı Bektaş Veli için önemli manevi hedef olmuştur.

Tapduk Emre ile Yunus Emre arasındaki kırdan getirilmiş ve ibadetten geri kalmış tek çiçeğin derilmesi olayı da geleceğin büyük ozanının manevi dünyasını belirleyen güzel bir örnek sayılmalıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin «Şerhi-Besmele» eserini (İzmir 1985) yayına hazırlayan bilim adamı Rüştü Şardağ halk ozanlarının Bektaşılıkle büyük bir manevi bağı

bulunduğunu dile getirmiştir. Hatta yayında Yunus Emre'nin şiirlerinden de örnekler verilmiştir:

Murtaza'dır, güneş ile görünen
Yüreklerden tutan, duyan Ali'dir.

Yunus dini bütün bir Müslüman için tek Allah, tek Peygamber ve de tek kitabı, Kur'an-ı Kerim'in olduğunu şiirlerinde dile getiriyordu:

Kaf dağı zerrem değil
Ayla Güneş bana kul
Haktır aslım, sek değil
Mürşittir Kur'an bana.

Yunus Emre'nin yolunda yürüyen bazı halk şairleri kendi şiirlerinde Hacı Bektaş Veli'nin fikirlerini, felsefesini ve inancını dile getirmiştir. Hatta bunlar arasında Hacı Bektaş Veli'nin adını şiirlerinde redif olarak kullananlar da olmuştur. Haydar Baba, Kaygusuz Abdal, Seyrani, Hasan Dede, Miskin Arif, Abdal Musa, Perişan baba, Zeynal Baba, Sersem Ali, Vahit Lütfü Salcı ve diğer ozanlar sık sık Bektaşılık fikirleri doğrultusunda eserler yazmışlardır.

Örnek olarak Sersem Ali'nin bir şiirine bakalım:

Yedi iklim, dört guşeyi dolandım
Hünkar Hacı Bektaş pirim hu deyü
İndim eşigine, niyaz eyledim
Hünkar Hacı Bektaş pirim hu deyü

Meydanda oturan mertlerin merdi
Her sabah okunan erenler virdi
Hak Muhammet, Ali Pirimin ceddi
Hünkar Hacı Bektaş pirim hu deyü

Haktan geldi, yaşıl ferman göründü
Rum'un yerlerine cümle okundu
Karaca Ahmet Sultan bendesi oldu
Hünkar Hacı Bektaş pirim hu deyü

Şair Veli'den bir örnek:

Saadetlü Sultan'in nazar kıldığı
İlleri var Hacı Bektaş Veli'nin
Horasan'dan sökün edip geldiği
Yolları var Hacı Bektaş Veli'nin

Şeyhleri var, atlas giyer, al giyer
Düldül atları var, altın çul giyer
Dervişleri hırka giyer, şal giyer
Şalları var Hacı Bektaş Veli'nin

Bektaşı Şeyhlerinin, Müritlerinin giyimi, yaşam
biçimi ve davranışları Abdal denen dervişleri hatırlatır.
Vahit Lütfü Salıcı «Hünkar Hacı Bektaş Veli» semaisinde
onu şöyle açıklamıştır.

Velilerin velisisin
Hünkar Hacı Bektaş Veli
Er Türklerin birisisin
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Horasan elinden geldin
Osmanlıya öğüt verdin
Dört guşeye yetip erdin
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Sen inkılapçı bir ruhsun
Sevgililer gibi suhsun

Bize ikinci bir Nuh'sun
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Karahöyük'de oturdun
Anadolu oldu yurdun
Sen milli bir devlet kurdun
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pirim Ahmet Vesevi'dir
Yerin kalbimin evidir
Kulun Vahit Alevi'dir
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Azeri Türklerinin Ozan ve Halk Şairleri de Hacı Bektaş Veli'nin manevi dünyasından etkilenmişlerdir. Bu şairlerin eserlerinde Bektaşılık, Dervişlik Abdallılık motifleri kendini göstermektedir. Hazreti Ali sevgisi bu açıdan ağırlık kazanmıştır.

XVI. yüzyılın halk şairlerinden Miskin Abdal da Bektaşılık noktasından hareket etmiştir ve dini içerikte şiirler yazmıştır.

Her kim eğer şerde şerri bilmese
Gökte efzel Gazanfer'i bilmese
Her kim ki Ali'yi Veli bilmese
Onun başın Zülfükar'a veresen

Kadir Mevlam nazar salıp her yana
Fark koymayıp beye, hana, sultana
Abdal da sıçınp kadir süphana
Sen de meylin beyle yara veresen.

Miskin Abdal'dan sonra sanat dünyasında görülen Pir Sultan Abdal da aynı yol ve felsefeyi benimsemiştir.

Pir Sultan Abdal'ım ağladı güldü.
Kabe'yi şerinden bir nida geldi.
Hakkın emriyle dört kitap indi.
Okuyan Muhammet, yazan Ali'dir.

Ayrıca, XVI. yüzyılda yaşamış Dirili Kurbani de aynı içerikte koşmalar dizmiştir.

Horasan'da, kızıl gümbet ağası
Gözüm senin intizarın çekibdi.
Hakkı buyurdu, Habip gitti Mirac'a
Ona peşkeş ol Kurbani çekibdi.

Yeri gelmişken burada aynı dönem şairlerinden olan Pir Sultan Abdal'la Dirili Kurbani'nin şiirlerinde «şah» kelimesinin yorumu üzerinde durmak istiyorum. Pir Sultan Abdal'ın bir dörtlüğü şöyledir:

Gönül çıkmak ister Şahin köşküne
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pirim Ali, on iki imam aşkına
Açılın kapılar, Şaha gidelim.

Tabi ki burada konu olan Şah İran Şah'ı değildir. Bize göre burada Şah kelimesi Tanrı anlamına gelmektedir. Çünkü Allah anlamında kullanılan Şah kelimesi XIV. yüzyıldan beri bizim edebiyatımızda sık sık görülmektedir. Örneğin Şirvanlı İmadetdin Nesimi'de, bunları görüyoruz. Şah denince bütün varlıkların ve mevcut olan her şeyin hakimi yüce Allah kastedilmektedir. Şimdi bir de Dirili Kurbani'nin bir şiirine bakalım:

Yerde gök yokken, bir nazar kıldı.
Eitti gevheri, dürr eyledi Şah

Yok yerden alemi berkarar etdi
Cismini kandilde nureyledi Şah

Getirdi kelamı cümle cahana
Kırkları gösterdi ehl-i irfana
Peygamber hitabın getdi dehana
Habibin sohbetin şur eyledi Şah

Dirili Kurbani, götür din indi
Boynundadır mehebbetin kemendi
Derya üste oynatırdı semendi
Özün Cebrai'l'e per eyledi Şah.

Bu durumda fazla yorum'a gerek kalmıyor. 18. yüzyılın ünlü Halk Şairlerinden Tufarkanlı Abbas'da dini daha doğrusu Tasavvuf şiri yazmaya meraklıydı.

Kör olasan a gözlerin
Ağan burdan hara getdi?
Üç aylık beşik içinde
Kılınc çalan hara getdi?

Zülfükar'ı çekti daşa
Bulak çıktı, koşa koşa
Ejdahani baştan başa
İki bölen hara getdi?

İsterem sırrı sübhani
Natik okuyan Kur'an'ı
Abbas kimi binevanı
Ağlar koyan hara getdi?

XVII. yüzyılın büyük ismi, Karacaoğlan ilk bakışta dini temaları işlemiyor gibi görünse de şiirleri dikkatle

incelediği zaman onun dine olan sevgisi ve bağlılığını açıkça görebiliriz:

Karacaoğlan der ki, ismim öyerler
Acı oldu bildiğimiz şekerler
Güzel sever diye isnad ederler
Benim Hak'tan gayrı sevdiğim mi var?

Karacaoğlan'ın şiirlerinden birinde Hacı Bektaş Pir'in adından da söz edilir. Bize göre XIX. yüzyılın büyük şairi Aşık Elesker Göğçeli din konusunda daha çok dünyevi bir tutum içinde kalarak mezhep ve tarikat etkisinde kalmamıştır. O Ömer, Ali, Ebubekir ve Osman'ı aynı derecede yüce tutmuş, onları Allah'ın ve Peygamber'in dostu gibi terennüm etmiştir.

Altı günde halk eyledi
Alemi sübhani merd
Aya, güne karar koydu.
Dolandı dünyayı merd.

Geldi Muhammed şahnına
Doksan bin kelime tamam
Osman yazdı cem eyledi
Otuz cüz Kuran'ı merd.

«Dede Korkud ve Selman-ı Farsi» adlı bir rivayete göre Salman-ı Farsi Peygamber Efendimizin dostuymuş. Ülkede meydana gelen bütün önemli olaylar hemen Selman-ı Farsi'ye ulaştırılmıştır. Bir gün Salman-ı Farsi'ye haber gelir. Korkud adında bir ozan halk arasında dolaşarak Kur'an Ayetlerini nazma dizip, kopuzla çalıp, söylemektedir. Selman-ı Farsi Korkud'u kopuzuyla beraber yanına alıp Peygamber Efendimize götürür ve ozanın

yaptıklarını kendisine anlatır. Muhammed Peygamber, ozana kızmaz ve hak verir: «Ona dokunmayınız zira o ozandır. Yaptığı da küfür sayılmaz. Bırakın halk içinde kutsal ayetleri yaysın, şiirle anlatsın. Halk onu dinliyorsa, Kur'an'ı anlatması dinimize hizmettir.» O alkışa layıktır.

Aslında Bektaşı tarikatının uzun süre halk içinde etkili oluşunun bir sebebi de tarikat neferlerinin halk şiirini kullanarak «propaganda» yapmalarıdır. Ozan dili ve sıfatıyla halka giden Bektaşiler tabii ki başarılı oluyorlardı.

Azerbaycan'a gelince, Bektaşılık sadece Nahçıvan bölgesinde etkili olmuştur. Nahçıvan'da Bektaşı soyu da bilinmektedir. Örneğin merhum qazeteci ve Yazar Kamil Bektaşı ve Filoloji Doktoru, profesör İnayet Bektaşı söz konusu soylu ailinin temsilcileridir. Nahçıvan'da bu soy hatırları sayılır bir mevkiye sahiptir.

*«Halk ozanlarının sesi» dergisi,
Sayı: 2, Mart 1993*

Pir Sultan Abdal

1928-ci ildən üzü bəri Fuad Köprülü, Sadəttin Nuzhət (1929), Pərtəv Naili Boratav və Abulbaqi Kölpinarlı (1943), Cahit Öztelli (1985) ayrı-ayrı dövrlərdə türk şair-ozanı Pir Sultan Abdalın şerlərini toplayıb nəşr etdirmişlər.

Cahid Öztellinin 1985-ci ildə İstanbulda yayım-ladığı «Pir Sultan Abdal» əsəri onun yazdığını görə, şairin həyatını və şerlərini tam əhatə edən mükəmməl nəşrlərdəndir. Mən bu kitaba münasibətimi bildirməzdən əvvəl Pir Sultan Abdal haqqında bir-iki söz demək istərdim. Mənim yaşadığım Gəncə şəhəri yaxınlığında Pirsultan dağı var, mən həmin dağın ətəyindəki kiçik bir köydə doğulmuşam. Bu dağın adı ilə bağlı rəvayətləri ilk dəfə ana nənəm Leylidən eşitmışəm. Nənəm deyərdi ki, bu yaziq Pirsultan allanmış, bir türk oğlu kimi öz yurdunun içərisən boylanmaq əvəzinə kənarə boylanmış, axşam-sabah «Sultanım, sultanım» deməkdənsə, «şahım, şahım» söylemiş. Bu da yuxarıların xoşuna gəlməmiş və boğazından asılmasına fərman verilmişdir. Pir Sultanı dar ağacından asmışlar. Lakin yerə düşərkən, əbasının içərisində cəsədi olmamış, qeybə çəkilmiş, əvəzində əbanın içərisindən bir göyərçin pirildiyib uçmuş və qənşərdəki dik daşın üstünə qonmuşdur. Həmin göyərçin Pirsultan soyuna mənsub pərən-pərən düşmüş ailələrin bir qismini bələdçilik edib Yıldız dağının bənzəri olan Təbrizə və Gəncəyə yaxın olan dağlara aparmışdır. Gəncə yaxınlığında şair-ozan adını daşıyan Pirsultan dağı olduğu kimi, Təbrizin 60 km-də Qasım dağları arasında Pirsultan köyü və Pirsultan məzarı mövcuddür.

Leyli nənəm Pir Sultan Abdalın şerlərindən bircə bənd bilirdi və ən qəmli vaxtlarında o şeri zümrümə edirdi.

Sivas ellərində zilim çalınır,
Camlıbellər bölüm-bölüm bölünür,

Mən dostdan ayrıldım, bağrim dəlinir,
Katib, əhvalımı şaha böylə yaz.

Sonralar həmin qoşmanı bütövlükdə şair-tədqiqatçı Məmməd Aslanın 1980-ci ildə nəşr etdirdiyi «Türk xalq şerindən seçmələr» kitabında oxudum.

Bütün bunlardan sonra Cahid Öztellinin «Pir Sultan Abdal» (1985) kitabını, oradakı qeydləri, mülahizələri, şerləri, şərhləri oxudum, ağıl süzgəcindən keçirdim.

Kitabda yeddi ələvi şairləri sırasında Nəsiminin də adı çəkilir. Əhməd Yəsəvinin (1103-1166) Türküstandan Xorasana, Anadoluya müridlər göndərdiyi, XIII əsrдə Hacı Veli Bəktaşının Anadoluya gəlişi tarixdən məlumudur. Hər Əlinin adını çəkən ələvi deyildir. Nəsiminin adı çəkilən ələvi şairlərdən fərqli olaraq onun sistemli yaradıcılıq konsepsiyası vardır. İstilaçı Teymurləngin islami əqidəsindən fərqli şəkildə «Quran»ı şərh etməyə başlamış, öz hürufi əqidəsinə görə, belə hesab etmişdir ki, Nəsimi «Quran»ı daha düzgün başa düşüb, islami əqidəyə o daha yaxındır. O, şəriət, təriqət, mərifət və həqiqətin dəyərlərinə yiyələnməklə adamların mənəvi cəhətdən insani kamilliyə yüksəlməsi əqidəsini müdafiə edirdi. İnsanı mənəvi ucalığa çağırırdı. Nəsimi ələvi şairi deyil, bütövlükdə şərqin, ələcə də türk dünyasının böyük şairidir. Yunis İmrə, Qazi Bürhanəddinə qədər, bəlkə də bir az da artıq türk dilinin inkişafı tarixində Nəsiminin xidmətləri vardır. Nəsimi ilə ələvi şairləri təsəvvüf ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi bir nöqtədə birləşirlər. Nəsimi ilə Pir Sultan Abdalı və ya başqa ələvi hesab etdiyimiz şairləri uzun bir zaman, əsrlər ayırdığı kimi, dünya görüşləri, şerləri də o qədər fərqlidir. Orta Asiyadan, Türküstandan Anadoluya gəlmiş, qayıdış çox güclü olmuşdur. Bu izlər bu gün də ozan-aşıq sənətində yaşamaqdadır. Məsələn, Yıldız dağı Türkiyənin

Sivasındadır, «Yıldız dağ Koroğlu» saz havası isə türkmən baxşları (ozanları) arasında geniş yayılmışdır.

O ki qaldı Pir Sultan Abdalın «Dönən dönsün, mən dönməzəm pirimdəm» ideyası Nəsimidən yox, Şah İsmayıll Xətaidən gəlir. Şah İsmayılin babası Şeyx Cüneyd də, atası Şeyx Heydər də hakimiyyəti dinin gücü ilə ələ almağa səy göstərdilər, lakin mümkün olmadı. Gilanda Şərif xanın, Lələ Hüseynin dini tərbiyəsi ilə böyükən və hakimiyyətə gələn Şah İsmayıll Xətai bütövlükdə Azərbaycanı, İran İraqını, Mərəş, Diyarbəkir vilayətini, Bağdadı tutan, Xorasanı İранa birləşdirən Şah İsmayıll Xətai sonra da gözünü qonşu dövlətlərə tikir. Allahın, «Quran»ının və Peyğəmbərin bir olması, islam əqidəsi bu işdə ona rəvac verir. 28 yaşlı Şah İsmayıll Xətainin şairliyindən, yumşaq təbiətindən bacarıqla istifadə edən din xadimləri Şeyx Heydərin vaxtı ilə başladığı «Qızılbaş hərəkatı»nı yenidən dirçəldirlər. Bu məqsədlə Şah Xətainin Abdalları gəzəngi şair-ozanları meydana çıxır.

Xətainin sağlığında bilavasitə onun özündən tapşırıqlar alan Miskin Abdal, Çoban Abdal (Samux bölgəsi), Sarı Abdal (Oğuz bölgəsi), Eşq Abdal (Ağdam bölgəsi) kimi şair-ozanlar Anadoluya yayılıb İslam dini içərisində müxalifət mövqeyində dayanaraq iki qardaş arasında zərərli toxumlar səpirlər. Hacı Veli Bəktəş törənlərində, cəm gecələrində oxunan «nəfəslər» də bunlara rəvac verir. Böyük türk toplusu arasında Yezidə, Müaviyyəyə bərabər Həzrət Əli düşmənləri axtarılır.

Bu ənənələrə möhkəm bağlanan Pir Sultan Abdalın faciəsi belə başlanır və nəticədə bu faciənin qurbanı olur. Sivasda Xızır Paşanın əli ilə boğazından asılır. Burada bir həqiqəti söyləmək yerinə düşər ki, türk yurdunun bütövlüyünə kəc baxan, bu yolda suçu olan Pir Sultan Abdalı həmin Xızır Paşa olmasa da, gec-tez İstanbuldan gələn fərmanla başqa bir Xızır Paşa boğazından

asdıracaqdı. Burada başqa bir həqiqəti də söyləməyi borc bilirəm. Pir Sultan Abdal «Açılın qapılar, şaha gedəlim» dedikdə İran şahını yox, Şahi-Mərdan Əlini nəzərdə tuturdu. Pir Sultan Abdal Həzrət Əli ilə bağlı əvvəl Yezidin düşmən obrazını yaradır və bundan istifadə edərək mövcud quruluş haqqında istədiyi mənfi fikirləri onun timsalında söyləyir və bunu da oymaq-oymaq gəzə-gəzə sazinin-sözünün gücündən istifadə edib yayır. Bu şair-ozanın səhvidir, yanlışlığıdır, faciəsidir və bu faciənin qurbanı olması da təbiidir. Bu inkar edilməz bir fakt olduğu kimi, bu da bir həqiqətdir ki, müxalifət olmadan, ölkədə açıq fikrə də meydən ola bilməz.

Dahi şairimiz Nizami Gəncəvi deyir ki, bir ayna səni pis göstərsə, onu sindırma, özünü düzəlt, çünki səni başqa bir ayna da əyri göstərəcəkdir. Məlumdur ki, Pir Sultan Abdal o dövrdə asılan, sürgün olunan sonuncu şair olmamışdır.

Mən Türkiyənin çox şəhərlərində, köylərində, şənliklərində oldum, elə saz-söz məclisi görmədim ki, orada Pir Sultan Abdalın şeri oxunmasın, bəstəsi çalınmasın. Hətta uzun illər keçməsinə baxmayaraq, Pir Sultan Abdal faciəsinin qəlbəri göynətdiyinin də şahidi oldum. Pir Sultan Abdal şərlərində yaşantı var. Onda bir həyat çağlayır.

Gəl, bizim bağçaya, edəlim seyran,
Bülbül aşiq olmuş bir gülə heyran,
Səni məndən bir gün ayırar dövran,
Ayrılıq ortaya düşməmiş gəl-gəl.

Pir Sultan Abdal bəzən inad etsə də, səhvini də başa düşür. «Gecikmiş karvanım yollarda qaldı», «Dibi bir qərarsız göllərdə qaldım» deyərək, öz təəssüfunü də bildirir. «Çıxaram, baxaram, bülbülüm ötməz» deyən sənətkar daxilən ağlayır.

Bütün bu deyilənlərlə yanaşı, Pir Sultan Abdala münasibət bu gün də duru deyil. Bir pinar kimi, bu gün Pir Sultan Abdalın şer çeşməsindən içib feyziyab oluruq. Amma, ona başqa don geydiririk.

«Pir Sultan Abdal» kitabının 25-ci səhifəsində oxuyuruq ki, Pir Sultan Abdal asılır, əbasının içərisində şairin cəsədi əvəzinə köpək çıxır.

Başqa bir rəvayətə görə, Pir Sultan Abdal İrana qaçır, şahın qızı Sənəmlə evlənib başqa bir adla Sivasa qayıdır. Qız Sivasda Xızır Paşanı gördükdə ona aşiq olur. Xızır Paşa ilə dönük qız birləşib, Pir Sultan Abdalı yenidən məhv edirlər. «Vərqa və Gülşə», «Arzu-Qəmbər» dastanlarında sevgililər öz müqəddəsliliklərinə görə, təzədən dirilib bir-birlərinə qovuşurlar. Türk folklorunda da belə müqəddəs ənənələrin olduğu bizə məlumdur.

Otuz ildən artıqdır ki, Azərbaycanda, Gürcüstanda, Ermənistanda, Dağıstanda, Qazaxstanda və Orta Asiyada folklor toplamaqla məşğulam, otuzdan artıq kitabın müəllifiyəm. Düşmən tərəfindən uydurulmuş Pir Sultanın ölümü kimi yaramaz nümunələrə az rast golmişəm. Onu söyləyən qocalara da, cavanlara da ar olsun demişəm. Xalqı, onun nümayəndələrini ucaldan, bizə məgrurluq gətirən nümunəleri toplayıb qələmə almışam.

Anadolunun mənəvi memarlarından biri olan «Piri», yəni Pir Sultan Abdalı köpəyə, itə çevirmək nə dərəcədə ədalətli səslənir. Saxta şəkildə, süni surətdə düzəldilən dastanda ağla batan odur ki, Pir Sultan Abdal çox qoca, ixtiyar çağlarında asılmışdır. Pir Sultanın İrandan gətirdiyi şah qızının yox, atasının ölümü zamanı saçlarını yolan qızının adı Sənəmdir. Sənəmin ağrı deyən səsi, sözləri az qala bu gün də insanın qulağında səslənir və insanın qəlbəi daş olsa da onun gözündən yaşı çıxarıır.

Uzundur, usuldu dədəmin boyu,
Yıldızdır yayları, Banazdır köyü,
Yaz-bahar ayında bulanar suyu,
Sular çağlar, çağlar Pir Sultan deyə.

Pir Sultan qızı idim mən də Banazda,
Qanlı yaş axıtdım baharda, küzdə,
Dədəmi asdılар qanlı Sivasda,
Dar ağacı ağlar Pir Sultan deyə.

Hər şeydən əvvəl, Pir Sultan Abdal türk oğlu türkdür. Bəlkə də, Təbriz yaxınlığındakı Pirsultan köyünün, eləcə də Gəncə yaxınlığındakı Pirsultan dağının ozan Pir Sultanla heç bir əlaqəsi yoxdur, elə-bələ ad oxşarlığıdır. Bizə gəldikdə isə sadəcə olaraq köyümüzün üst yanındakı dağın və nəsil-soyumuzun adı ululardan «Pirsultan»dır. Hər necə olur-olsun Pir Sultan Abdal türk dünyasının həmişəyaşar ozanıdır, şairidir. Onun adını bir şair kimi, ulu ozan kimi uca tutmaq hamımızın borcudur. Nizami Gəncəvinin bir sözü qoy biz folklorçulara öyünd, nəsihət və vəsiyyət olsun. O, deyir ki, ağzına pis söz gəldikdə onu yazma. Varağı ağı, bəyaz buraxmaq ondan gözəldir.

Ən önemlisi odur ki, harada Pir Sultan Abdalin adı tutularsa, o göy, o dağ, o daş, o yer türk camesi qədər müqəddəs yerdir, pirdir, ocaqdır, xalqın tapındığı, ziyarət etdiyi yerdir.

Pir Sultan Abdal tədqiqatçıları gah onun Yəməndən və ya Xorasandan, Xoydan gəldiyini qeyd edirlər. Bu yanlışdır. Folklorun özünəməxsus ənənələri vardır. Bunları dərinən duymadan, bilmədən onu həqiqətə uyğun şəkildə araşdırmaq olmaz. Birincisi, Qaraman-Anadolu boyalarında boy-boya vermiş köylərin əhalisi özünə turkmən deyir. Onların turkmənliyindən neçə-neçə yüz illər keçib. Bu gördüyüümüz köylərdəki insanların hamısı türk torpağında

törəmiş, artmış, həqiqi türk vətəndaşı kimi boy atmışdır. Türküstandan XIII yüzillikdə gələn bu insanların arxasında alim-şair Əhməd Yəsəvi müridlər göndərmiş, onların dini-əxlaqi talelərini Hacı Vəli Bəktaşilərə, Tapdıq İmrələrə tapşırılmışdır. Onların başçılıq etdikləri toplumda Yunis İmrələr, Pir Sultan Abdallar yetişib meydana çıxmışlar. Ən azı bunlar türk dünyasının mənəvi memarlarıdır. Bunlarsız türkün şər və musiqi dünyası boş görünər. Pir Sultan Abdal İmam Rzanın məzarını ziyarət üçün Xorasana gedə bilər, oradan Xoya da keçə bilər. Bu coğrafi məkanlarda milyonlarla Azəri türkləri yaşayır. Yəmən də Həzrət Əlini sevən bir ölkədir.

Göyçənin Kərkibaş kəndində doğulmuş Ağ Aşıq (Allahverdi), XIX əsrənə yaşıyib yaratmışdır. O, Qafqazdan kənara çıxmamış, Yəməni isə heç görməmişdir. Lakin yazdığı təcnisin cinas kəlmələrinə uyğun gəldiyi üçün Yəmənin adını şərə salmışdır. Ağ Aşıq yazır:

Geynibsən yar qəddinə buxara
Necə bulbul baxar bağda bu xara?
Gəzdim İstanbullu, Bağdad, Buxara,
İndi də gəlişimiz a Yəməndədir.

Əslində Ağ Aşıq bu şəhərlərin heç birində olmamışdır. Pir Sultan Abdal Sivasın Banaz köyündə doğulmuş, ürəyi qədər sevdiyi Yıldızdağ kimi o da, o torpağın bitili bir qayasıdır. Türkün əski bir Ata sözü var: «Əsl türk əcdadının doğulduğu yeri vətən bilər. Törəmə türk qarnının doyduğu yeri vətən bilər». Pir Sultan Abdalın vətəni Türkiyədir. Ona hörmət əlaməti olaraq ölümündən sonra Təbrizin 60 km-də bir köyə Pirsultan adı vermişlər. Gəncənin 60 km-də də bir əzəmətli dağa Pirsultan dağı adı verilmişdir. Bu yalnız Pir Sultana olan dərin hörmətlə, məhəbbətlə bağlıdır.

Pir Sultan Abdal bütün varlığı ilə Həzrət Əliyə və Kərbəla müsibətində məhv olmuş on iki imama sonsuz məhəbbət bəsləyir. Hətta bu sevgi o dərəcəyə çatır ki, islam dininin öndəri olan Məhəmməd Peyğəmbəri bu yolda vəzir, Həzrət Əlini isə padşah hesab edir. O, islamın gücünü Həzrət Əlidə, onun atı Düldüldə və qılıncı Zülfüqarda görür. İmam Hüseynə olan məhəbbəti isə heç nə ilə müqayisə oluna bilməz. Pir Sultan Abdalın şerlərindəki «şah» nə Allahdır, nə də Şah Xətai və başqaları. Onun könül verdiyi şah – Şahi-Mərdan Əlidir. Pir Sultan Abdalın Şah İsmayıla olan məhəbbəti də Həzrət Əli ilə bağlıdır. Şah Xətai Əlini sevir, bu səbəbdən də Pir Sultan da onu sevir. Pir Sultan nə şəhidir, nə də qızılbaş. O, Hacı Vəli Bəktəsiyə şerlər yazmış, məhəbbətini bildirmişdir. Pir Sultan Abdal Bəktəsi də deyil. Bütün bəktəşilər əlevi olsalar da, bütün əlevilər bəktəşi deyillər.

Ədəbiyyatşunaslara məlumdur ki, Şah İsmayıл Xətai bir neçə təxəllüsə – şair Xətai, Sultan Xətai, Miskin Xətai, Xəstə Xətai təxəllüsleri ilə şerlər yazmışdır. Şah İsmayıл Xətainin sağlığında Abdal Hüseyin – Miskin, Türkiyədə Qoca Heydər – Pir Sultan, sonralar isə Tikmə-daşlı Qasim – Xəstə təxəllüsleri ilə şerlər yazmışdır. Bu adlar da Şah İsmayıл Xətaiyə Həzrət Əlidən gəlir. Xətaiyə görə, Əli dinin Sultanıdır, Xətai Həzrət Əli xəstəsidir, onun miskin müridlərindən biridir. Gör nə qədər ədalətsizlikdir ki, Həzrət Əlinin övladlarını məhv etdiyi üçün Pir Sultan Abdal Yezidi qınayır, söyür. Tədqiqatçı yazır ki, Pir Sultan Abdal Yezidin timsalında Osmanlı dövlətini söyür. Pir Sultan yaradıcılığı bu mövqedən təhlil və tədqiq olunduğundan xətalar yapılır, yanlış nəticələr çıxarılır. Tarixdə bizim tanıdığımız bir Pir Sultan Abdal var. Türk araşdırıcıları gah onun sayını dördə, gah da altıya çatdırır. Türk dilli xalqların belə bir ənənəsi var. Hər nəsil-soy tanınmış şair və qəhrəman oğullarını zaman-zaman

yaşatmaq üçün onların adını nəvə-nəticəyə qoyurlar. Bu adı daşıyan adamlar da öz babaları kimi şair və qəhrəman olmaq istəyir, onun yolunu izləyir, ona oxşamağa çalışır.

Xoşa gələn odur ki, Ankarada, İstanbulda, İzmirdə, Malatiyada, Xətayda – Pir Sultan Abdalın adını daşıyan cəmiyyətlər fəaliyyət göstərir. Ankarada Pir Sultan Abdal kültür və tanıtma dərnəyinin yayım orqanı olaraq «Pir Sultan Abdal» dərgisi çap olunur.

Mənim təşəbbüsümlə Gəncədə «Türk dünyası folklor əlaqələri cəmiyyəti» fəaliyyətə başlayacaq və bu cəmiyyətin orqanı olaraq «Pirsultan» adlı dərgi yayılmışdır.

Mənə görə, yeni eradan, yeni əsrdən etibarən Pir Sultan Abdalın yaradıcılığına yeni duru münasibət göstəriləcək və araşdirmalar düzgün istiqamətdə aparılacaqdır.

*«XXI əsr» ədəbi, publisistik, elmi toplu,
Gəncə, «Əsgəroğlu», 2001-ci il.*

Pirsultan dağdımı, kənddimi, şəxsiyyətdimi?

Pirsultan Gəncə yaxınlığında dağdı, Təbriz yaxınlığında kənddi, Türkiyədə isə şair-aşıqdır. Həmçinin müqəddəs övlüyyadır. Pirsultan Abdal Türkiyənin Sivas vilayətinin Banaz köyündə (kəndində) dünyaya göz açmış, orada böyümüş, şair olmuş, tanınmış, qoşmaları saz aşıqlarının dillərində əzbər olmuş və həmin ərazidə dünyasını dəyişmiş və Banaz köyündə də dəfn olunmuşdur. Bu nəhəng ozanın olum və ölüm tarixini süni sürətdə irəli-geri çəksələr də, danılmaz bir həqiqətdir ki, o, XVI əsrдə yaşayıb yaratmış və şair Şah İsmayıл Xətainin şahlığına yox, şairliyinə vurğun olmuş, onun saf türkçəsini-azəri ləhcəsini ürəkdən bəyənmişdir. Pir Sultan Abdalın həyatda iddiası şahlıq yox, şairlik qüruru olmuşdur. Pir Sultan Şah İsmayıл Xətainin Həzrət Əliyə, onun övladlarına olan məhəbbətini təqdir etmiş, eyni zamanda özü də bu yolla getmişdir. Pir Sultan Abdalın Həzrət Əliyə məhəbbəti, Yezidə nifrəti Türkiyədə birmənalı qəbul edilməmişdir. Nəticədə Xızır Paşa yuxarılarla razılışaraq, Pir Sultan Abdalı doğma yurdunda boğazından asdırılmışdır. Pir Sultan Abdal dar ağacının altında da əqidəsindən dönməmiş, hər kəsdən öncə ölüm ayağında Şah İsmayıл Xətaini xatırlamışdır:

Sivas ellərində zilim çalındı,
Çamlıbellər bölüm-bölüm bölündü,
Mən dostdan ayrıldım bağrim dəlindi,
Katib, əhvalımı şaha böylə yaz!

Pir Sultan Abdalı hələ körpə çağlarımdan bu şer bəndini oxuya-oxuya mənə yüz otuz il ömür sürmüş ana nənəm Leyli tanılmışdır. Leyli nənəm mənə ağlım kəsən zamanlarda, xəlvətdə anladırı ki, Pir Sultan Abdal türkdü.

Sovet dövləti bu ismi sevmir. Bu adın üstündə neçə-neçə igid övladlarımız yox yerdən bada getdi. Biz Gəncənin Bağbanlar hissəsində Pirsultan məhəlləsinin, Pirsultan dağının ətəyindəki Pirsultan köyünün adını batırdıq, yaddaşlardan sildik. Pirsultandan çox sonra yaranmış, Qazax rayonunun Ağköynək, Qıraqkəsəmən və Kosalar kəndlərindən gəlib, burada Qazaxyolçular adlı kənd salmış elata qarışdıq. Əllərimizlə uçulub dağılmış Pirsultan köyünün adı o gündən “Hörgülü daş” qaldı.

Qayınatam belə söyləyirdi ki, Pir Sultan Abdal boğazından asılarkən onun tayfasından bir neçə ailə Türkiyədən Güney Azərbaycanın Qasım dağlarının ətəyindəki Pirsultan kəndinə köçüb gölmiş, bu ailələrdən də on iki ailə gəlib əvvəlcə Gəncənin Bağbanlar hissəsində məskunlaşmış, sonra isə Gəncə yaxınlığında Şah İsmayılin Pirsultan adı verdiyi dağın ətəyinə köçüb, orada Pirsultan kəndini salmışlar. Çox kiçik olan Pirsultan kəndi, ondan xeyli iri olan Qazaxyolçular kəndi içərisində əriyib getmiş, tək bir nəsil Pirsultan tayfası adını özündə yaşatmışdır.

Sovet dövləti dağlıandan sonra bizim Pirsultan tayfamız bir az sərbəstləşdi, qorxu hissini unutdu və bu adı yaradıcı insanlarımız yenidən şairlik təxəllüsü kimi qəbul etdilər. Pirsultanlılar tayfasında yaradıcı insan kimi tanınan dayım Əbdülkərim, mən və həyat yoldaşım, mərhum Səfurə xanım olmuşdur. Biz isə, elmi əsərlərimizi, qədim yaradıcılığımızı uzun illər Paşayev soyadı ilə davam etdirmişik.

Gəncədə və Gəncəbasarda Pirsultan soyadını bu gün daşıyan təkcə bizim ailədir. On ildən artıqdır ki, elmi və bədii əsərlərim Sədnik Paşa Pirsultanlı adı ilə çap olunur. Səfurə Pirsultanının “Dünya, səndə nəyim qaldı?”, “Ağ yağış”, “Şerim, sözüm qalar” şer və nəşr əsərləri bu imza ilə nəşr olunmuşdur. Mən etiraf etməliyəm ki, bu ad Səfurə

Pirsultanının ölümündən sonra Gəncədə və Gəncəbasarda abidələşdirildi. Səfurə Pirsultanının Gəncə şəhərinin yuxarı hissəsindəki “Səbiskar” deyilən məzarıstandakı abidə-məzəri, məzarın qənşərində mərhumənin ehsanına tikilmiş “Pirsultan Ana” bulağı bu adı Gəncə məkanında əbədiləşdirmişdir.

Sədник Paşa Pirsultanlı, Səfurə Pirsultanlı Pir Sultan Abdala, Pirsultan dağına, Banaz köyünə, onun məşhur Yıldız dağına neçə-neçə şerlər həsr etmişlər. İstər Pir Sultan Abdal haqqında yazılan elmi məqalələrdə, istərsə də silsilə şerlərdə ona yüksək məhəbbət ifadə olunur.

Bu kiçik yazı ilə yanaşı, toplunun bu nömrəsində Pir Sultan Abdala, Pirsultan dağına şerlər həsr etmişlər.

Uzun illər Gəncə radiosunda işləmiş, yerli Bağbanlı Məmməd müəllim deyərdi ki, XIX əsrin əvvəllərində indiki Balabağban məscidinin həndəvərində Pirsultan nəslinə məxsus Eynal və Sultan adlı iki qardaş yaşamışdır. Başqa gəncəlilər, bağbanlılar kimi yazın burnu qanayan kimi bu qardaşlar da köç arabalarını qoşub, yaylağa çıxarmışlar. Eynalın köçü Muşavaq kəndinin qənşərindəki “Eynaltaxtı” adlanan düzə, Pirsultanın köçü isə “Pirsultanın tac qayası” deyilən ocağın yaxınlığına düşərmiş. “Pirsultanın tac qayası” əl ilə düzəldilmişdir. İri qaya daşlarından çevrələnmiş bu ocağa insanlar ziyarətə gələr, tapınar və qurbanlar kəsərdilər. Sultan deyilən şəxs yaz-yay aylarında bu ocağa mücövürlük etmiş və buna görə də o, Pirsultan adını qazanmışdır.

Ümumiyyətlə, Pirsultan dağı gəncəlilərin, xüsusilə bağbanlıların dədə-baba yaylaqları olmuşdur. Hətta, Bağbanlılar qış aylarında da Pirsultana, dədə-baba yurdlarını ziyarətə gedirlər. Büyük Bağbanlardan olan Cəfər Rüstəmov hər il qış aylarında Gəncədən başının dəstəsi ilə ata yurduna ziyarətə gedir. Pirsultan dədə-babadan Bağban camaatının yaylığıdır. Sultan, Pirsultani övliyya kimi

tanıtmağa çalışmışdı. Lakin Leyli nənəm onu daha çox istedadlı şair kimi tanıyordu. Doğrudur, nənəm onun ölüm səhnəsini əfsanə və mif kimi danişirdi. O deyirdi:

-Sivasda Pirsultanı asırlar. Lakin onun cəsədi qeybə çəkilir, əbanın içindən bir göyərçin çıxır. Həmin göyərçin bir dəstə Pirsultan nəslinə məxsus insanlara bələdçilik edib, Təbrizin altmış kilometrliyindəki Pirsultan kəndinə, onların bir qismini Gəncəyə, oradan da Gəncə yaxınlığındağı Pirsultan dağının vadisində olan “Hörgülü daş” deyilən yerə götürir. Pirsultan və Xoşbulaq yaylağı gəncəlilərə məxsusdur. Yazın burnu qanayan kimi, yəni qızılğullar açan kimi, gəncəlilər köç arabalarını qoşub Gülazar yolu ilə Pirsultan və Xoşbulaq yaylaqlarına qalxardılar. Sübh tezdən arabaları qoşar, günortaya Gülazar bulağına, ya da Naltökən deyilən yerdəki bulağın başına çatardılar. Arabaları açıb, səhərə qədər dincələrdilər. Bu yerlər çox səfalidır, qayalıqlar, yaşıl meşələr bu yerlərə xüsusi gözəllik verir. İkinci gün Pirsultan və Ziyarət dağlarının bulaqlarını özündə birləşdirən Hamam çayının sahilində, dağlar arasında dincələrdilər. Üçüncü gün Pirsultan yaylağında qalan qalardı, qalmayan da Sarıyoğun dan enib Xoşbulaq, Nağara və Piristavlıq yaylaqlarına gedərdilər. Bu yerlərdə gəncəlilərin özlərinə məxsus dədə-baba yurdları var. Əlbəttə, söhbət yerli gəncəlilərdən gedir. Gəncənin təbii gözəlliklərini, qonağa münasibətini təsvir və tərənnüm edən Səfurə Pirsultanlı, onun coğrafi məkanı haqqında da sözünü deyir:

İncidi, mərcandı, sədəfdi, dürdü,
Səfurə, kim baxdı, bir cənnət gördü,
Bir yəni Ziyadlı, bir yəni Kürdü,
Ulu Pirsultandı başı Gəncənin.

«Pirsultan» toplusu
«Pirsultan» -2002-ci il.

Aşık Veysel'in şiirlerindeki özgünlük

Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Aşık Ömer, Dadaloğlu, Aşık Emrah, Aşık Şenlik, Summani, Dertli ve Aşık Veysel gibi ünlü halk ozanları, Azerbaycan'da çok yakından tanınırlar. Aşık Emrah'in edebi mirası yurdun her yanında bilinmekte birlikte, Aşık Şenlik'in şiirleri Ağbaba ve Borçalı'da, Karacaoğlan'nın koşma, hikaye ve destanları ise Gence Sirvan ve Mugan bölgelerinde çok yaygındır.

Sözünü ettiğimiz yörelerde, bütün bu ozanların şiirlerini ezber bilmeyen aşık yoktur. 1980 yılında Mehmet Aslan'ın Bakü'de «Gençlik Neşriyatı»nca yayımlanan «Türk Halk Şiirinden Seçmeler» ve yine Bakü'de 1982 yılında «Yazıcı Neşriyatı»nca yayımlanan «İki Zirve» (Yunus Emre ve Aşık Veysel) adlı kitaplarından sonra, Aşık Veysel'in şiirleri büyük ilgi çekmiş ve aşıkların repertuarında yer almıştır. Öncelikle, «Atatürk», «İnleyen», «Kara Toprak», «Dağlar», «Dumanlı Dağ», «Eğer Görse İdim Göz İle Seni», «Sazım» adlı şiirleri dillerden düşmez.

Aşık edebiyatının usta şairleri arasında yer alan Veysel Şatiroğlu, 1894 yılında Sivas'ın Sivrialan kasabasında doğmuştur. 7 yaşındayken çiçek hastalığına yakalanır, bir gözü kör olurken, diğer gözü de az görür. Daha sonra, bahçedeyken babasının yanına geldiğini hissederek arkasını döner, bir ağaç dalı az gören gözüne batar. Böylelikle Veysel tamamen kör olur.

Saza, söze, halk destanlarına meraklı olan Veysel'in babası, oğlunun avunması için onu sazla tanıtır. Zamanla Veysel, gönlünü dost olduğu sazına verse de içinin sizisini sanatına yansıtır.

«Sazım, turnadan mı aldın bu sesi
Pençe vurup gümüş teli sızlatma»

İlk aşkı Esma'nın 6 aylık bir kız çocuğunu onun üstüne atıp gitmesi de Veysel'in acı kaderine eklenir. Yeniden evlenir, iki oğlu ve bir kızı dünyaya gelir. 79 yıl yaşayan Veysel, arkasında zengin bir edebi miras bırakarak vefat eder. Onun şiir dünyasında daha çok koşma ve semayiler yer alır.

Veysel, icraatının ilk dönemlerinde zengin ile yoksul arasındaki eşitsizliği dile getirmiştir, şiirleriyle bu duruma karşı olduğunu yansıtmayla çalışmıştır. «Kardeşim» semayisinde, «Sen altınsan ben tunç muyum?» sorusuna şöyle cevap verir:

«Tabiata Veysel aşık,
Topraktan olduk kardeşiz,
Aynı yoldayız, yoldasız
Sen yolcuysan ben başmıyorum?»

Türk ozanları arasında ayrı bir yeri olan Yunus Emre, «Üstad var can içinde», «Bir ben vardır bende, benden içeri» derken, Veysel bu isteği daha farklı bir tarzda anlatarak kendisini teselli eder:

«Bir küçük dünyam var içimde benim,
Kaygım, ziynetim bana kafidir.»

Veysel, vatanıyla, milletiyle övünür, hayatı ve insana bağlılığını şiirleriyle dile getirir:

«İstemem dünyanın sultanatını,
Tahtını, tacını, arap atını
Bilirim Türkluğun var kıymetini
Vatanım, milletim bana kafidir»

Veysel, insanın yaratılışını insanın, topraktan alınıp geri toprağa verileceği inancını, toprağa bağlılığını ve

sevgisini de şu dizelerle anlatarak edebiyat dünyasına unutulmaz bir şiir kazandırmıştır.

«Ademden bu yana neslim getirdi
Bana türlü türlü meyva getirdi (yetiştiirdi)
Her gün beni başı üste götürdü
Benim sadık yarıml kara topraktır

Karnını yardım kazmaylan belinen,
Yüzünü yırttırm tırnaklan, elinen,
Yine beni karşıladı gülünen,
Benim sadık yarıml kara topraktır

Gün gelir Veysel'i bağırına basar
Benim sadık yarıml kara topraktır»

Toprak sevgisinin yanısıra ağaçlara ve dağlara kısacası doğaya olan hayranlığını da şiirlerine ustalıkla yansımıştır. «Meşe» semayisinden bir kita:

Meşeler her yurdun süsü,
Hem küçüğü, hem irisi,
Her daldı bir kuş sesi
Meşedeki varlığı bak

«Ağaçlar» şiirinden bir kita:

Kalem olup her insan gibi okuyor
Ana sesi ciğerimi yakıyor
Dalında çeşitli kuş şakıyor
Türelü türlü seda verir ağaçları
«Dağlar» koşmasından bir örnek:

Yüce dağlar birbirine göz eder
Rüzgar ile mektuplaşıp naz eder

Kah duman basar, kah yaz eder
Dereli, tepeli döşeli dağlar

Veysel, dağların eşsiz güzelliğinin yanısıra tarihi olayların şahiti olduğuna ve pek çok şairin, kahramanın yaşamından izler taşıdığını inanır. «Dumanlı Dağ» koşmasında bu duygularını söyle anlatır:

Yıldız Dağı, Pir Sultan'ın yayLASı
Kılıç, kalkan, kurak bellerin süsü
Deydi kulağıma Köroğlu sesi,
Derildim de dumanlı dağa siğindim

Veysel, vatanını seven, koruyan Köroğlu, Atatürk gibi kahramanlardan da şiirlerinde övgüyle söz eder. Türk askeri için topraktan daha değerli hiçbir şey yoktur. Türk ölüme giderken türkü söyleyerek gider gibi düşüncelerini, bir askeri marşı ya da savaş türkülerini animsatan şu dizelerle yansıtır:

Türküz, Türkler yoldaşımız,
Hesaba gelmez yaşımız,
Harda olsa savaşımız
Türküz türkü söyleriz.

İnler Veysel arı gibi
Turnalar katarı gibi
Türküz türkü söyleriz.

Türkiye toprakları her Türk insanı için aynı değerdedir. Türklerin kişiliğinde ikiyüzlülük yoktur:

Birleşiriz bir bayrağın altında
Biz Türklerin ikililik yok zatında

Yanıp tutuşuruz doğma vatanda
Hepimiz bu yurdun evlatlarıyız.

Türkiye'nin ölüm kalım savaşı anında yetişen cesur ve akıllı önder Atatürk'ten kıvançla söz eden Veysel, düşüncelerini «Atatürk» koşmasında anlatır:

«Atatürk, Türkiye'nin ihyası
Kurtardı vatanı düşmanımızdan
Canını bu yolda eyledi feda
Biz dahi geçelim öz canımızdan»

«Atatürk'ün ölümüne» adlı şiirinde ise üzüntüsünü şöyle dile getirir:

«Zannetme ağlayan gülmez
Aslan yatağı boş kalmaz»

Aşık Veysel, şiirlerinde Atatürk'ün çabalarından gururla söz ettiği gibi, Türklerin geçmişindeki fatihleri de anmayı unutmaz:

«Fatih Sultan Mehmet temelin kurdu,
Sen oldun o çağdan Türklerin yurdu
Edirne'den gelen o büyük ordu...
Ay yıldızlı bayrak nurun, İstanbul»

Veysel, asker olup savaşmadığına ve vatan uğruna şehit düşemediğine üzgünlüğünü şöyle dile getirir:

«İftihar ettiğim büyük muradım,
Türk oğluyum, temiz Türktürecdadım,
Şehit ismi yazılısaydı soyadım,
Kanım ile mezarımın taşına.»

Sonucta, Aşik Veysel gamdan, kaderden uzak degildir, ülkedeki çatışmalar ve eşitsizliklerden yana çok dertlidir. Aşik Veysel ve ondan önce ya da sonraki dönemlerde yaşayan sanatçilar; kadere ve dünyaya dair yazdıkları şiirlerinde, yüzlerini gökyüzüne ve dünyaya çevirseler de, onların asıl vurgulamak istedikleri mevcut düzendir:

«Veysel, böyle dedi dünyanın hali,
Kimi hasır dokur, kimi de hali,
Tam çalgıya karıştırdık kavalı
Davul belli değil, saz belli değil.»

Veya:

«Kaldırsam perdeni desem suçunu
Aceb bu işime ne dersin dünya?»

Aynı koşmanın son bentlerinde Veysel, bu sorulara şöyle yanıt verir:

«Nice zenginlerin çarkını çevirdin
Nice kahramanı teptin, devirdin
Bunca fakirleri kestin, kavurdun
Herkese bir türlü giydirirsin dünya»

Aşik Veysel'in, 17 yy. şairlerinden Tusarganlı Abbas ve Tikmetaşlı Hasta Kasım'ın iyi bir takipçişi olduğunu, edebi mirasından anlaya biliriz.

Bu özelliği yansitan bir iki örnek verecek olursak:
Aşik Abbas der:

«Adam var, dolanır sehranı düzü
Adam var döşürer (toplар) gülü, nergizi

Adam var giymeye bulamaz bezi
Adam var al giyer, şalı beğenmez

Adam var çok işler irada (kusur)
Adam var ki eremez murada
Adam var ki çörek bulamaz dünyada
Adam var yağ yer, balı beğenmez»

Aşık Veysel ise aynı düşünceyi şöyle yansıtır:

«Kimine at verip, eştirir gezer,
Kimine aşk verip, coşturur gezer,
Kimine mal vermiş, koşturur gezer,
Sanki beni zengin etmek zor gibi

Birinin aklı yok dedi divane
Bir kısmı muhtaçtır acı soğana
Bir kısmını zengin etmiş yan yana
Kimisinin kalbi yanar kor gibi»

Hasta Kasım'ın koşması ile Aşık Veysel'in «Olur» redifli koşması aynı anlamda ve havadadır.

Hasta Kasım der:

«Hasta Kasım yazılarımız yazlanır
Kızıl güller peydahlanır nazlanır
Yiğit daldasında (gizli yer) yiğit gizlenir
Tilki daldasında hiçbir zat olmaz.»

Aşık Veysel ise:

«Yüce dağlar çöl gibi düzlenmez
Veysel mühennetten Kerem gözlenmez
Tilki gölgesinde aslan gizlenmez
Yiğidin gölgesi kendisinden olur.»

Aşık Veysel'in şiirleri arasında Hasta Kasım'ın şiirlerini yansitan örnekler sık sık rastlanır.

Hasta Kasım:

«Selvi ağacı her ağaçtan yücedir
Aslı kıttır, dalında meyva olmaz.»

beyitini, Aşık Veysel şöyle dile getirir:

«Kar suyundan süzen çeşme kol olmaz,
Gül dikende biter, diken gül olmaz;
Vızıldayan her böcekte bal olmaz,
Peteksiz arının balı yalandır.»

Veysel'in «Seni» redifli koşması da en güzel lirik şiirlerinden birisidir:

«Sen bir ceylan olsan, ben bir avcı
Avlasam çöllerde saz ile seni...
Bulunmaz dermanı yoktur ilacı
Varsam yaralasam söz ile seni»

Dağlardan, bundan özge sormak olur.
Güney tarafında Kurban pinarı
Kalır mı Mezarlı Boynu'nun kararı
Garip öter meşelerin kuşları
Körpe şahin yuvasından uçtu mu?

Bu tip şiirlere başka bir örnek:

«Veysel ördek olsun, sen de gel yarım
Besti (sığınilan yer) bana kerem eyle gel yarım,

Lale, sümbül, mor, menekşe, gül yarım
Sen bir çiçek olsan, ben bir yaz olsam»

Aşık Veysel'in şiirlerinde her ne kadar üzgün ve keder varsa da, doğası gereği yine de, ümidiyi yitirmeyen bir insandır. «Aslîma karışıp toprak olunca» misrası ile başlayan koşması, onun yaşam felsefesini anlatır:

«Aslîma karışıp toprak olunca
Çiçek olup mezaramı süslerim
Dağlar yeniş giyer, bulutlar ağlar
Gök yüzünde dalgalanır seslerim.»

Aşık Veysel'in ölümünün üzerinden 22 yıl gibi kısa bir süre geçmesine karşın, onun sözünün, sazinin sesi sırf doğduğu yer Sivas'ta değil bütün dünyada duyulur. Onun, toprağı, insanı ve bütün güzellikleri sevmeye davet eden yaşam dolu şiirlerinin daha güzele erişeceğinden ümitliyiz.

*«Bütün yönleriyle Aşık Veysel
yaşamı sanatı şiirleri»,
«Ayyıldız», kasım, 1994.*

Güvəndikli Aşıq Əhməd

Güvəndikli Əhməd klassik aşiq poeziyasında Yəhya bəy Dilqəmlə adı yanaşı qoyula biləcək bir sənətkardır. Əslində hər iki ustad eyni dövrdə, XIX əsrin ortalarında yaşayıb yaratmış və həm də yaxın dost olmuşlar.

Dilqəm sevgilisi Telli (Dostu) xanımın ayrılığına, Əhməd isə nəsil düşmənciliyinə görə narahat güzəran keçirmişlər. Elin söz bilicisi şair Cavad onların bir yerdə Dostu xanımı axtardıqlarını, dağlara ün saldıqlarını, düşməndən qaçıqlarını, onların qəminin, ahu-zarının hələ də dağların yaxasından tutub getmədiyini poetik ruhda, tarixən olmuş hadisə kimi bizə çatdırır:

Bahardan ayrılib çəkəndə zarı,
Cəhd edir qayida göysünə sarı.
Əhmədnən Dilqəmin qəmi, ah-zarı,
Tutub yaxasından getmir dağlardan.

Yəhya bəy Dilqəmin kədər dolu qoşmaları “Dilqəmi”ni yaratdığı kimi, Əhmədin şerləri də “Əhmədi-Kərəm” kimi qəmli saz havalarının yaranmasına səbəb olmuşdur. “Dilqəmi” ilə “Əhmədi” saz havalarının fərqi ondadır ki, “Dilqəmi” “Ruhani” saz havası kimi bölgü ilə, “Əhmədi” isə bölgüsüz, bayatı kimi deyilir. Qəmlə, kədərlə, göz yaşı ilə doğulmuş “Əhmədi” və “Əhmədi-Kərəm” saz havalarına Borçalı aşıqları daha çox meyl edirlər.

Bəzən elə təsir bağışlayır ki, Güvəndikli Əhmədin qoşmalarını Dilqəmin şerlərindən ayırmak çətin olur. “Dilqəmi” ilə “Əhmədi” və “Əhmədi-Kərəm” saz havaları bir kök üstündə kökləndikləri kimi.

Dilqəmlə Əhmədin yaradıcılığının fərqi ondadır ki, biri öz sözünü qismən deyə bilməşdir, o biri isə yox. Əhməd

sevgidə olduğu kimi, sözünü demək istədikdə də dünyadan nakam getmişdir.

Güvəndikli Əhmədin tərcümeyi – halını, şerlərinin yurdunu bilmədən, onun yaradıcılığını layiqincə qiymətləndirmək, qoşmalarının dərin ictimai məzmununu açmaq çətindir.

Güvəndikli Əhməd Tovuz rayonunun (Şəmşəddin elinin) Güvəndik kəndində dünyaya göz açmışdır. Həmin Güvəndik indi Çəsməli kəndinin yuxarı hissəsi ilə birleşmişdir. Lakin bununla belə, ilk adını bu gün də qoruyub saxlıyır. Əhmədi və qardaşı Paşanı anası Tükəzban ürəkli böyütmüşdü. Əhməd elin gözəl qızı Yamənə nişanlanır. Lakin Əhmədin faciəli həyatı onları qovuşmağa qoymur. Çar üsul-idarəsindən və yerli bəylərdən narazı olduqları üçün, folklorşunas Ə.Axundovun yazdığını görə, Əhməd qardaşı Paşa ilə qaçaq düşmüş, ömrünün çoxunu bir çiynində saz, bir çiynində tüsəng dağlarda, meşələrdə keçirmişdir. Bu gün də Çoban dağında, Göyyurdda, Qaşqaçayda, Aqqayada, Xatincan və başqa dağlarda Əhmədin, qardaşı Paşanın adı ilə bağlı yurdalar, nişanələr qalmaqdadır.

Bəylər tərəfindən Əhmədin qardaşı Paşa öldürdürürlür. Əhməd bu qanı yerdə qoymur, düşmən tərəfindən adam öldürür və bundan sonra ömürlük qaçaq düşür. Uzaqlardan Cobandağından, Qaşqaçaydan Yamən xanıma şerlər yazıb göndərir. Elə həsrət, yara həsrət Əhməd sevgilisini “yarpağı solmamış gülə” bənzədir.

Mən neynirəm xoryat üzən qönçəni,
Yarpağı solmamış gül istər könül.

Yamən xanıma yeddi il nişanlı qalan Əhməd axır vaxtlar Qaşqaçayın Seti dərəsi deyilən yerdə tək-tənha el köçəndən sonra yaylaq damlarında yaşayırıdı. Hərdənbir

təkcə əmisi oğlu Namaz Əhmədi axtarır və ona azuqə aparırırdı. Düşmən Namazın izinə düşüb, Əhmədin yerini öyrənir. İki əmi oğlu hal-əhval tutur, bir yerdə nahar edir, sonra Əhməd sazi bağırna sıxıb yana-yana oxuduğu zaman düşmənin gülləsi bacadan açılır və onun boğazını ağır yaralayır. Namaz silahlı bayırda çıxır, bir adam da görə bilmir. Əhmədin yarasını güc bəla ilə bağlayır. Əhməd deyir:

- Namaz, mən bu yaradan sağılan deyiləm. Get, kəndin adamlarına de, kim istəsə səninlə gəlsin, məni buradan aparıb öz qəbiristanlığımızda qardaşım Paşanın yanında dəfn edin.

Əhməd savadlı idi, mədrəsə təhsili görmüşdü. O güclə özünü ələ alıb anası Tükəzbana və sevgilisi Yamənə aşağıdakı məzmunda bir məktub yazır (məktubu ixtisarla veririk):

Namaz, gedər olsan bizim ellərə,
Deynən, mənim üçün ellər ağlasın.
Viranə bəxtimə, kəm taleyimə,
Qarıssın ümmənə sellər ağlasın.

Bu məktub, bu qara xəbər Əhmədin anası Tükəzbani, sevgilisi Yaməni sarsıtsa da, içəridən göynətsə də, kənddə səs çıxarmırlar. Tükəzban deyir:

- Namaz, sən bu axşam qal, adam tap, hazırlıq gör. Geciksən də olar. Əhməd ölüb-ölüb, qalib-qalib. Biz vaxt itirmədən Yamənlə atlanıb yola çıxmalıyıq. Düşmənin qabağını kəsib intiqam almalıyıq. Geciksək, qan yerdə qalar.

Tükəzbanla Yamən kişi paltarı geyib silahlanır, atlanıb daqlara çıxırlar.

Əhmədin düşmənləri daha heç kəsdən ehtiyat etmirdilər. Çünkü Əhmədgilin yurdundan başıpapaqlı

qalmamışdı. Ona görə də Xatıncan dağı yaxınlığında iki silahlı athiya rast gələndə onlar heç məhəl qoymadılar. Ötüb keçdilər. Təkcə arxadan güllələr açılında Tükəzbanın və Yamənin səsini, nərəsini eşitdilər. Əhmədi öldürən üç kişi beləcə qadın gülləsi ilə cəzasına çatdırıldı.

Sizə kimdən deyim, Əhməddən. Əhməd gördü yaman üzşür. Dağlarda qar havası hiss etdi. Qarşidakı üstə qar düşmüş dağlara baxanda qəlbi qubarlandı.

Görürsənmi qarşı duran dağları,
Deyən, o dağlarda qar havası var.
Gözüm görüb, könlüm sevib, almışam,
Xalqın mənim ilə nə davası var?

Əhməd dağlara, çaya, onun ətrafındaki qamişlığa baxındı. Gördü ki, bir cüt tərlan uça-uça gəlib qamişliga qondu. Əhməd bir az əvvəl yuxuda gördüyü sevgilisi Yamən xanımı, bu bir cüt tərləni, qarşidakı qarlı dağları xəyalında canlandırdı, qəlbi təlatümə gəldi:

Bir cüt tərlan gəldi qondu qamişa,
Onun barmaqların tutam gümüşə.
Həsrət çəkən, iki könül görüşə,
Görən deyər, burda el duası var.

Əhmədin yarası sizildədi, gördü ki, ölüür, qəlbini belə bir qara fikir gəldi ki, düşmənlər yolda Namazı da öldürə bilərlər. Bəlkə heç ölüm xəbərim kəndə çatmadı. Bu səbəbdən Əhməd də öz yeri-yurdu ilə bağlı bir qoşma yazıb damın dirəyinə yapışdırdı ki, heç olmasa buraya gələn ovçular bilsinlər ki, bu cəsəd kimindir. Məhz Əhmədin “Dağlar” qoşması belə bir düşüncənin, duyğunun ifadəsi kimi yarandı, yaylaq damından pərvazlandı, saza qovuşdu, məclislərdə səsləndirildi:

Əslim Güvəndikli, Şəmsəddin elim,
Qəm məni atıbdır buraya, dağlar!
Hayana baxıram vətən görünmür,
Pilləkən düşübdü araya, dağlar.

Qaşların cəlladdır, kipriyin almaz,
Haramdan oxlasan, oram sağalmaz,
Yüz min təbib gəlsə dərdimi bilməz,
Şahi-mərdan çatsın haraya, dağlar!

Tərlan quşu ovun almazmı sardan?
Dəli könül əl götürməz dilbərdən,
Yazlıq Əhməd ayrı düşübdü yordan,
Onunçün batıbdı qaraya, dağlar!

Namaz Qaşqaçaya çatdı. Yaylaq damına girəndə baxdı ki, Əhməd ölməyib zariyir. Namaz Əhmədin başını qolları üstə aldı. Olub keçənləri Əhmədə danışdı. Namaz onu da bildirdi ki, anan Tükəzbanla sevgilin Yamən Xatıncan dağında düşmənlərinin üçünü də öldürdülər. Əhmədi ata sariyb kəndə yola düşdülər. Yaralı Əhməd Güvəndik kəndinin başından girəndə kəndin ayağından gələn şivən səsini eşitdi. Onu evinə çatdırıldılar. Ancaq gec idi. Əhməd sevgilisi Yamən xanımı qəmli-qəmli başdan-ayağa sözüb, göz qapaqlarını əbədi yumdu.

Kənddə şivən-şivənə qarışdı. Əhməd də onun düşmənləri də eyni gündə dünyadan köcdülər. Lakin Əhməd köçə də, şerləri, sözləri qaldı. O şerlər ki, onu bu gün də yaşadır, sabah da yaşadacaqdır. Bunu Əhməd özü də biliirdi. Bilirdi ki, Yamən xanımla onun sevgi macərası əsasında yaranacaq “Güvəndikli Əhməd və Yamən xanım” dastanı dillər əzbəri olacaqdır.

Tükəzbanın Yamən xanımı düşmənə verməməsi, onu öz evində, yaxın qohumlarından birinə ərə verib toy etməsi,

“Yamən həm oğlumdur, həm də qızımdır” deməsi, əlində silah toyda oynaması və başqa əhvalatlar “Güvəndikli Əhməd və Yamən xanım” dastanının əsas məzmununu təşkil edir.

Aşıq Mayıs Gəncəlinin, Aşıq Alqayıtin, Aşıq Abuzərin, Aşıq Fətullahın, Aşıq Nərimanın, Aşıq Cümşüdün, Aşıq Yaşarın, Əli Tağıyevin və başqalarının köməyi ilə hazırda Güvəndikli Əhmədin yaradıcılıq ırsını toplamağa başlamışıq.

«Mədəni maarif işi»
№ 3, 1990-ci il.

Aşıq Bəsti

XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində yaşamış istedadlı xalq aşıqlarından biri Aşıq Bəstidir. Məşhur söz sənətkarları Aşıq Ələsgərin, Ağdabanlı Qurbanın müasiri olan Aşıq Bəsti faciəli həyat keçirmişdir.

Aşıq Bəsti təxminən keçən əsrin 30-cu illərində Kəlbəcər rayonunun Lev kəndində yoxsul bir ailədə anadan olmuşdur. Ağır maddi ehtiyac içərisində yaşayan Kərbəlayı Bayramalı öz övladlarını, xüsusən tay-tuşlarından öz aaklı, kamalı ilə fərqlənən qızı Bəstini kənd mollaxanasına belə, göndərə bilməmişdir. Bəsti savadsız olmuşdur. Eşitdiyi nağıllar, bayatı, qoşma və dastanlar onun mənəvi inkişafına dərin təsir etmişdir. “Qurban bulağı” məclislərdə Aşıq Ələsgər, Ağdabanlı Qurban kimi ustad aşıqların “sehrli” mahniları Bəstidə fikir və hissələrini şer dili ilə ifadə etmək arzusu oynamışdır.

Xalq arasında deyilənə görə, Bəsti 17-18 yaşlarında Əyyub adlı bir çobanı sevmışdır. Onların sevgisi nakam olmuşdur. Əyyub öz hazırlıqlığı üstündə kənd bəyləri tərəfindən xəncərlə doğranmışdı. Bu faciəli hadisə Bəstini sarsılmışdı. O, saz götürüb kəndbəkənd, oba-oba dolaşmış, öz dərdini “dərdli ellərə” söyləməklə təsəlli tapmışdır.

Kədərli qoşmaların və sazin incə tellərindən qopan hüznlü ah-nalənin göz yaşları ilə müşayiəti onun gözlərini xeyli zəiflətmişdi. Ona görə də Bəsti el arasında “Kor Bəsti” adı ilə də tanınmışdı.

Bəsti hazırlıqlığı, məlahətli səsi ilə məclislərdə üstünlük qazanardı. O, qoşmaları ürək dağlayan bir kədərlə oxuyardı. El arasında belə bir məsəl də var: “Bəsti oxuyanda daş da göz yaşı axıdındı”.

Zəmanədən şikayət, qəm-qüssə, ictimai həyatın ziddiyətlərindən irəli gələn küskün əhval-ruhiyyə onun qoşmalarının əsas motivləri olmuşdur.

Bəsti gənclik illərini Lev kəndində keçirmiştir. O, sevgilisi Əyyubun – Xançobanın faciəli ölümündən sonra indiki Daşkəsən rayonunun Qabaqtəpə kəndinə köçmüş, ömrünün son illərində isə yenidən doğma Lev kəndinə qayıtmışdır. Bəsti 1936-ci ildə, təxminən yüz yaşında ikən vəfat etmişdir.

Bəstinin qəbri hazırda da Lev kəndindədir. Onun sazi Kəlbəcər rayonunun Yanşaq kəndində yadigar saxlanılır.

Aşıq Bəsti öz yaradıcılığında qoşma və gəraylı formalarından geniş istifadə etmişdir. Onun lirikasında ancaq sevgi motivləri deyil, dövrün, zamanın haqsızlığını qarşı çevrilmiş qoşmalar da mühüm yer tutur. Aşıq Bəstinin “Tapılmaz”, “A bəy”, “Zədə dəyməmiş” kimi qoşmaları bu cəhətdən səciyyəvidir.

Məlumdur ki, feodal patriarchal qayda-qanunlarının hökm sürdüyü bir dövrdə qadının saz götürüb oba-oba gəzməsi, məclislərdə oxuması asan deyildi. Yerli bəylərin təzyiqinə, avam adamların tənəsinə və təhqirinə sinə gərmək lazımdı. Aşıq Bəsti özü “Tapılmaz” rədifsli qoşmasında bu barədə demişdir:

Üzülübdür canım el tənəsindən,
Hamı deyər, Bəsti evdə tapılmaz.
Bir sazıdı, bir sözüdü, bir özü,
Bir beləsi daha Levdə tapılmaz.

Bu qınağa, vallah, mənəm düzürəm,
Usanmışam, ölməyə də hazırlam.
Dərdimi deməyə divan gəzirəm,
Yerdə axtarıram, göydə tapılmaz.

Göründüyü kimi, Bəsti haqq və ədaləti göylərdə də tapmadığını, dinin ehkamlarında həqiqət axtarmağın səmərəsizliyini çox incə mənali bədii vasitələrlə ifadə etmişdir.

Aşıq Bəsti ayrı-ayrı vaxtlarda Samux, Daşkəsən, Gədəbəy və Basarkeçərdə aşıqlıq etmişdir. Həmin rayonlarda Bəstinin bir çox şagirdləri olmuşdur. Sarıyaqubda Aşıq Paşa və Aşıq Məmmədəli, Qabaqtəpədə Bayram və Cavad kimi aşıqlar saz çalmağı, məclis keçirməyi bu istedadlı el nəğməkarından öyrənmişlər.

Aşıq Bəstini tez-tez yerini dəyişməyə vadar edən bəylərin təqibi idi. Şairə, varlıları həcv edir, onlardan şikayətlənirdi. Onun dərin həyat müşahidələrinin məhsulu olan lirik qoşmaları ictimai ədalətsizliklərə qarşı etirazla doludur.

“A bəy” qoşmasında Bəstinin bəylərə, zülmkarlara hədsiz nifrəti, həyatdan, zəmanədən narazılılığı çox təsirlidir:

A bəy, nə gəzirən hallı-havalı,
Süleyman mülkünün iyəsi kimi.
Nədəndir yaxşının başın kəsməyə,
Hazırsan xəncərin tiyəsi kimi?!

Güvənməynən dövlətinə, varına,
Lənət olsun qeyrətinə, arına,
Haqdan zəfər dəysin bürcü-barına,
Lüt qalğınən palaz iynəsi kimi.

Ağladım doyunca, gülmədim haşa,
Bir ah çəksəm, dağlar gələr baş-başa.
Bəsti deyər: Səni də düş atşa,
Yan Novruz şamının piltəsi kimi.

Aşıq Bəstinin şerlərində elat həyatının səciyyəvi xüsusiyətləri mühüm yer tutur. Onun bənzətmələri, təşbeh və istiarələri də kəndlə, kənd təbiəti ilə bağlıdır. Bu xüsusiyət Bəstinin bütün ömrünü kənddə, təbiət qoynunda keçirməsindən irəli gəlir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduğu zaman Aşıq Bəsti çox qocalmışdı. Buna baxmayaraq, xalq hakimiyyətinin qələbəsindən ruhlanan şairə xalqı səfərbər olmağa çağırılmışdı. O, açıq-açığına, cəsarətlə qız-gəlinləri çadranı atmağa çağırır, onları ictimai həyatda fəal olmağa ruhlandırdı.

Aşıq Bəstinin “Ayrımın gözəlləri” adlı gərayılsı bu cəhətdən diqqətəlayiqdir. Bu əsər aşığın yaradıcılığında öz nikbinliyi ilə fərqlənir. “Ayrımın gözəlləri” aşığın yaradıcılığında ələmdən nəşəyə, bədbinlikdən nikbinliyə mühüm bir dönüş kimi qiymətləndirilməlidir. O, Azərbaycan qızlarına üz tutub deyirdi:

Yaylaq yolları yoxuşlu,
Əlləri dərmə naxışlı,
Hamısı maral baxışlı,
Bu Ayrımın gözəlləri.

Bəsti deyər, alma yaşmaq,
Eyibdir kişidən qaçmaq,
Lazımdır çarçovu açmaq,
Ay Ayrımın gözəlləri!

Yüz ilə yaxın ömür sürmüş Aşıq Bəstinin zəngin poetik irsi var. Onun əsərlərinin toplanılıb geniş xalq kütlələrinə çatdırılması vacibdir.

“Azərbaycan” jurnalı,
1 yanvar 1968-ci il, №1.

Böyük el sənətkarı

Hüseyin Cavan! Bu ad kimə tanış deyil?! Kim onun ürək oxşayan şerlərini oxumamış, dağ seli qədər gur səsini dinləməmişdir!?

Hüseyin Cavan çətin, keşməkeşli, lakin şərəfli bir yaradıcılıq yolu keçmişdir. O, müasir ədəbiyyatımızın görkəmli simalarından biridir. Hüseyin Cavanın yaradıcılığı təhlil edilərkən bu cəhət xüsusi ilə nəzərə alınmalıdır ki, o, həm zil, məlahətli səsi ilə könüllər fəth edən, şifahi xalq ədəbiyyatımızı incəliyinə qədər bilən və bunun gözəl nümunələrini yaradan ustad aşiq, həm də ictimai-siyasi mövzuları həssaslıqla qələmə alan, humanizm və vətənpərvərlik duyğularını məharətlə tərənnüm edən həssas qəlblü, cəsarətli şairdir.

«Azadlıq mahniları», «Şerlər», «Sədəfli saz», «Qoşmalar», «Aşığın arzuları», «Danış telli sazım» kimi maraqla oxunan kitabların müəllifi olan Hüseyin Cavan öz sənətinin qüdrəti ilə ümumxalq məhəbbəti qazanmışdır. Təsadüfi deyildir ki, onun səhnədəki çıxışları, mətbuatdakı bütün şerləri həmişə hərarətlə qarşılanır, nəşriyyatlar tərəfindən buraxılan kitabları az müddət içərisində satılıb qurtarır. Bu xoşbəxtlik az-az şairlərə müyəssər olur.

Hüseyin Cavan əsrimizin ən talantlı ustadlarındanandır.

Ədəbi ictimaiyyətimiz bu görkəmli söz ustasının 50 illik yubileyini təntənəli şəraitdə qeyd etmək üçün geniş hazırlıq işləri görmüşdür.

Hüseyin Cavan yaradıcılığı zəngin və rəngarəngdir. Doğma Vətənə, elə bağlılıq, odlar ölkəsinin tarixi şöhrəti haqqında ləziz söhbətlər açmaq onun yaradıcılığında böyük yer tutur. Şairin Cənubi Azərbaycan, eləcə də İkinci Dünya müharibəsi dövründə Təbrizdə yaranan milli-azadlıq hərəkatı mövzusunda yazdığı şerlər İrandakı şah üsul

idarəsinə və beynəlxalq imperializmə qarşı ən güclü zərbədir.

Mən Cavan Hüseynəm elə bağlıyam,
Gərək bu eşq ilə dastan bağlıyam.-

deyən sənətkar bir an da olsa belə xalqını təsvir və tərənnüm etməkdən yorulmur. Vətəninin xoş gələcəyi uğrunda mübarizə aparan mərd oğullar şairin lirik qəhrəmanlarıdır.

Hüseyn Cavanın şerləri dərin iictimai-siyasi məzmunu ilə seçilir. «Təbriz», «Yoxdur», «Gördüm», «Ağlama, bacım», «Xəyala düşdüm», «Səttərhan», «Nəyin üstədir», «Kəkliklər», «Qardaş», «Bu gün həm fəxrimdir, həm vüqarımızdır», «Bəs», «Ürəyimin parası», «Qızım», «Sinəsində» və sair onlarca bu kimi qoşmaları oxuduqca sanki qəmli bir dastanı varaqlayır, şah üsul idarəsinə qarşı mərdliklə mübarizə aparan qardaş və bacılarımızın kədərinə şahid olursan.

Təbrizdən aralı düşən, lakin onun kədərli halını ürək yanğısı ilə duyan, dərk edən şair deyir:

...Cavan Hüseyn gecə-gündüz intizar,
Yaralı qəlbində min bir arzu var.
Qoynunda quraydım xəzansız bahar-
Mən də öz borcumdan çıxaydım, Təbriz.

Şair şerlərində nə qədər kədərlənirsə, bir o qədər də qəzəblənir. Gələcəyə inam, Hüseyn Cavan yaradıcılığında aparıcı motivdir. Çox haqlı olaraq şair inanır ki, bir gün gələcək ki, şimallı qardaşlar kimi Cənubi Azərbaycan oğulları da azadlıq və istiqlaliyyət bayrağını yüksəklərə qaldıracaq, zülm və istismar yuvasını tarmar edəcəklər. Gəlinlik kəməri belindən düşən, könül telindən min şikayət

qopan, sevgisini ruzigar əlindən alan, düşmənlərlə döyüşdə sirdəşini itirən bacısına müraciətlə şair deyir:

Bir gün fərman verər doğma firqəmiz,
Həmişəlik çıxar yasdan ölkəmiz.
Toy paltarı geyər anamız Təbriz,
Baharla qovuşar torpağın, daşın.

Sənətinin mahir ustası olan şair yeri gəldikcə öz fikrini simvolik şəkildə məharətlə ifadə edir. Onun şirin təblə yazdığı «Kəkliklər» qoşması bù cəhətdən səciyyəvidir.

Hüseyin Cavan doğma Azərbaycan təbiətinə vurğun sənətkardır. Yurdumuzun bərəkətli torpağı, füsünkar təbiəti, mərdanə duruşlu dağları, iti axan çayları, ətirli yamacları onun qələmində daha canlı və obrazlı mahiyyət kəsb edir:

Cavan Hüseyin, nə axçam var, nə zərim,
Para qəlbə bir etməkdir nəzərim,
Bir qələmdir, bir də sinə dəftərim,
Yaz himnini bizim Kürün, Arazın.

Çox təbii olaraq şair Kürdən söhbət açanda sevinir, çünki Kür üzərində cah-cəlal yaranan Sovet Azərbaycanının qüdrəti bütün dünyaya səs-soraq salıb.

Şairin qoşmalarında, gəraylılarında, təcnislərində, müxəmməslərində, ustadnamələrində, deyişmələrində və başqa şərlərində təbiətimiz böyük sənətkarlıqla tərənnüm edilmişdir.

Hüseyin Cavan kamil sənətkardır. Onun misraları yüz dəfə ölçülüb, bir dəfə biçilmişdir. O, həmişə mənasız sözünə çox bəzək vuran, özünü çəkərək qürurla duran, boş yerə mənəməlik edən şairlərə qarşı barışmaz olmuşdur.

Xalqının halına yanın sənətkar,
Ellərin qəlbində bilir - yeri var,
Min tufan qopsa da, tərpənməz çinar,
Kök atıb hər yana, dibi boş deyil.-

deyən sənətkar ən yüksək, bəşəri duyğuları qələmə alaraq müasir poeziyamızın parlaq incilərini yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Hüseyin Cavanın 50 yaşı var. O, yaradıcılığının ən dolğun bir dövründədir. Biz əminik ki, bu görkəmli söz ustası daha yeni-yeni əsərlərlə xalqımızı sevindirəcəkdir.

*«Daşkəsən» qəzeti,
20 iyul, 1967-ci il.*

Aşıq Ələsgərin savadı olubmu

Oxuları maraqlandıran məsələlərdən biri də Aşıq Ələsgərin savadlı olub olmamasıdır?

Xalq yazarımız M. İbrahimov Aşıq Ələsgərin yaşadığı dövrü çox gözəl xarakterizə edərək yazır: «Aşıq Ələsgərin yaşadığı dövr Azərbaycan tarixinin siyasi mübarizələrlə dolu olan dönüş dövrü idi. Köhnəliklə yeniliyin, orta əsr feodal həyatı və vəziyyəti ilə yeni mütərəqqi görüşlər arasında mübarizələr qızışmışdı».

Bu mübarizə köhnəliyin rəmzi olan mollalarla, yeniliyin, mütərəqqi ideyaların carçası olan aşıqlar arasında getdikcə kəskinləşirdi. Mollalar, el sənətkarlarını xalqın gözündən salmaq üçün onları dinin düşməni, sazi isə «şeytan əməli» adlandırırdılar.

Aşıqlar da öz növbəsində hər məclisdə mollaları ifşa edir, onları xalqa tanıdırırdılar. O dövrdə xüsusilə Aşıq Musanın «Telli sazin» gəraylısının hər misrası din xadimlərini ifşa edirdi:

Yoldan çıxıb yolun azmir,
İblis kimi ara pozmur.
Molla kimi cadu yazmır,
Nə günahı telli sazin?

Aşıq Ələsgər də din xadimlərinə divan tuturdu. Biz bu inamı onun aşağıdakı beytində açıq görürük:

Mənim sözüm yoldan çıxan mollanı,
Qaytarıb yoluna müsəlman eylər.

Aşıq Ələsgərin yaşayıb yaratdığı Ağkilsə kəndinin sağındakı Zod, solundakı Sarıyaqub kəndlərində molla

məktəbləri açılmışdır. Müasirlərindən Mirzə Bəylər, Molla Tağı oğlu Məhəmməd, Şışqayali Aydin, Zodlu Sənətkar Abdulla, Ağdabanlı Qurban, Növrəs İman və başqaları ilk təhsillərini burada almışlar. Lakin onların əksəriyyəti Aşıq Ələsgərin təsiri ilə aşiq-şair olmuşlar. Əlbəttə, belə bir mühitdə yazüb yaradan, savadlı sənət dostları olan Aşıq Ələsgər də onların təsirindən kənardə qala bilməmişdir.

Aşıq Ələsgər dövrünün elmlı, qabaqcıl adamları ilə əlaqə saxlayırdı. O, həm də onların savadını, bacarıqlarını yüksək qiymətləndirirdi. Misal üçün zəmanəsinin təhsil görmüş sənətkarı olan Zodlu Mirzə Bəylər haqqında Aşıq Ələsgər deyirdi:

Firəng, rusı, farsı, türkü, ərəbi,
Beş dilinən var savadı Bəylərin.

Aydındır ki, elmə, savada belə yüksək qiymət verən bir sənətkar heç vaxt özü elmdən, sənətdən kənardə qala bilməzdi.

Aşıq Ələsgər zəkali, zehinli, hafızəli bir sənətkar idi.

Aşıq Ələsgər «Quran»ı əzbər bilirmiş. Aşıq Ələsgərin belə məsələlərdən xəbərdar olmasını «Əlislam» şeri də təsdiq edir.

Aşıq Ələsgərin elmə, savada, hətta «Quran»a, başqa dini kitablara nə dərəcədə bələd olmasını ayrı-ayrı şərlərində də görmək mümkündür:

Əgər haqq aşıqsan, meydana gəl de!
Əgər əqli-ruhsan sözün gözəl de!
Farsiyət bilirsən, şer-qəzəl de!
Ərəbxansan, gəl «Quran»dan danışaq.

Aşıq Ələsgər müəyyən bir məktəbdə təhsil almasa da, yazı-pozu bilməsə də, dövrünün, mühitinin alimi idi. O,

Aşıq Alı kimi kamil bir ustaddan dərs almış, köhnəliklə yeniliyin mübarizə apardığı, Göyçə mühitində yetişmişdir. Aşıq Ələsgər xalq akademiyasını bitirmiş, xüsusi istedada malik bir düha idi.

Aşıq Ələsgərin bu qədər məhşurlaşmasının, ədəbi irsinin xalq arasında geniş yayılmasının bir sırrı də onun Naxçıvana, Qarabağa, Şiniğə və başqa yerlərə müntəzəm səfər etməsi olmuşdur. «Qafqaz elini qarış-qarış gəzən» Aşıq Ələsgər həm də öz yaradıcılığının ən gözəl təbliğatçısı olmuşdur.

Gəzmək, görmək aşığın dünyagörüşünü zənginləşdirmiş və ona saysız-hesabsız mövzular vermişdir.

*«Kadr uğrunda» qəzeti,
25 may, 1972-ci il.*

Ələsgər yada düşür...

Aşıq Ələsgər yazı-pozu bilməsə də, müəyyən bir məktəbdə təhsil almasa da, o xalq akademiyasını bitirmiş xüsusi istedada malik bir düha idi. Aşıq Ələsgər aşiq yaradıcılığına yenilik gətirmək, onu bədii və şəkli cəhətdən zənginləşdirmək məqsədilə bütün qaynaqlara baş vurmuş və hər sərçəsmədən bir dürr əldə etmişdir.

Aşıq Ələsgər xalqın adət-ənənəsini, məişətini, yaşayış tərzini, xüsusilə onun şifahi xalq ədəbiyyatını çox gözəl bilirdi. Xalq yaradıcılığına bələd olması onu ilhamaya gətirir, düzüb qoşmağa çağırır, eyni zamanda istedadlı sənətkar bu bitib tükənməz xəzinədən gərəkli mövzular, obrazlı fikir və ifadələr alıb öz şerlərini yeni-yeni incilərlə bəzəyirdi.

«Tərlan özgə malidi» adlı bayati-hekayətlə tanışlıq ilk növbədə Ələsgəri yada salır, elə həmin anda onun «Düşdü» qoşmasının son möhürübəndi dilimizdə təkrar olunur.

Həmin-bayati hekayətin məzmunu belədir: Bir kişi öz dostunu köçlü-külfətli qonaq çağırır. Qonaqlara çilov hazırladır.

Yemək-içmək başlanır. Qonaqların içində cavan bir oğlan da olur. Birdən ev sahibinin ay parçası kimi gözəl qızı içəri girir. Hamı qızın gözəlliyinə heyran olur, çilov əllərdə qalır. Görən kimi qızı ürəkdən vurulan cavan oğlan bir bayati çəkir:

Mən aşiqəm, cil ovlar,
Cil kəkliklər, cil ovlar.
Gözə tərlan göründü,
Əldə qaldı çilovlar.

Qız bayatiya bayatı ilə cavab verir:

Mən aşiqəm, çılovdan,
Çil kəklikdən, çılovdan.
Tərlan özgə malıdı,
Ac qalma, ye çılovdan.

Oğlan bilir ki, qız özgəsinə nişanlıdır, o bundan məyus olur, Ələsgər demişkən, sınıb qol-qanadı yanına düşür:

Ələsgərəm, hər elmidən haliyam,
Dedim: sən təbibəsən, mən yaralıyam.
Dedi: nişanlıyam, özgə malıyam,
Sındı qol-qanadım, yanımı düşdü.

Bu hekayət Ələsgər şerindən alınmış bədii parça ilə az qala eyniyət təşkil edir, onları bir-birindən ancaq şer parçalarının ifadə tərzi, üslubu, müəyyən mənada dili, vəzn və forması ayırır.

Etiraz etməyə yer qalmır ki, deyəsən, bu hiss, bu fikir Ələsgərin şer çəməninə həmin qaynaqdan sizmişdir.

Aşıq Ələsgər, sözsüz ki, bu hekayətlə tanış ola bilmış və ondan təsirlənmişdir.

Qafqaz ellərini qarış-qarış gəzmək, görmək Aşıq Ələsgərin dünyagörüşünü zənginləşdirmiş və ona bu cür – xalqın gözəl hissələrini, fikir və duyğularını ifadə edən, həmişə yaddaqlan, həmişə təzə-tər görünən qiymətli mövzular da vermişdir.

«Yüksəliş» qəzeti,
30 sentyabr, 1973-cü il.

Müasirləri Aşıq Ələsgər haqqında

Kamil sənətkar olan Aşıq Ələsgər istər öz dövründə, istərsə də özündən sonra geniş xalq kütləsinin və saz-söz ustalarının diqqətini cəlb etmişdir. Təkcə bir faktı yada salmaq kifayətdir ki, Şəmkirli Hüseyin kimi bəstəkar-şair, aşiq atla neçə dağlar aşış Goyçəyə, Aşıq Ələsgərin görüşünə gəlmışdır.

Aşıq Hüseyin öz dövrünün (XIX əsr) ən yüksək təhsil görmüş istedadlı sənətkarıdır. Hətta Aşıq Ələsgər onu özünə ustad hesab etmişdir. Bununla belə, Aşıq Hüseyin özündən çox gənc olan Aşıq Ələsgər sənətini yüksək qiymətləndirmişdir.

Öz dövrünün kamil təhsil almış sənətkarlarından biri də Goyçə mahalının Zod kəndindən olan Mirzə Bəylər idi.

Mirzə Bəylər (1837-1919) də Aşıq Ələsgər sənətinin, Aşıq Ələsgər poeziyasının pərəstişkarlarından biri idi. Mirzə Bəylər bu saz-söz ustasını ikinci Hafiz adlandırır, onu o böyük sənətkarla yanaşı tutur:

Aşıqəm mən sənin ixtilatına,
Nəzminə, fərdinə, xoş əbyatına,
Afərin, afərin, əslİ zatına,
Sən isən Hafizi-sani Ələsgər.

Əgər XVIII əsr də Molla Pənah Vaqifin böyük nüfuzunu, ədəbi mövqeyini düzgün qiymətləndirən, şairin müasiri Aşıq Əli ona xitabən:

Bu əsr də şairlərin xanısan,
Müddərisə bərabərsən yəni sən.
Lütfün mədənisən, fəzlin kanisən,
Eşidənlər sözün səminə gəlmış

-deyirsə, XIX əsrд Aşıq Ələsgərin müasiri Mirzə Bəylər də:

Bu Azərbaycanda, türk arasında,
Sənin kimi şair hanı, Ələsgər?

-deyir.

Vaqif də, Ələsgər də böyük söz ustalarıdır. Bununla belə hər biri öz əsrinin, öz mühitinin böyük oğludur, böyük sənətkarıdır.

Ağdabanlı Qurban, zodlu sənətkar Abdulla, Aşıq Bəsti, Növrəs İman, qaracəmirli Qasim, şamaxılı Aşıq Bilal, Aşıq Şəmşir və başqaları Aşıq Ələsgərin istedad və bacarığını poeziya dili ilə yüksək qiymətləndirmişlər.

Ağdabanlı Qurbanın «söz sərrafı» adlandırdığı bu sənətkarı Növrəs İman Xəstə Qasimla, Şikəstə Abbasla yanaşı tutur, hətta bunlardan qeyri şairlərin üz gəlib getdiyini söyləyirdi:

Ələsgərlə Qasım, Şikəstə Abbas,
Qalan şair hamı üz gəlib gedib.

Bu o demək deyildir ki, Növrəs İman başqa aşiqşairləri sevməmişdir, belə düşünmək səhv olar. İman, Şikəstə Abbasın, Xəstə Qasimin və Aşıq Ələsgərin aşiq poeziyasındaki mövqelərini qiymətləndirə bilmək üçün öz fikrini ifadə etmişdir.

Aşıq Ələsgərin müasiri və sənət dostu Aşıq Bəsti də aşıqları onu «yaxşı tanı»mağa, ondan öyrənməyə çağırırdı:

Yaxşı tanı Ələsgəri, Qurbanı,
Neçə belə nər aşığı bilginən.
Qiymət qoysan gərayhiya, qoşmaya,
Nəzmimdəki yaraşığı bilginən.

Göyçənin Alçalı kəndindən olan Aşıq Məhərrəm Aşıq Ələsgərin XIX əsrəki ədəbi mövqeyini və fəaliyyətini daha yaxşı qiymətləndirmişdir:

Düşdü eşqin ataşına,
Yandı Səməndər kimi.
Söz sinədə cuşa gəldi,
Cəm oldu dəftər kimi.
Heç mahalda ustad yoxdur,
Aşıq Ələsgər kimi.
Yüz yerdən qətrə oynadı,
Belə ümman gəlmədi.

Aşıq Ələsgəri təkcə Şəmkirdə, Göyçədə və Kəlbəcərdə deyil, Azərbaycanın hər guşəsində, hətta «mən dolandım bütün Qafqaz elini»- deyən sənətkarı Ermənistanda da, Gürcüstanda da, Dağıstanda da yaxşı tanımışlar.

Hələ Aşıq Ələsgərin sağlığında onun söz sənətini yüksək qiymətləndirən müasiri Aşıq Bilal onu Şamaxıya qonaq çağırmışdır. Aşıq Bilal (1872-1938) böyük sənətkara yazış göndərdiyi şerində deyirdi:

Salam göndərirəm sənə, Ələsgər,
Qədəm qoyub bu məqama gəlginən.
Dost olmaq istəsən mənimlə əgər,
Bir axşam yeməyə, şama gəlginən.

Neçə yerdən sorağını almışam,
Gəldiyin yollara xalça salmışam.
Gözləyirəm, intizarda qalmışam,
Qonağa hazırkı, xana gəlginən.

Ustadla istərəm bir qılım söhbət,
Sənətkar adına varımıdı hörmət.
Bilal arıflərə eyləyir xidmət,
Şamaxıya, bizim yana gəlginən.

Aşıq Ələsgərin poeziyasını yüksək qiymətləndirən sənətkarlardan biri də Bozalqanlı Aşıq Hüseyin idi. O, Aşıq Ələsgəri ən çətin imtahanlardan cəsarətlə çıxa bilən sənət bahadırlarından biri hesab edirdi:

Xəstə Qasım, Məhəmmədhüseyn, Ələsgər,
Seçmək olmaz imtahana gələndə.

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar İncəsənət Xadimi, istedadlı aşiq-şair Şəmsirin dili ilə desək, Aşıq Ələsgər bu gün də başqa saz-söz sənətkarları ilə birlikdə «yazıb yaradır», «söz inciləri düzür»:

Qələm tutub atam Qurban,
Yazır mənim xəyalimdə.
Ələsgər söz inciləri,
Düzür mənim xəyalimdə.

Aşıq Ələsgər ona görə xoşbəxt sənətkardır ki, müasirləri də, ondan sonra gələnlər də, hətta gənc nəslə mənsub bu gün yazıb yaradan, çalış çağırın aşiq - şairlər də onu özlərinə ustad hesab edir, ondan öyrənir, onun sənətini, onun poeziyasını zehinlərində, yaddaşlarında əzbər yaşıdlılar.

«*Kirovabad kommunisti*» qəzeti,
25 may, 1972-ci il.

Ağdabanlı Qurban

Aşıq Ələsgər ədəbi məktəbinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri Ağdabanlı Qurbanıdır.

El şairi Qurban Qocayev 1868-ci ildə Kəlbəcər rayonunun Dəmirçidam kəndində anadan olmuşdur. O, 1880-1881-ci illərdə Goyçə mahalının Sarıyaqub kəndində molla məktəbində təhsil almışdır. Lakin bu təhsil onu ruhanilərin sırasına apara bilməmişdir. Məmmədhüseyn, Aşıq Ali, Aşıq Musa və Aşıq Ələsgər kimi məşhur söz ustaları yetişdirmiş Goyçə mühiti gənc Qurbanı başqa səmtə çəkmmiş, aşiq sənətinin qudrətli təsiri onun iliyinə işləmişdir.

Qurbanın Aşıq Ələsgər, Şışqayalı Aydin, Mirzə Bəylər və Zodlu Abdulla ilə ilk dostluğu da Sarıyaqub kəndindən başlamış və bu dostluq sonralar daha böyük məzmun kəsb etmişdir. O, klassik şer və musiqi irlərini, Nizami və Füzulini, Vaqif və Zakiri dərindən öyrənmiş, onların gözəl ənənələrindən, kamil sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən istifadə etməyə çalışmışdır. Sədinin «Gülüstan», «Bustan» əsərlərini oxumuş, Firdovsinin, Hafizin, Ömrə Xəyyamın və başqa görkəmli şair və mütəfəkkirlərin yaradıcılığı ilə tanış olmuşdur. O, fars dilini dərindən bilmışdır.

Qurbanın «Əkinçi», «Yoxsulun» qoşmaları, «Üstündən», «Bir-bir» gəraylıları Goyçədə dillər əzbəri olmuşdur. Aşıq Ələsgər, Şışqayalı Aydin, Mirzə Bəylər, Zodlu Abdulla onun şairlik bacarığına yüksək qiymət vermişlər.

1905-ci ildə Qurbangilin ailəsi Kəlbəcərin Ağdaban kəndinə köçmüştür. İndi burada «Qurban bulağı» deyilən bir bulaq var. Yaşlılar danışır ki, onlar tez-tez bir yerə cəm olub, bulağın üstündə şer məclisləri keçirərmişlər. Burada

Qurban görkəmli azəri və fars sənətkarlarının əsərlərindən də parçalar oxuyarmış.

Qurban yaradıcılığı rəngarəngdir. O, ədəbi-əxlaq məsələlərini, siyasi-ictimai mövzuları bacarıqla tərən-nüm etmişdir. Onun «Görəndə» qoşmasında xalqın ağır vəziyyətinə etiraz duyğusu və zəmanənin ədalətsiz zülmkar əməllərindən şikayət çox güclüdür.

Evimdən kənara çıxa bilmirəm,
Xəyalım dəryadı, axa bilmirəm.
İşıqlı dünyaya baxa bilmirəm,
Gözüm açıb bəyi, xanı görəndə.

Bir dərd ürəyimdə qaldı yadigar,
Çıxmaz xəyalimdən necə canım var.
Yoxsul üçün zəhər oldu samovar,
Gözüm dolur stəkanı görəndə...

Qurban Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasını ürəkdən alqışlamışdır. 1933-cü ildə vəfat etmişdir. O, 50 illik yaradıcılığı dövründə yüzlərlə qoşma, gəraylı, müxəmməs, təcnis, divani, qıfilbənd yazüb-yaratmışdır.

Şairin «Getmə» şeri sözün həqiqi mənasında aşiq poeziyasının ən qiymətli və nadir incilərindəndir. Həmin şerə nəzər yetirək:

Gözəllər karvanı yola düzüldü,
Kəpəzin kəkliyi, maralı getmə.
Gözlərin süzüldü, canım üzüldü,
Məni qoyub yashı, yaralı getmə.

Ürəyimdə bir dərd var üzdü canım,
Bir də qəsd eylədi yar üzdü canim.

Bülbüləm qəfəsdə xar üzdü canım,
Bir gönçəsən səni xar alı getmə.

Qurban deyər dərdin azarım üstə,
Bir də güzar eylə güzarım üstə.
Mən öləndə bir gəl məzarım üstə,
Sən Allah, yar, ötüb aralı getmə.

Qurbanın gəraylıları böyük bədii dəyərə malikdir. Onun söz xəzinəsindən necə bacarıqla istifadə etdiyini «Üstündən» gəraylısında daha aydın görmək olar. Fikrimizi təsdiq etmək üçün bəsbəndlilik şerin iki bəndini misal çəkməklə kifayətlənəcəyik:

Zənəxdanda qoşa xal var,
Camalında nə cəlal var.
Ləblərində şirin bal var,
Süzülüb qaymaq üstündən.

Sənsiz bu Qurban sizildar,
Cismim ağlar, can sizildar.
Ari görsə şan sizildar,
Olmaz ayırmaq üstündən.

Qurbanın özünəməxsus yaradıcılıq üslubu, söz sənəti vardır. O, yaradıcılığında yeni ifadə, yeni ahəng axtaran qüdrətli bir sənətkardır.

*«Azərbaycan gəncləri» qəzeti,
31 iyul, 1966-ci il.*

Ağdabanhı Qurbanın həyat yolu

Məmmədalı kişi cütə qoşulmuş öküzləri açıb «Qırmızı güneyə» ötürdü, özü də «Kolavat yerinə», oğlanlarının yanına endi. Qurban ilə Əmrəh da atalarına səmt gəldilər. Hər üçü münasib bir yer seçib əyləşdilər. Məmmədalı kişi sabahkı söhbəti davam etdirdi.

-Bəli, oğlanlarım. Bizim əslimiz Şəmşədinlidir, şair Miskin Abdal ulu babamızdır. Onun adı Məmmədcəfər-dir. O, qanlı düşüb Dağıstana qaçan zaman başı çox müsibətlər çəkib. Miskin təxəllüsünü orada alıb. Sonra nəсли ilə birlikdə Böyük Qarabulağa (bu kənd Gədəbəy rayonundadır) köçüb. Onun tayfası orada da dinc dayanmayıb. Oradan da Göyçənin Qanlı kəndinə köçüblər. Ən axırda Sariyaqubda bina tutublar. Miskin Abdalın qəbri Hollavar-Pəmbəkdə, oğlu Əliqılıncın və nəvəsi Məmmədxanqocanın qəbirləri isə Sariyaqubdadır. Sariyaqub kəndində Miskin Abdalın ocağı var. İndi oranı molla məktəbi ediblər. Sonra da biz qanlı düşüb bura köcmüşük. Nə isə... Miskinin çox gözəl sözləri var. Atasına böyük maraqla qulaq asan gənc Qurban qeyri-ixtiyari dilləndi:

-Atacan, babamızın sözlərindən de, qulaq asaq.

Sizə dedim ki, Miskinin başı çox bələlər çəkib. Bu səbəbdən də ona Abdal da deyirlər. Onun Dağıstanda qoşduğu bir sözü deyəcəyəm.

Atası şeri elə həvəslə dedi ki, son bənd Qurbanın hafızəsində silinməz izlər buraxdı. Qoşmanın son bəndi Qurbanın dodaqlarında yenidən təkrar olundu.

Bəd illərdən satın aldın pis günü,
Çağırıdan dumani, tökdün çıskını.
Gözü yaşılı qoydun Cida Miskini,
Eylə gülə-gülə tamaşa dağlar.

Qurban sözə başladı:

-Atacan, olarmı ki, məni Sarıyaquba aparasan.
Babamın məktəbində mən də oxuyam.
-Yaxşı fikirdir, oğlum.

O günün səhəri ata ilə oğul Sarıyaquba gəldilər. Məmmədali kişi oğlunu əmizadəsi olan molla Hüseynə tapşırıdı.

-Qurban sizin evinizdə qalacaq, Abdal ocağında oxuyacaqdır. Elə də oldu. Məktəblə evin arası 30-35 metr ancaq olardı.

Qurban dərsini alıb evə qayıdanda məclis üstə çıxdı. Molla Hüseynin evi ağızınacan dolu idi. Qurban evliyə girib bir az çörək-xörək yeyib özünü içəri təpdi. Ortada iribədəni olan bir aşiq solaxay əli ilə çalıb oxuyurdu. Arabir söhbət də edirdi.

-Camaat, biləsiniz ki, aşıqlıq sənəti Göyçəyə Miskin Abdalın sözləri ilə gəlib. Aşıqlığı şair Məmmədhüseyn, Aşıq Ali bu yerə çatdırıb. Yerdən neçə nəfər birdən dilləndi:

-Ay Ələsgər əmi, aşıqların gözü sənsən ki, varsan. Özündən də de.

Qurban məktəbdən sonra başqa aləmə düşdü. Aşıq məclisinin ardi-arası bu evdən kəsilmədi. Sən demə, molla Hüseynin arvadı Bəsti Aşıq Ələsgərin qızı imiş.

Bir gün Qurban xəlvətə çəkilib şer əzbərləyirdi. Bunu dərs verən molla gördü. Üstünü vurmayıb keçdi. Qurban məktəbə gələndə molla acıqlı-acıqlı soruşdu:

-Mənə de görüm, Sarıyaquba oxuyub molla olmağa gəlmisən, yoxsa aşiq?

-Molla əmi, hər ikisinə nabələdəm. Hansı yaxşı olsa onun da dalışıycan gedəsiyəm.

Amma Qurbanın dili deyirdi, ürəyi demirdi. Aşiq Ələsgərin şirin barmaqları, şirin ləhcəsi Qurbanı başqa səmtə çəkmişdi. Əlli il oxusa da ondan çətin ki, molla olardı. Olmadı da.

Qurban Aşiq Ələsgərlə daha yaxından tanış oldu. Zodlu Bəylərlə, Şişqayalı Aydına görüşdü. Zodlu Abdulla ilə dostluq işlətdi.

Qurbanla Abdulla söhbət edə-edə Zoda gəlirdilər. Yolda Qurban soruşdu:

-Aşiq Ələsgərə o sazı harada düzəldiblər?

-Bilmirəm.

-Görəsən onu harada düzəldirlər?

-Zodda.

-Məni saz qayrılan yerə apar.

Evlikdə yaşlı bir kişi ağacları əyib saz düzəldirdi. Salam-kalam etdilər. Əvvəl Abdulla dilləndi:

-Usta, bu oğlan saz-söz həvəskarıdır. Saz almaq istəyir. Özü də Kəlbəcərin Dəmirçidam kəndindəndir.

-Nə olar. Heç söz bilirmi?

-Bilirəm. Yanaqları pul kimi qızardı. Özüm demişəm. Sazbənd Rəhimin, Abdullanın marağının daha da artdı. Qurban ilk qoşmasını, «Əkinçi» şerini oxudu.

Şer usta Rəhimin xoşuna gəldi. Yerdən bir saz götürüb Qurbana bağışladı. Pulunu da almadı.

-Ata oğuldan pul almaz – dedi. Siz ki, Abdulla ilə qardaşınız.

Qurban dərk etdi ki, sazbənd Rəhim Abdullanın atası imiş. Qurban sazi ciyinənə alıb Göyçənin yalını bəri aşdı. Məmmədəli kişi gözlərinə inanmadı. Mollalığa göndərdiyi oğlu aşiq olub gəlmışdı.

Məmmədəli kişi bircə kəlmə: əslı hu! – dedi.

Qurban çox cəhd etdi, amma telli sazı dilləndirə bilimədi. Məmmədəli kişi Levə at göndərdi. Aşiq Bəsti gəldi. Qurban əlinə saz götürəndə artıq Bəstini bir aşiq kimi Gəncədə, Qarabağda yaxşı tanıyırdılar.

Bəsti dedi:

-Bura bir yun darağı gətirin. Oğul, Qurban, sağ əlini daraqda oynat, hava calmaq öyrən. Sağ əl usta olsa, sol əl buyruqçudur. Beləliklə, Bəsti yavaş-yavaş Qurbana saz çalmağı öyrətdi. Bəsti bir eyhamla Ələsgərə, Qurbana sataşdı.

-A Qurban, səni o solaxayımı yoldan çıxartdı?

Qurban güldü.

Az bir vaxt ərzində Qurbanın adı-sanı Göyçəyə, Kəlbəcərə yayıldı. Bəsti ilə birlikdə məclislər keçirdilər.

Qurban Güneypəyə kəndində toy məclisi keçirirdi. Birdən gözü Əlvəndin qızı Səlbiyə sataşdı. Dərdini Aşiq Bəstiyə dedi. Qurban o məclisdə «Kəklik» gəraylışını oxudu.

Gündə yüz min can sadağa,
Sən kimi canana kəklik.
Həsrətəm mən danışmağa,
Danış, deyim can, a kəklik.

Qurqal saçın aralanmış,
Elə bil ay paralanmış.
Ağ əllərin hanalanmış,
Yoxsa batıb qana kəklik.

Çox get-gəldən sonra, güc-bəla ilə varlı Əlvənd kişi qızını Aşiq Qurbana verdi. Səlbi ilə Qurbanın toyunu Aşiq Ələsgərlə Bəsti etdi. Qurbanın toyunda Aşiq Ələsgər «Əvəzdi» qoşmasını oxudu.

Gözəllər sultani, ay Səlbi xanım,
Sallanışın bir mahala əvəzdi.
Gözlərinə qiymət qoya bilmərəm,
Qaşın min tūmənlik mala əvəzdi.

Qurban Səlbinin eşqi ilə çox gərayılilar, qoşmalar yaratmışdır. Onun Səlbidən 6 oğlu, 2 kızı olmuşdur. Oğlanlarından Şəmşir, Bakı və Qara, qızlarından Tərə və Ceyran hazırda Ağdaban kəndində yaşayırlar.

Səlbi 1920-ci ildə vəfat etmişdir. Qurban bundan sonra Seyidlər kəndindən olan Qaratelin eşqinə düşmüş, qoşmalar qoşmuşdur. Lakin sevgiləri baş tutmamışdır. Qurban öz kəndlisi Tamamla evlənmiş, ondan da iki kızı, bir oğlu olmuşdur.

Qurbanın Zodlu Bəylərlə, Şişqayalı Aydınlə görüşləri Göyçədən sonra davam etməmişdir. O, ömrünün axırına qədər Aşıq Ələsgərlə, Aşıq Bəsti ilə, el şairi Sənətkar Abdulla ilə dostluğunu davam etdirmişdir. «Qurban bulağı» məclisinin ilk iştirakçıları da bunlar olmuşlar. Həmin məclisi sonralar Çəpli Məmməd, Rüstəm, Ayrim Əhməd və Uğurlu davam etdirmişlər. Şer oxuyub, müzakirə etmək, kitablar oxuyub qulaq asmaq ənənəsini Növrəs İman, Aşıq Şəmşir sonralar geniş yaymışlar. Əli Bimar və Zal sələflərinin yaradıcılıq yolunu bacarıqla izləmişlər. Onlar bu yolla gedərək gözəl sənət əsərləri, qiymətli təcnislər yaratmışlar.

1918-1921-ci illərdə Aşıq Ələsgər Kəlbəcərin Qalaboyu kəndində yaşamış və on yaxşı əsərlərini də burada yaratmışdır. Kəlbəcərlilər Aşıq Ələsgəri sevdiyi kimi, o da bu torpağı, onun adamlarını ürəkdən sevmiştir. Aşıq Ələsgər «Yaxşıdı» qoşmasında deyir:

Gəst eylədim, bu dünyani dolandım,
Kəlbəcərin xeyri, şəri yaxşıdı.
Məscid, minarası, məktəbxanası,
Torpağı şirindi, yeri yaxşıdı.

Aşıq Ələsgərlə Zodlu Abdulla ömürlərinin kamala çatmış dövründə Kəlbəcərdə yaşamışlar. On yaxşı şərlərini burada yazıb yaratmışlar. Hər ikisi Kəlbəcərdən evlənmişdir. Demək olar ki, Sənətkar Abdullanın, Növrəs İmanın bütün

yaradıcılıqları Kəlbəcərdədir. İman 1925-1926-ci illərdə Seyidlər kənd Sovetinin katibi olmuşdur.

Qurban öz müasirlərindən savadlı olması ilə fərqlənmişdir. Aşıq Ələsgərin elmə, savada meyl göstərməsində Zodlu Mirzə Bəylərin və ondan sonra Ağdabanlı Qurbanın böyük rolu olmuşdur.

Qurbanın söz sənəti indiyə qədər toplanıb nəşr edilməmişdir.

1961-ci ildən bəri Qurbanın 4000 misra şeri toplanılmışdır. Əlbəttə, bunun ən çoxu 1966-ci ilin aprelindən bəri əldə edilmişdir.

Qurbanın bir neçə əlyazmasını oğlu Aşıq Şəmşir saxlamış, yerdə qalan sözlərini Mirzə, Əmrəh, Aşıq Hüseyn, Şəmşir, Çəpli Məmməd, Ayrım Əhməd, Umud, Rüstəm, Zal, Qənbər, Əlqəmə, Gəray, İdris, Qardaşxan, Aşıq Ağayar, Göyçəli Pənah, Talib, Nəcəf, şair Cavad, Miskin Veli və başqa qocalar, şer-sənət həvəskarları sinələrdə, zehinlərdə yaşatmışlar.

Qurban Səlbinin ölümündən sonra «Qurban və Səlbi» dastanı yaratmaq fikrinə düşmüş, lakin xəstəliyi aman vermodiyi üçün dastan yarımcıq qalmışdır. Həmin dastanda Dilqəmin yaradıcılıq motivləri, siziltüləri açıq duyulur. Qurbanın qardaşı Əmrəhin verdiyi məlumatata görə o, Dilqəmin, Güvəndikli Əhmədin və Vaqifin yaradıcılığına böyük maraq göstərmiş.

Qurbanın şərlərinə diqqətlə nəzər yetirdikdə görürük ki, o xalq yaradıcılığı çeşməsinin gözündən içib. Öz yaradıcılığında Azərbaycan dastanlarından, atalar sözlərindən, zərb məsəllərdən, atmacalardan çox geniş, ustalıqla, yerli yerində istifadə etmişdir.

Bütün bu məsələlərin dərindən öyrənilməsi, böyük axtarışlar və ciddi tədqiqat tələb edir.

«Yenilik» qəzeti,
9 oktyabr, 1966-ci il.

Ağdabanlı Qurban və Goyçə mühiti

XIX əsrin birinci yarısından başlayaraq Goyçədə aşiq poeziyası dirçəlir, inkişaf yoluna düşür, bir-birinin ardınca görkəmli el sənətkarları, aşiq-şairlər meydana çıxır. Aşiq yaradıcılığının belə təşəkkül tapması o zamankı Goyçə mühiti ilə çox əlaqədardır.

O zamankı Goyçə mühiti nə ilə əlamətdar idi? O dövrdə Goyçənin Sariyaqub, Zod, Məzrə və başqa kəndlərində molla məktəbləri açılmışdı. Uşaqlar gündüzlər ruhani təhsili alır, gecələr isə aşiq məclislərində saza-sözə qulaq asırdılar. Gənclik iki yol ayricında qalmışdı. Onlar müəyyən edə bilmirdilər ki, ruhanişerin yolu ilə gedib mollamı, yoxsa Məmmədhüseynin, Aşiq Alının, Aşiq Musanın və Aşiq Ələsgərin yolu ilə gedib aşiqmı olsunlar. Xalq yazarımız M. İbrahimov, “Aşiq poeziyasında realizm” adlı kitabçasında aşiq Ələsgərin yaşadığı dövrü çox gözəl xarakterizə etmişdir: “Köhnəliklə yeniliyin, orta əsr feodal həyatı və vəziyyəti ilə yeni mütərəqqi meyillər və görüşlər arasında mübarizələr qızışmışdı”.

Bu mübarizə köhnəliyin rəmzi olan mollalarla, yeniliyin, mütərəqqi ideyaların carçası olan aşıqlar arasında da getdikcə kəskinləşirdi. Mollalar, el sənətkarlarını xalqın gözündən salmaq üçün onları dinin düşməni, milli musiqi alətimiz olan sazı isə “şeytan əməli” adlandırdılar.

Aşıqlar da öz növbəsində hər məclisdə mollaları ifşa edir, onların iç üzünü açıb xalqa göstərirdilər. Bu dövrdə yazılmış aşiq Musanın “Telli saz” adlı satirik gəraylısının hər misrası güclü bir sillə kimi din xadimlərinin ağızının üstünə dəyirdi:

Yeki şəcər, yeki dəmir,
Ara vurmur, yalan demir
Molla kimi rüşvət yemir,
Nə gunahı telli sazin?

“Mollalar şeytan, axundlar şeyidbaz, Məşədi, Kər-bəlayi lotu çıxmışdır” deyən Aşıq Ələsgər din xadimlərinə divan tutur. Aşıq Ələsgər öz mübarizəsinə, sözünün gücünə inanırdı. Biz bu inamı aşağıdakı beytdə açıq görürük:

Mənim sözüm yoldan çıxan mollanı,
Qaytarıb yoluna müsəlman eylər.

Yeri düşmüşkən demək lazımdır ki, o dövrdə Goyçədə açılmış molla məktəbləri mütərəqqi rol oynamışdır. O, məktəblər gəncliyə savad, habelə Sədinin, Firdovsinin, Hafizin, Ömər Xəyyamın və başqa Şərq sənətkarlarının ədəbi yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanı vermişdir.

Həmin məktəblərdə təhsil almış Mirzə Bəylər, Zodlu Məhəmməd, Ağdabanlı Qurban, Usta Abdulla, Növrəs İman və başqları el şairi kimi şöhrət qazanmışlar. Onlar bu məktəblərə savad məktəbi, elm ocağı kimi baxmış, çox erkən aşiq poeziyasına maraq göstərmişlər. Sözün əsl mənasında, onlar böyük söz ustası Füzulinin əldə etdiyi poetik nəticəyə gəlmişlər. «Elmsız şer, özülsüz divara bənzər».

Aşıq Ələsgər müəyyən bir məktəbdə təhsil almasa da, yazı-pozu bilməsə də, dövrünün alimi idi. O, Aşıq Ali kimi kamil bir ustaddan dərs almış, köhnəliklə yeniliyin kəskin mübarizə apardığı, oyanmış Goyçə mühitində yetişmişdir. Aşıq Ələsgər xalq akademiyasını bitirmiş, xüsusi istedada malik bir dühadır.

Elmə, savada yüksək qiymət verən bir sənətkar heç vaxt özü elmdən kənardan qala bilməzdi. El şairi Mirzə Bəylərə həsr etdiyi şerində Aşıq Ələsgər deyir:

Mövc edən dərya tək moc verir təbi,
Məddahi-mövladı, budur səbəbi,
Firəng, rusi, farsı, türkü, ərəbi,
Beş dilinən var savadı Bəylərin.

Aşıq Ələsgər dövrünün elmlı, bilikli, qabaqcıl adamları ilə əlaqə saxlayırdı. O, hərtərəfli biliyə malik olmasaydı, Göyçə aşıqlarının böyük bir dəstəsi onun ətrafına toplaşmazdı. Aşıq-şairin dərinmənali qıſılıbəndləri, bitkin təcnisləri də onun şerimizin qanunlarına dərindən bələd olduğunu bir daha təsdiq edir. Onun elmlı, məlumatlı bir sənətkar olduğunu öz sözlərindən də duyub hiss edirik. Aşıq Ələsgər deyir:

Adım Ələsgərdir, mərdi-mərdana,
On iki şeyirdim işlər hər yana.

Göyçənin bir sıra görkəmli aşiq-şairləri kimi, Ağdabanlı Qurban üçün də Aşıq Ələsgər yaradıcılığı bir örnek olmuşdur.

Gənc Qurban Kəlbəcərin Dəmirçidam kəndindən Göyçəyə ruhani təhsili almağa gəlir. O, iki il Sariyaqub kəndində molla məktəbində oxuyur. Lakin o, molla olmur. Aşıq Ələsgərin sazi-sözü gənc Qurbanı başqa səmtə çəkir. Onu aşiq poeziyası ilə qovuşdurur. Qurban Aşıq Ələsgər ədəbi məktəbinin ən qabaqcıl nümayəndəsi kimi böyük şöhrət qazanır.

Göyçə aşıqlarının inkişafı Aşıq Ələsgərlə əlaqədar olduğu kimi, Kəlbəcər aşıqlarının, el şairlərinin yetişməsi də Ağdabanlı Qurbanın adı ilə bağlıdır. O, Kəlbəcərə

qayıdandan sonra «Qurban bulağı» məclisini yaradır. Məclisdə şer oxuyub müzakirə edirlər. Klassiklərin əsərlərindən parçalar oxuyub qulaq asırlar. Ağdabanlı Qurban, Aşıq Bəsti və Usta Abdulla bu məclisin ilk iştirakçıları olmuşlar. Sonralar bu məclisə el şairi Uğurlu, Çəpli Məmməd, Rüstəm, Ayrım Əhməd, Növrəs İman, Şəmşir, Əli Bimar və Zal da qoşulmuşlar.

Göyçə mühitinin tərbiyə edib yetişdirdiyi qüdrətli söz ustası Ağdabanlı Qurban Kəlbəcərdə böyük bir ədəbi məclis yaratmış və ölen günə kimi o, məclisə başçılıq etmişdir.

*«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
6 aprel, 1967-ci il.*

Aşıq Ələsgər və Ağdabanlı Qurban

Görkəmli folklorşünas alimimiz M. H. Təhmasib «Aşıq poeziyamızın tədqiqi» adlı məqaləsində yazar: «Ələsgər, doğrudan da, geniş tədqiq olunmağa layiq sənətkardır. Biz isə bu böyük şəxsiyyəti lap az öyrənmişik».

Aşıq Ələsgərin dillər əzbəri olan şerləri toplanılıb dəfələrlə nəşr edilmiş, həyat və yaradıcılığı haqqında elmi məqalələr, irihəcmli əsərlər yazılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, hələ Aşıq Ələsgərin ədəbi irsi tam dəqiqliyi ilə öyrənilməmişdir. Hazırda aşığın oğul nəvəsi İslam Ələsgərov «Aşıq Ələsgər və Goyçə aşıqları» mövzusunda elmi iş üzərində çalışır.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığının təsir dairəsi çox genişdir, o, təkcə Goyçə ilə məhdudlaşa bilməz.

Aşığın Kəlbəcər, Şamaxı və Tovuz aşıqları ilə ədəbi əlaqəsinin, didaktik görüşlərinin öyrənilməsi çox zəngin, həm də böyük elmi əhəmiyyəti olan materiallar verə bilər.

Kəlbəcər Aşıq Ələsgər, Usta Abdulla və Növrəs İman yaradıcılığının, Goyçədən sonra, ikinci beşiyidir. Bu böyük ədəbi əlaqənin səbəbkər, dövrünün alim-sənətkarı, el şairi Ağdabanlı Qurban olmuşdur. Qurban Goyçənin Sarıyaqub kəndində ikiillik ruhani təhsilini başa vurub Kəlbəcərə qayıdanandan sonra da, adını çəkdiyimiz sənətkarlarla, xüsusən Aşıq Ələsgərlə əlaqəsini kəsməmişdir.

Birinci Dünya Müharibəsi illərində Aşıq Ələsgərin ailəsi ilə birlikdə Kəlbəcərə köçməsi bu əlaqəni daha da möhkəmləndirmişdir. Aşıq Ələsgər dörd il Kəlbəcərin Qalaboynu kəndində yaşamışdır. Aşığın «Yaxşidi», «Müşkünaz», «Əvəzdi», «Şirindi» qoşmaları və başqa şerləri bu torpağın məhsuludur.

Kəlbəcərdə Aşıq Ələsgər dəyirmançılıq edirdi. Biz burada Qurbanın tez-tez dəyirmana gəldiyini, Ələsgərin

«Qurban bulağı» məclisində iştirak etdiyini görürük. Dediklərimiz hər iki sənətkarın yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Folklorşunas Əhliman Axundov «Telli saz ustaları» kitabında, «XIX əsrдə yetişmiş görkəmli aşıqlar» adlı məqaləsində aşiq Ələsgərlə Ağdabanlı Qurbanın dostluğundan, Qurbanın Azərbaycan və fars dillərində savadlı olmasından bəhs edir. Aşıq Ələsgərlə Qurbanı ömür boyu bir-birinə bağlayan, dost edən də bu mənəvi birlik, yaxınlıq olmuşdur. Onlar bir-birinin yaradıcılığından, Qurbanın oxuduğu yazılı ədəbiyyat-dan, Şərqi klassik şairlərinin əsərlərindən çox faydalananmışlar. Qurban müasirlərindən hazırlıqlı, savadlı olması ilə fərqlənirdi. Aşıq Ələsgər zəkali, zehnli və hafızəli sənətkar idi.

Hər iki sənətkar bir-birinin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirirdi. Aşıq Ələsgərlə Ağdabanlı Qurbanın deyişmələrində bu hiss dərindən duyulur. «Çəkməyə», «Dolansın», «Dünyada» rədifli deyişmələrdə biz hərbə-zorbaya, imtahana, sınağa rast gəlmirik. Bu deyişmələrdə bir-birinə yaxın və səmimi olan iki dost dövrdən, zəmanədən acı-acı şikayətlənir, xalqın dərdinə qalır, nicat yolu axtarır.

Ələsgər:

Bal bahalanıbdı, qırılıb ari,
Yağ satanlar mala saldı azarı.
Min manata qalxdı daraqan dari,
Nə gün çıxsın, nə sitarə dolansın.

Qurban:

Yükümüz möhnətdir, dağlardan ağır,
Ayaq altda qalıb füqara fağır.
Haqdan, ədalətdən bir kömək çağır,
Məzлum ellər tapsın çara, dolansın.

Birinci Dünya müharibəsinin törətdiyi müsibətlər hər iki sənətkarın yaradıcılığında real cizgilərlə təsvir olunmuşdur.

Aşiq Ələsgər kimi böyük bir sənətkarın cətiyac üzündən dəyirmənciliq etməsi Qurbani düşündürür, onun qəlbini ağrıdır. Qurban zəmanədən şikayətlənərək yazırırdı:

Bilmirəm nədəndi arif olanlar,
Niyə üzün bu zamana döndərib?
Düzəlmir nizama, gəlmir mizana,
Yükünü əyibdi, yana döndərib.

Sözüm düzdür, söyləmərəm lafını,
Görün bu fələyin siz insafını,
Elm dəryasını, dürr sərrafını,
Dəyirmanda pərişana döndərib.

Yaradıcılıqları eyni dövrü əhatə etsə də, ədəbi əlaqələri nə qədər möhkəm olsa da, bu sənətkarların hər birinin özünəməxsus orijinal yaradıcılıq yolu vardır. Qoşmadan söz düşəndə aşiq Ələsgər, müxəmməsi dilə götürəndə Qurban yada düşür.

*«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
11 aprel, 1967-ci il.*

Ağdabanlı Qurban və Usta Abdulla

Hər iki sənətkar Aşıq Ələsgər ədəbi məktəbinin yetirməsidir. Əminə Eldarova «Aşıq sənəti haqqında tarixi oçerk» adlı məqaləsində haqlı olaraq Goyçə və Gəlbəcər aşıqlarını eyni zonaya aid etmiş və yaradıcılıqlarının bir xətlə inkişaf etdiyini göstərmişdir.

Goyçədə təşəkkül tapmış Aşıq Ələsgər ədəbi məktəbinin təsiri ilə Kəlbəcərdə «Qurban bulağı» məclisi yaranmışdır.

Əminə Eldarova aşıqları ifaçılıq formaları, yaradıcılıq və istedadları cəhətindən əsasən aşağıdakı ərazi qruplarına bölür:

1. Şamxor, Tovuz, Kirovabad və Qazax aşıqları.
2. Goyçə və Kəlbəcər aşıqları
3. Şamaxı və Salyan aşıqları.

Ayrı-ayrı zonalarda yetişmiş aşıqların söz sənətindən və musiqi yaradıcılığından danişan müəllif ümumi nəticəyə gələrək yazır: «Böyük bir məktəb yaratmış olan Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı bütün Azərbaycan aşiq sənətinin zirvəsini təsvir edir».

Haqqında danışdığınız Ağdabanlı Qurban və Usta Abdulla Aşıq Ələsgərin müasiridirlər.

Ağdabanlı Qurban Goyçənin Sarıyaqub kəndində, Abdulla isə doğma kəndi olan Zodda molla məktəbində təhsil alırdı. Təsadüfi bir görüş onları ömürlük qırılmaz tellərlə bir-birinə bağladı.

Aşıq Ələsgər Sarıyaqubda qızı Bəstinin evində məclis keçirirdi. Balaca Qurban bu evdə yaşayırıdı. Abdulla da atası sazbənd Rəhimlə bu evə qonaq gəlmışdı.

Aşıq Ələsgərin saz çalan solaxay barmaqları, şair Məmmədhüseyndən, ustadı Aşıq Musadan etdiyi dadlı-duzlu söhbətlər, oxuduğu qoşma və gəraylılar balaca

Qurbanı başqa səmtə çəkdi, ruhanilik ideyasından uzaqlaşdırdı, ömürlük onu aşiq sənətinə bağladı.

Qurbanla Abdullanın tanışlığı və dostluğu da o məclisdən başlandı. Onların arasında bu möhkəm səmimiyyəti görən sazbənd Rəhim balaca Qurbana doqquz telli bir saz bağışlamışdır.

Qurban Göyçənin Sarıyaqub kəndində iki il molla məktəbində oxuduqdan sonra Kəlbəcərə qayıtmışdır. O, 1905-ci ilə kimi Dəmirçidam kəndində yaşamış və ondan sonra Ağdabana köçmüştür. O, bir müddət Aşıq Bəsti ilə aşılıq etmişdir.

Qurban Aşıq Ələsgərlə, Zodlu Abdulla ilə heç zaman əlaqəsini kəsməmişdir. O, gah Göyçəyə onlara qonaq getmiş, gah da onları Kəlbəcərə qonaq dəvət etmişdir. Aşıq Ələsgərin Kəlbəcərin Yanşaq kəndindən, Abdullanın Bağarsaq kəndindən evlənmələri, nəhayət Birinci Dünya Müharibəsi illərində hər iki sənətkarın köçüb Kəlbəcərdə yaşaması bu əlaqəni daha da möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycan və fars dillərini mükəmməl bilən, Şərq klassiklərinin şerlərini, Sədini, Hafizi, Firdovsini və Vaqifi mütaliə edən Qurban dövrünün sənətkarları arasında böyük nüfuz qazanmışdır. Xüsusilə Aşıq Ələsgər onun savadına, bilik və bacarığına yüksək qiymət verirdi. Bu böyük sənətkarlar tez-tez görüşürdülər. Görüş məclisləri çox zaman Ağdaban kəndində Təkarmudun dibindən çıxan bulağın üstündə olurdu. Sonralar bu «Qurban bulağı» məclisi kimi formalandı. Aşıq Ələsgər, Qurban, Aşıq Bəsti və Usta Abdulla bu məclisin ilk iştirakçıları olmuşlar. Həmin məclisdə hər bir sənətkar öz təzə qoşduğu şerini əzbər söyləyir, sonra da Qurbanın kitablardan oxuduğu bədii parçalara qulaq asırdılar.

1921-ci ildə Aşıq Ələsgərin ailəsi yenidən Göyçəyə köçüb getmişdir. Lakin Abdulla Kəlbəcərdə qalmış, bir

müddətdən sonra Bağarsaq kəndindən Sınıqkilsə kəndinə köçmüştür.

Usta Abdulla üç böyük sənətkarın: Aşıq Ələsgərin, Ağdabanlı Qurbanın və Növrəs İmanın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir.

Aşıq Ələsgərin ölümü Abdullanın varlığını sarsılmışdı. O «Varmı» rədifli qoşmasını da bu münasibətlə yazmışdı:

Minək qəm atına, çıxaq cahana,
Görək bu dünyada şad olan varmı?

Abdullanın Növrəs İmanla «Əvəzində» rədifli səmimi bir deyişməsi də vardır.

Abdulla sənət aləmində Sənətkar Abdulla, Zodlu Abdulla və Usta Abdulla kimi tanınır. O, qoşmalarında bu barədə tez-tez söz açır:

Mahalim Göyçədi, saknim Zoddı,
Sənətkar Abdulla deyilən mənəm.

Abdulla Kəlbəcərin kəndlərində dülgərlik edirdi. O, öz zəhməti ilə yaşayır, heç kəsin minnətini götürmürdü. Hər kəsin eybini çəkinmədən üzünə deyən sənətkara «dəli Abdulla», «səy Abdulla» deyən bədxahlar, riyakarlar da var idi. O, belələrini də cavabsız qoymurdu.

Deyilənlər gerçəkdirimi,
Doğrudanmı dəliyəm mən?
Ağıllının iç üzünü,
İstəyirəm əliyəm mən.

Rəvan təbə, zəngin biliyə, gözəl əməksevərliyə malik olan sənətkar özünün həqiqi mənada kim olduğunu tor görənlərə düzgün nişan verirdi.

Dəzgahımla yarışıram,
Qan tərimə qarışıram,
Leyli-nahar çalışıram,
Abdullayam, ləliyəm mən.

Sənətkar «ləliyəm» sözünü şərti olaraq işlətmiş, o, bununla sadəyəm, zəhmətimin müqabilində kim nə versə ona qailəm demək istəmişdir.

Usta Abdulla ömrünün kamala çatmış dövrünü Kəlbəcərdə yaşamış və ən gözəl qoşmalarını burada yazıb yaratmışdır. Aşıqlar tərəfindən sevilə-sevilə oxunan «Minayə», «Çəkirəm», «Yaxşidi» və başqa qoşma və gərayıhlarını Kəlbəcərdə yazmışdır.

Qurbanla Abdullanı birləşdirən əsasən təcnis yaradıcılığıdır. Qurban yaradıcılığını oğlu Şəmşirdən sonra Abdulla kimi əzbər bilən ikinci bir sənətkar olmamışdır.

Aşıq sənətinin görkəmli tədqiqatçılarından biri olan Əhliman Axundov «XIX əsrдə yetişmiş görkəmli aşıqlar haqqında» adlı məqaləsində yazar: «Aşıq Qurban Aşıq Ələsgərdən sonra ən yaxşı təcnis yanan el şairlərindən hesab olunur».

Qurbanın təcnis yaradıcılığı Usta Abdulla üçün bir örnek olmuşdur. Onun görkəmli təcnis ustası kimi yetişməsinə böyük təsir göstərmişdir. Lakin Abdulla təcnis yaradıcılığında çox irəli getmiş və ustad sənətkarlarla bir səviyyədə dura bilmüşdir.

Abdulla aşiq şerinin belə bir çətin növünü yaradarkən böyük ustalıqla işləmiş, şerin məna və forma gözəlliğini qoruyaraq, aydın cinaslar yaratmışdır. Onun

təcnislərini oxuyanda «təcnisdə məzmun formaya qurban verilir» deyən tədqiqatçılarla razılaşmaq olmur.

Ovçusan gəzirən dağ damanında,
Sən allah, öldürmə, sayadam məni.
Mən gəzirəm Leyli-Məcnun ünündə,
Salma mərhəmətdən say adam məni.

Göründüyü kimi bu bədii parçada həm forma, həm də məzmun istənilən səviyyəyə qaldırılmışdır.

Aşıq şerlərini təkcə məzmun və forma gözəlliyyinə görə qiymətləndirmək düzgün olmaz. Aşıq yalnız şer yaradıcısı deyil, o, həm də musiqi yaradıcısıdır. Çox zaman yeni formalı musiqi tələb edir. Təcnis özü də zəngin bir musiqi aləmidir. Onun qoynunda həzin bir melodiya yatır. Usta Abdullanın aşağıdakı bir yarpaq təcnisində onun musiqi dilini aydın Görürük.

Qəmər qan ağladı neştər yeridi,
Yaram sizildədi, neştər yeridi.
Məcnunun qoluna neştər yeridi,
Axı qanı çöldə Leylini yazdı.

Abdulla el şairidir. O, heç bir vaxt aşıqlıq etməmişdir. Lakin bu o demək deyildir ki, böyük sənətkar saz çalmağı, aşiq şerinin musiqi dilini bilmirdi.

Çox ehtimal ki, «rədif» sözü də «ritm» sözündən əmələ gəlmişdir. Rədif sözün əsl mənasında sazla söz arasında nəqarət kimi söslənir, şerdə musiqi ahəngdarlığını yaratdır.

Əminə Eldarovanın el şairləri haqqında dediyi aşağıdakı fikrində natamamlıq vardır: «Aşıq-şair. Bunlar o aşıqlardır ki, yeni musiqi əsərləri yarada bilmirlər, saz çalıb, oxumağı və ədəbi əsərlər yaratmağı isə bacarırlar».

Qoşmaları dillər əzbəri olan Dilqəm el şairidir. O, ömründə aşılıq etməmişdir. Lakin onun adı ilə bağlı olan «Dilqəmi» havası vardır. Ona görə də bu fikri bütün el şairləri haqqında demək olmaz. Tədqiqatçılara çətinlik verən odur ki, yaradıcı aşıqların şerləri, musiqi əsərləri vaxtında yazıya alınmamış və çap olunmamışdır.

Usta Abdullanın şerlərini toplayıb nəşr etdirmək təşəbbüsünü ilk dəfə onun qız nəvəsi Nağı Əbdüləzimov ortaya atmış və şairin 600 qatardan çox şerini toplamışdır. O, topladığı qoşmaların bir neçəsini «Ədəbi Ermənistən» məcmuəsinin səhifələrində çap etdirmiş və yerdə qalanlarını respublikamızın xalq yaradıcılığı evinə təqdim etmişdir. Folklorşunas Əhliman Axundov «Telli saz ustaları» kitabında el şairinin qısa tərcüməyi-halını və beş qoşmasını vermişdir.

Sənətkar Abdullanın yaradıcılığı öyrənilməyə, şerləri toplanıb nəşr olunmağa və tədqiq edilməyə layiqdir.

«Tərəqqi» qəzeti,
15 iyul, 1967-ci il.

Sənətkar Abdulla

Tanınmış el sənətkarlarından biri də Sənətkar Abdulladır. Abdulla Rəhim oğlu Namazov 1865-ci ildə Göyçə mahalının Zod kəndində dülgər ailəsində anadan olmuşdur. 1943-cü ildə vəfat etmişdir. Onun atası Göyçə mahalında adlı-sanlı dülgər olub. Xüsusən saz bağlamağı ilə başqa sənətkarlardan fərqlənirdi. Bu sənət (saz qayırmaq) sazbənd Rəhimin ailəsi ilə dövrün məşhur aşıqları arasında qırılmaz əlaqə yaradırdı. Onların evində həmişə Aşıq Ələsgəri, Ağdabanlı Qurbanı (Aşıq Şəmşirin atası) və başqalarını görmək mümkün idi. Bütün bunlar Abdullanın gələcək inkişafına kömək etməyə bilməzdi. Lakin Abdulla onların aşiqlıq yolunu deyil, atasının dülgərlik sənətini özünə peşə seçdi. Ancaq dülgərlik onun şairliyinə mane olmadı.

Sənətkar Abdulla üç böyük sənətkarın: Aşıq Ələsgərin, Ağdabanlı Qurbanın və Növrəs İmanın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiştir. Aşıq Ələsgərin ölümü Abdullanın varlığını sarsılmışdır. O, «Varmı» rədifli qoşmasını bu münasibətlə yazmışdı:

Minək qəm atını, çıxaq cahana,
Görək bu dünyada şad olan varmı?

Abdulla sənət aləmində Sənətkar Abdulla, Zodlu Abdulla və Usta Abdulla adları ilə tanınır. O, özü də qoşmalarında bu barədə tez-tez söz açıb deyir:

Mahalim Göyçədi, məskənim Zoddu,
Sənətkar Abdulla deyilən mənəm.

Zodlu Abdulla kəndinin adına, Usta Abdulla dülgərliyinə, Sənətkar Abdulla isə aşiq-şairliyinə, bitkin təcnislər yaranan sənətkar olduğuna görə deyilmişdir.

Abdulla Kəlbəcərin kəndlərində dülgərlik edirdi. O, öz zəhməti ilə yaşayır, heç kəsin minnətini götürmürdü. Hər kəsin eybini çəkinmədən üzünə deyən sənətkara «dəli Abdulla» deyən bədxahlar da var idi. Ancaq o, belələrini də cavabsız qoymurdu:

Deyilənlər gerçəkdirimi?
Doğrudanmı dəliyəm mən?
Ağıllının iç üzünü,
İstəyirəm əliyəm mən.

Sənətkar Abdullanın şerlərini toplayıb nəşr etdirmək təşəbbüsünü ilk dəfə onun həmyerisi və qohumu Nağı Əbdüləzimov ortaya atmış və şairin xeyli şerini toplamışdır. O, topladığı qoşmaların bir neçəsini «Ədəbi Ermənistən» məcmuəsinin səhifələrində çap etdirmiş və yerdə qalanlarını respublikamızın xalq yaradıcılığı evinə təqdim etmişdir. Folklorşunas Əhliman Axundov «Telli saz ustadları» kitabında (1964) el şairinin qısa tərcüməyi-halını və beş qoşmasını vermişdir.

Sənətkar Abdulla haqqında Basarkeçər rayonunda çıxan «Bolluq uğrunda» qəzetində N. Əbdüləzimovun «İstedadlı şair, gözəl xarrat» adlı məqaləsi dərc edilmişdir.

Müəllif Abdullanın gənclik illəri haqqında yazır: «Ata körpənin adını Abdulla qoydu. Bu ad Rəhimin ən çox sevdiyi adlardan idi. O, istəyirdi ki, onun da oğlu məşhur Aşıq Abdullaya oxşasın. Qayırib hazırladığı sazlardan birini də onun oğlu çalsın. Körpə gözünü açıb evlərində böyük sənət adamlarını gördü. O, gah Qurbanın gəraylısına, gah Alının qoşmalarına, gah da Ələsgərin gözəlləmələrinə qulaq

asır, öz kəndliləri Molla Tağı oğlu Məhəmmədin söylədiyi şirin rəvayətlərdən həzz alırdı».

Sənətkar Abdullanın ədəbi irsinin tam toplanmasında, tərcümeyi halının dəqiqləşdirilməsində gənc folklorçu Rəşid Mehdiyevin xidməti əvəzsizdir. O, şairin aşığın şerlərini toplamış, ona müqəddimə yazmış və «Usta Abdulla» adı ilə (1976) ayrıca kitab nəşr etdirmiştir.

Sənətkar Abdulla fitri istedad sahibi olmuşdur. O, Azərbaycan xalqının əsrlər boyunca yaratdığı, qoruyub saxladığı xalq incilərini öyrənirdi. Şairin əsərlərinin dərin ictimai mənası vardır. O, ara-sıra gördüyü ədalətsizlikləri satirik bir üslubda tənqid və həcv etməkdən çəkinməmişdir:

Abdullayam, dostlar, ara dəyibdir,
Çünki ölüb bəxti qara dəyibdir.
Sinəmə hesabsız yara dəyibdir,
Qərar tutsan bir zənburun şanıcan.

Burada bir növ, Qasım bəy Zakirin zəmanəyə tənqidli ruhu hiss edilməkdədir.

Abdulla gözəl bir dilə malik, xalq ifadə formalarını mükəmməl mənimsemış bir sənətkar idi. Məhz bu səbəbdəndir ki, onun yaratdığı təcnislər söz ustalığı nöqtəyi-nəzərindən başqa görkəmli sənətkarların təcnisləri ilə müqayisə edilə bilər.

Ovçusan gəzirsən dağ damanında,
Sən allah, öldürmə sayadəm məni,
Mən qalmışam Leyli-Məcnun ünündə,
Salma nəzərindən, say adam məni.

Sayadəm-ovçuyam öldürmə məni, Leyli-Məcnun
ünündə bu günə düşmüşəm, salma nəzərindən məni adam
say.

Gəzdim, seyr elədim adam içində,
Dəryayı-mühitəm adam içində,
Salma nəzərindən, say adam içində,
Seçər el içində, say adam məni.

Əgər sayıl kimi adamlar içində gəzsəm, say adam-
arif adam seçər, bilər mən kiməm.

Abdulla aşiq şerinin belə çətin növünü böyük
ustalıqla işləmiş, şerin məna və forma gözəlliyini qoruyaraq,
aydın cinaslar yaratmışdır. Onun təcnislərini oxuyanda
«təcnisdə məzmun formaya qurban verilir» deyən
tədqiqatçılarla razılışmaq olmur. O, aşiq şerinin bu çətin
formasında yazib yaradarkən məzmun gözəlliyinə, fikir
yeniliyinə xüsusi diqqət yetirir. Təcnislərində ona qədər
işlənməmiş, orijinal cinaslar işlədirilir.

Abdülla şerlərində zəhmətin, insanın, təbiətin
gözəlliyni tərənnüm etmişdir. Onu daha çox sənətkarlıq,
xüsusilə təcnis yaradıcılığı maraqlandırmışdır.

Abdullaya göstərginən bağlı sən,
Tax boy numa gülabatın bağlı sən.
Naz elə gir, seyr elə gəl bağlı sən,
Süsən-sünbül qönçə gülü yüz dərdə.

«Dərdə», «Ağını sən» təcnislərindən Tufarqanlı
Abbasın məşhur qoşma və təcnislərinin ətri gəlir. Hətta
Abdullanın «Kənarında» rədifli qoşması tamamilə Aşıq
Abbasın şerinin təsiri ilə yaranmışdır:

Abdulla:

Məhbəs edir göydə gəzən quşları,
Dağıdır xəyalı, alır huşları.
Ucu əbrisimli siyah saçları,
Cığa pərvazlanır tel kənarında.

Bağban olan gül becerər bağlarda,
Xəstə olan gözü qalar sağlarda,
Ovçu olan gedər gəzər daqlarda,
Abdulla dolanar el kənarında.

Abdulla yaradıcılığının əsasını, özəyini qoşmalar və təcnislər təşkil edir. Abdullanın təcnisləri dilinin sadə və rəvanlığına görə özündən əvvəl yazılmış təcnislərdən fərqlənir:

Ərş üzündə gün, ay daim üzərmmiş,
Müxənnətin dolandığı üzərmmiş,
Dərdin məni incəldərmış, üzərmmiş,
Ya böyündü, ya sabahdı, ya indi.

Ay-gün ərş üzündə üzərmmiş, görünərmmiş, müxənnətində dolanmağı yalandan aşkar görünürmüsh, sənin dərdin məni elə incəldib, üzüb ki, ölməyim ya «böyündü, ya sabahdı, ya indi».

Abdulla düşübdü qara, ayaza,
Katib gərək mənim dərdim ayaza.
Zimistanda ilqar verdin a yaza,
A bimürvət, gözləyirəm yay indi.

Abdulla qara, ayaza düşüb, katib gərəkdir, onun dərdini yaza. Ona cörə ki, qışda yaza ilqar verən gözəl yay gəlib çatıb, əhdinə düz çıxmır.

Aşıqlar arasında geniş yayılmış «Leyli niyə azdi» adlı təcnisi Sənətkar Abdullaya təcnis ustası kimi əbədi şöhrət qazandırmışdır.

Bihuda dolandım, əfsanə gəzdim,
Canım dost yolunda leyli niyazdım.

Etibar kəsilib, ilqar pozulub,
Əvvəlki məhəbbət, Leyli, niyə azdı?

Qəmər qan ağladı, neştər yeridi,
Yaram sizildiyir, neştər yeridi.
Leylinin qoluna neştər yeridi,
Məcnun qanı çöldə Leylini yazdı.

İstedadlı el şairi Sənətkar Abdulla aşiq poeziyasının gəraylı, qoşma, təcnis, ciğalı təcnis, müxəmməs və başqa şəkillərində də çoxlu şerlər yazıb yaratmışdır.

Abdulla qoşmalarında el gözəllərinin tərənnümü, təsviri mühüm yer tutur.

Qələm qaşın, ay qabağın, gül üzün,
Açılib dağların lalası təki.

Və yaxud:

Baxtımın qapısın bağlar qoyubsan,
Çəkib sinəm üstə dağlar qoyubsan.
Sən ki, Abdullanı ağlar qoyubsan,
Çəkirəm Kərəmin nalası kimi.

El şairinin konkret məsləhəti budur ki, «həqiqət axtaran qoçaq» qulağınlı eşit, gözünlə gör, sonra inan.

Onun nəsihət dolu elə qoşmaları vardır ki, onlar məclisdə ustادnamə kimi söylənilir.

Ağac bəlli olar yaxşı barindan,
İgidlər seçilər düz ilqarından.
Abdulla, dağ qurma dağlar qarından,
Yazda gün əridər selə qarışar.

«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
6 may, 1989-cu il.

Sinələrdə çox söz var.

Çəpli aşiq Məmməd gözəl bir xatirə danişdi. O, dedi:

-Ağdabanlı Qurbana şeyirdlik edirdim. Bir gün Aşıq Bəsti, Qurban əmi və mən Yanşaq kəndinə toya getdik. Toyun yarısında Aqıq Ələsgər də gəldi. Həmişə olduğu kimi Aşıq Bəsti öz atmacalı dilini işə saldı:

-Ay Ələsgər, arvad istədin verdik, üstəlik gərək şabaş da verək. Aşıq Ələsgər də onu cavabsız qoymadı:

-Kürəkənin gözü qaynata evinin təhnəsində olar, - dedi. Aşıq Ələsgər Yanşaq kəndindən evlənmişdi.

Aşıq Ələsgər sazı köynəkdən çıxardı. Sazlar bir-birinin üstə kökləndi. Bəsti dedi:

-Əvvəl bir çoban bayatısı çəkəcəyik.

Aşıq Ələsgərlə Qurban dedilər, Bəsti o sənin işindir. Onu deyim ki, Aşıq Bəsti hər qoşmanın, gəraylıının, oxuduğu hər sözün əvvəlində, axırında yanıqlı bir bayati çəkərdi. Bəstinin səsi bütün aşıqların səsindən gur və zil idi. O, oxuyanda: «daşdan da göz yaşı çıxarardı».

Əzizinəm o yan yeri,
Nə yatmışan oyan, yeri.
Yüz il sel oya bilməz,
Bir gün qəm oyan yeri.

Ömrünü meşəbəylikdə keçirmiş, el şairi Rüstəm Xəlilov da Aşıq Bəstiyə, Ağdabanlı Qurbana şeyird olmuşdur. Rüstəm maraqlı bir əhvalatı xatirəsində canlandırdı:

-Yay zamanı idi. El dağa köcmüşdü. Mən işə qışlaqda idim. Günorta olardı. Aşıq Bəsti ilə Qurban əmi bizə qonaq gəldilər.

Aşıq Bəsti Yanşaq bəylərinin onun başına gətirdiyi müsibətlərdən danışıb ağladı. Sonra da özünün «Bu dünya» qoşmasını oxudu. Qoşmanın son bəndi yadımdadır:

Qəmdən pay götürdüm, naladan qismət,
Görmədim bir ləzzət, çəkdim əziyyət.
Canda eşq ataşı, dildə məhəbbət,
Bəstini odlara salan bu dünya.

Bəstinin sözləri can evimə od saldı. Telli sazi dilə gətirib «Kərəmi» havası üstə ona təskinlik verən aşağıdakı qoşmamı oxudum.

Könül bağçasının kal meyvəsini,
Dərib sərxoş olan tək sən deyilsən.
Fələyin qəhrindən, qəm libasını,
Geyib sərxoş olan tək sən deyilsən.

Çoxları istədi yapdırın xana,
Qərq oldu dəryaya, düşdü ümməna.
Çağırdı haraya ana, ay ana,
Deyib sərxoş olan tək sən deyilsən.

Vəfasız dünyadı kim çıxıb başa,
Gözəl mənzərədi, sonsuz tamaşa.
Neçəsinin qəlbi ox kimi daşa,
Deyib sərxoş olan tək sən deyilsən.

Çoxları qayıdır yol yarısından,
Yarımçıq divarın ev barısından.
İncəlib üzülən, qəm sarısından,
Doyub sərxoş olan tək sən deyilsən.
Rüstəməm düşgünü bir etibarın,
Oxu daşa dəyib çox kamandaların.

Pozulmuş bağçada gül budaqların,
Əyib sərxoş olan tək sən deyilsən.

El şairi Ayrım Əhməd, Aşıq Umud və başqa saz-söz
həvəskarları da Aşıq Bəsti, Ağdabanlı Qurban, Uğurlu,
Sənətkar Abdulla, Aşıq Ələsgər, Növrəs İman və Əli Bimar
haqqında gözəl əhvalatlar bilirlər.

Hələ sinələrdə yazılmamış çox dəyərli sözlər var.

*«Yenilik» qəzeti,
5 dekabr, 1966-ci il*

Ağbulaqlı Aşıq Aqil

Aşıq poeziyasında öz sözü və yeri olan sənətkarlardan biri də Ağbulaqlı Aşıq Aqildir. Niftalı Qafar oğlu Qafarov 1900-cü ildə Göyçə gölü yaxınlığındakı Ağbulaq kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kənddə müəllim işləməyə başlayan Niftalı Aqil təxəllüsü ilə qoşmalar yazmışdır. Lakin o, sənət aləmində Ağbulaqlı Aşıq Aqil kimi tanınır. Aqil aşılıq sənətini həmkəndlisi Kazımdan öyrənmişdir. O, Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qələbəsini, yeni həyatın başlanmasını ürəkdən alqışlayır. Şair-aşığın “Yaşasın” qoşması bu dediklərimizə ən gözəl misaldır.

Sovet gülü ölkəmizi bəzədi,
Qönçələnsin yeni güller yaşasın.
Ölkəmizdə yeni həyat quruldu,
Bu Sovetlər milyon illər yaşasın.

Aqil yeni quruluşun savadsızlığı ləğv etmək, elmə, sənətə yiylənmək məramını da dərindən duyur.

Üç sözüm var, gərək dosta deyəsən,
Biri oxu, biri öyrən, biri yaz.

Aqilin də dədə Ələsgər kimi, aşılıq sənəti haqqında özünəməxsus fikirləri vardır. Aqılə görə el arasında gedən sənətkar etibarı, həyanı, təmiz adı qoruyub saxlamağı bacarmalıdır.

Könül gəst eyləyib, ağır elləri,
El içində namus, arı unutma.

Həyalı gəz, təmiz saxla adını,
Dost yanında etibarı unutma.

Aqil ustad sənətkarlardan Xəstə Qasımın, Vaqisin və Şəmkirli Hüseynin yaradıcılığı ilə ciddi maraqlanmışdır. Dilqəm kimi eşqinin oxu daşa dəyəndən sonra, Aqilin yaradıcılığına da birdən-birə Dilqəm siziltisi, Dilqəm yanğısı gəlmışdır.

Yaradıcılığının ilk dövründə Vaqif və Aşıq Hüseyn kimi görkəmli sənətkarların qoşmalarından ilham alan bu sənətkar yazırıdı:

İltimaz eylərəm, toy adamları,
İzin verin, deyim, kimlər oynasın.
Üzü xallı, ləbi ballı filankəs,
Ay qabaqda siyah tellər oynasın.

Şair-aşığın “Görüncə” rədifi qoşmasında Xəstə Qasımın təsiri açıq şəkildə duylu maqdadır.

Xalqlar ayı gördü bayram eylədi,
Mənə bayram olmaz, yarı görüncə.
Sinəm mövca gəldi, tügyan eylədi,
Ölüm yeydi bu dağları görüncə.

Köysüm üstə həsrətinin dağıdır.
Qaşın cəllad, gözün mənə yağıdır,
Əcəl gəlsə indi ölüm çağıdır,
Gül pərində Aqil xarı görüncə.

Aqilin ustadnamələri də vardır.

Ustaddan dərs alan heç olmaz naşı,
Dosta kəc baxanın ucalmaz başı.

Sərraf yüz bəzəsə qiymətsiz daşı,
Tanınar cövhəri zər ola bilməz.

Aqil təcnisdə də qələmini məharətlə sınamışdır.
Onun “Bu yaza” rədifi təcnisinin bircə bəndinə diqqət
yetirmək kifayətdir.

Saz gözəlsən, səni sevən sağalar,
Sağ məməni, sağ gözümə sağalar.
Aqil dərdin yəqin bil ki, sağalar,
Əgər dərdin dəftərinə bu yaza.

“Eylədi”, “Gözəl” müxəmməslərinin hər biri ayrı-
ayrılıqda qiymətli sənət incisidir.

Bu gün bir gözəl görmüşəm,
O məni candan eylədi,
Kirpiyi keçdi sinəmdən,
Bağımı şan-şan eylədi.

Belə cəllad görməmişəm,
Nahaq yerdən qan eylədi,
Məni bu zalim balası,
Lap Şeyxi-Sənan eylədi.

Şərq ədəbiyyatına yaxından bələd olan sənətkar
axırda “Yusif-Züleyxa” əfsanəsindəki quyu, Yaqubun
gözlərini sağaldan köynək əhvalatlarını yada salmaqla,
şerinin gücünü, siqlətini artırır.

Aqılə gəl, qəm eyləmə,
Hər Leylinin naharı var.
Hər gecələr sübh olacaq,
Hər çillənin baharı var.

Yusif quyudan çıxacaq,
Misir kimi məzarı var.
O, Yusifin köynəyini,
Yaquba dərman cylədi.

Aqil sevdiyi gözəli müxəmməslərində ürəklə tərənnüm edir, misraları qəlbinin qanı ilə bəzəyir.

A qardaşlar, a yoldaşlar,
Hani cahanda beləsi?
Təbriz, Maku, Tiflis, Bakı,
Yoxdur, heç yanda beləsi.
Sinəsi qar, məməsi nar,
Dövrü-zamanda beləsi,
Çox aranıb, tək yaranıb,
Azərbaycanda beləsi,
Zülfü kəmənd, Aqil pəsənd,
Tən edib xublara gözəl.

Daxili qoşa qafiyələrdən istifadə ustalığı şerin musiqiliyini artırır.

Aqilin “Dilqəm və Telli xanım”a bənzər, qısa süjetli “Aqil və Qönçə” adlı bir dastanı vardır. Bu dastan, eləcə də Aqilin şerləri məşhur aşığımız Ağbulaqlı Məhərrəmin repertuarında özünə layiqli yer tutmaqdadır. Elə məclis olmaz ki, Aşıq Məhərrəm orada Aqildən bir qatar şer oxumasın.

Bu dastan təkcə qısa süjetli olması ilə deyil, məzmunca, ruh etibarı ilə də “Dilqəm və Telli xanım”a çox yaxındır. Dilqəm Telli xanımı sevir, evlənir, sonra ondan erkən ayrılır. Aqil isə Qönçəni sevir, lakin ona qovuşa bilmir, istəyi, arzusu gözündə qalır. Aqilin eşqinin harayı, yanğısı şerlərində bu gün də yaşayır, qəlbləri riqqətə gətirir.

Qönçəsini qonşu kəndin oğluna nişanlayırlar. Qız ağlamaqdan başqa çarə tapmır. Onun bu vəziyyətini Aqılə çatdırırlar. Aqil bu münasibətlə “Neyçün ağlayır?” rədifli qoşmasını yazar:

Bənövşə ətir alır, zülfü tuyundan,
Baxan doymaz, qamətindən, boyundan,
Layiq deyil qurban kəsəm qoyundan,
Aqil, qurban canım, neyçün ağlayır.

Bir gün Qönçə fürsət tapıb xəlvətcə Aqilin görüşünə gəlir, lakin özünün dediyi kimi, “beyiman qarı” onları danışmağa qoymayırlar. Lakin o görüşdən “Gəlmüşdi” rədifli qoşma bizə yadigar qalır.

Bu şənbə gündənə, günorta çağı,
İstəkli bir dostum bizə gəlmışdı.
Alma yanaq, büləl buxaq, gül üzlü,
Gətirib ləbində, məzə gəlmışdı.

Aqil dərdin xalqa söylər hər zaman,
Sırr sözün əgyara eyləmə bəyan,
Qoymadı danışaq, qarı beyiman,
İnankı söhbətə, saza gəlmışdı.

Qönçənin başqa elə gəlin köçməsi zamanı ayrılıqdan ağlaması Aqilin qəlbini qanatmışdır.

Ağlama, a Qönçə hamidan baş sən,
Axıtma gözündən göl, qanlı yaş sən.

Məlumdur ki, hər aşiqin taleyi bir cür tamamlanmış,
bəzisi öz yurdunda, bəzisi də qərib-qürbət eldə dəfn

olunmuşdur. Aqil arzu edirdi ki, onun qəbri Goyçə gölə, onun sahilinə düşsün.

Haqdan aşıqlarə olubdur təqdir,
Qəriblik yazılıb, belə düşübdür.
Kərəmi Qeysərə, Sənan Tiflisə,
Mənim qəbrim Goyçə gölə düşübdür.

Lakin Aqilin dediyi kimi olmadı. Quduz Hitler Sovet gülüstanımızı bəd nəfəsi ilə soldurmaq istəyəndə, vətənimizə hücum edəndə Aqil də cəbhəyə yollandı, cəbhədən qayıtmadı. Onun sevgisi, məhəbbəti kimi “qəbrinin Goyçə gölə” düşməsi arzusu da baş tutmadı, Aqilin eşqi də, sevgisi də, arzuları da yalnız onun nəcib duyğularla bəzənmiş şer incilərində yaşamaqdadır.

*“Kirovabad kommunisti” qəzeti,
16 fevral, 1988-ci il.*

Tifil Əsəd

Aşıqlar tərəfindən tez-tez yad edilən, şerləri dillər əzbəri olan ustad sənətkarlardan biri də Tifil Əsəddir. İran Azərbaycanının Hisar kəndindən olan Əsəd inqilabdan əvvəl Şamxor rayonuna gəlmış, Alabaşlı kəndində yaşamış, saz çalıb-oxumağı həmin kədindən sakını Aşıq Hümbətdən öyrənmişdir.

Gözəl səsi və təbi olan bu gənc az vaxt ərzində yaradıcı sənətkar kimi şöhrət qazanmışdır. O, Tifil Əsəd, Miskin Əsəd təxəllüsleri ilə çoxlu şerlər yazmışdır. Əsəd klassik ədəbiyyatla da ciddi maraqlanmışdır. Bu onun gözəl divanilər yaratmasına kömək etmişdir. Beləliklə, Tifil Əsəd el sənətkarları arasında divani aşiq şerinin mahir ustası kimi tanınmışdır.

Tifil Əsədin ədəbi irsindən bir cığalı təcnisi və bir neçə divaniləri qalmışdır. Aşıqlar arasında "Bir saat" rədifli divanisi xüsusilə məşhurdür. Bu şer səmimi, pak bir hissin məhsuludur:

Cəl əyləş, söhbət edək,
Mehribanım bir saat.
Qoy gəlsin öz yerinə,
Din-imanım bir saat.
Həmişə sən gələsən,
Ey əziz mehribanım.
Görüm sənsiz heç olmasın,
Xanimanım bir saat.

Aşıq-şairin öz mehribanı ilə söhbəti baş tutmamış, hətta, həyatda bir saat belə dinc, qayğısız yaşamağa vaxt tapa bilməmişdir:

Gör bir necə bəlakesəm,
Öz canımdan bezmişəm.
Yaranandan zülmədəyəm,
Hər cəfana dözmüşəm,
İsmimdir Tifil Əsəd,
Vəsf halın yazmışam,
Çox incitmə çərxi-fələk,
Qoy dolanım bir saat.

Sovet hakimiyyətinin qələbəsindən sonra Əsədin də üstünə gün doğmuş, yaradıcılığında xoş əhval-ruhiyyə yaranmışdır. Bundan sonra yazdığı şerlərində, o cümlədən "Olmasa", "Saz", "Aşıq", "Mənim" adlı divanılarda həyatın müxtəlif məsələlərinə toxunmuşdur. Aşığın elə beytlərinə, bəndlərinə rast gəlmək olur ki, oradakı aforistik ifadələr, hikmətlər adamı heyran edir:

Tərlan qalxıb şikar alar,
Quzğun qonar leş üstə.
Qara quşdan xof edərdim,
Dayısı sar olmasa.

Tifil Əsəd aşıqlıq sənətini yüksək qiymətləndirirdi. Ona görə:

Hər yetəndən aşiq olmaz,
Ustaddan dərs almasa-deyir.

Cünki aşıqlıq sənətinin də özünəməxsus çətinlikləri vardır. Bu barədə şair öz fikrini belə ifadə edir:

Aşıqlıqda qayda budur,
Əvvəlcə mərifət bilə.
Öyrənə ustad kəlamin,

Şirincə söhbət bilə.
Çünki ola el anası,
El içində dərd bilə.
Saxlaya hörmətini,
Gəzməyə lobbaz aşiq.

İstedadına, yaradıcılıq qabiliyyətinə inanan sənətkar
sənət yoldaşlarına deyir:

Ya öyrən nəsihətim,
Ya götürmə saz aşiq!

Onun "Ya səndədi, ya məndə" rədifli cığalı təcnisini
qiymətli bir sənət incisi, eyni zamanda çap olunmamış şer
nümunəsi kimi bütöv şəkildə oxuculara çatdırmaq, bize
çox yerinə düşərdi:

Ala gözlüm, dərdə girifdar oldum,
Dərdə dərman ya səndədi, ya məndə.
Aşıq deyər: ya məndə,
Gözüm qaldı Yaməndə.
Ləl üstündə həmayıl,
İşiq salır Yaməndə.
Dedim: gözəl, məni qoyma Yaməndə,
Dedi təqsir, ya səndədi, ya məndə.

Eşq ucundan mən də oldum ya dəli,
Görən deyər: ya divanə, ya dəli,
Aşıq deyər: ya dəli,
Ya divanə, ya dəli,
Xanimandan keçərəm,
Yara dəysə yad əli,
Dedim: gözəl, səndə tutsam yad əli,
Onda ölüm, ya səndədi, ya məndə.

Görən olmaz mənim kimi yanarı,
Nə keçirər eşq oduna yanarı?
Aşıq deyər:yanarı,
Yandırmayıñ, yanarı,
Mərd igidlər gözləyər,
Ya süfrəni, ya nəni.
Kim görübdü Əsəd kimi yanarı,
Eşq atəsi ya səndədi, ya məndə.

Aşıq Əsəd əsrimizin birinci rübündə təxminən 38
yaşında Güney Azərbaycanın Hisar kəndində vəfat
etmişdir.O, inanırkı ki, aşiq yaradıcılığı tarixində qalacaq,
şerləri zaman-zaman yaşayacaqdır.

Desələr ki, Tifil Əsəd,
Sözün dildə qalmadı.
Bil o zaman alovlanar,
Yanar məzarım mənim.

Tifil Əsədin arzu etdiyi kimi sözü dillərdə əzbərdir.

*«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
16 yanvar, 1988-ci il.*

Ayrım Əhməd

“Ayrım” sözünü təxəllüs kimi ilk dəfə XVIII əsrin el şairi İsmayıł işlətmişdir. Ayrım İsmayıł özünün “Bərabəri” adlı məşhur qoşmasında ayrım köçünü, ayrım gözəlini tərənnüm edir:

Haceydil girməsində, ayrım köçündə,
Bir gözəl görmüşəm can bərabəri.
Ağ çara bürünmüş anquya bənzər,
Qabaqda telləri xan bərabəri.

Bizim dövrümüzdə ayrım təxəllüsü götürmüş iki el sənətkarı tanırıq. Bunlardan biri Kəlbəcər rayonunun Seyidlər kəndində yaşayan Ayrım Əhməd, ikincisi Daşkəsən rayonunun Qabaqtəpə kəndində yaşayan Ayrım Cavaddır. Bu sənətkarların şerlərində “ayrim” sözünə tez-tez rast gəlirik. Ayrım Cavadın dillər əzbəri olan “Çiçək dərən” qoşması belə tamamlanır:

Dər doyunca bu dağların gülündən,
Dəstə bağla, bir tel ayır telindən.
Mən Aşıq Cavadam ayrım elindən,
Sənin adın nədir, ay çiçək dərən?

Ayrım Əhməd isə “Çixib” adlı qoşmasında özünün kim olduğunu belə nişan verir:

Xəyal ürəkdədi, ağıl sərdədi,
Ağilda almaz var, iş kəsərdədi.
Xalqı düz tanırı Ayrım Əhmədi,
Neçə-neçə dəfə sinaqdan çıxib.

Yəqin ki, bu sənətkarların təxəllüsləri ilə əlaqədar olaraq oxucuları “ayrım” sözünün mənşəyi, yaranma tarixi, mənası maraqlandıracaqdır. Odur ki, bu barədə olan bəzi faktlardan danışmağa dəyər.

“İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1928-ci ildə çap olunmuş 3-cü nömrəsində Qaraqaşının “Ayrımlar” adlı məqaləsi dərc edilmişdir. Müəllif “ayrım” sözünün mənasını dürüst izah edir. O, deyir: “Ayrım türkçə bir kəlmədir. Mənası “ayrı yaşayan” deməkdir”.

“Ayrım” - ayrılmalar, dağlılar, bax belə başa düşmək lazımdır.

“Bolşaya Sovetskaya ensiklopediya”nın birinci cildinin 556-ci səhifəsində göstərilir ki, ayrımlar vaxtı ilə Qazax rayonundan ayrılib.

Hazırda onlar əsasən Daşkəsən və Gədəbəy rayonlarında, Tovuz, Kəlbəcər, Goranboy və Xanlar rayonlarının dağlıq hissələrində yaşayırlar.

Professor H. Arası Firudinbəy Köçərlinin əsərlərinə istinad edərək yazar: “Həmin əsrin (yəni XVIII əsrin – S. P.) təxminən 59-cu illərində Gürcüstan sərhədində baş verən toqquşmalar nəticəsində Qazaxdan bir neçə kənd Gəncə və Qarabağ xanlıqlarına köçməyə məcbur olur.

Həmin ildə Molla Pənah Vaqif də öz ailəsi ilə birlikdə köçüb Tərtərbasarda məktəbdarlıqla məşğul olmağa başlayır.

Nəhayət, Vaqif oradan da Pənahabad (Şuşa) şəhərinə köçür...”.

Çox ehtimal ki, Vaqif köçən zaman “Ayrım” adı ilə yaşayan nəsillər də respublikamızın şimal-qərb rayonlarına köçmüşlər. XIX əsrin körkəmli el sənətkarı olan Ağdabanlı Qurban da öz şerlərində bu fikri təsdiq edir:

Qurbanam mahalim Qazax, Şəmşəddin,
Demərəm dünyada bir kəsin bədin.

Dilim, qadağandı nə danış, nə din,
Nə sərr açmaq, nə söz soruşmaq olmaz.

Xalq şairimiz Səməd Vurğun 1955-ci ilin avqust ayında İstisu kurortunda olan zaman Aşıq Şəmşirə demişdi:

-Vaqif Qarabağa köçəndə sizin babalarınız da bu dağlara gəlib. Atan Qurban bu dağlarda eloğlusu Vaqisin qoşmalarını sazda çalıb, oxuyub.

Götirdiyimiz misal və mülahizələrdən belə nəticə çıxır ki, ayrim adı ilə yaşamaqda olan nəsillər XVIII əsrin ikinci yarısında Qazax rayonundan getmişlər. Bunu adlarını çəkdiyimiz rayonlarda “Qazaxlar” adlı kənd və nəsillərin mövcud olması da sübüt edir. Ayrımlar uzun illər köçəri həyat keçirdikləri üçün kəndlərində məscidləri yoxdur. Bu səbəbdən də onların tarixən dinə inam və etiqadları da zəif olmuşdur. Yerli əhali uzaq keçmişdə namazın, orucun, məhərrəmliyin nə olduğunu bilməmişdir.

Biz ayrim nağıl və lətifələrinə diqqətlə yanaşdıqda görürük ki, çox zaman ayrımlar qonşuları tərəfindən tənəyə məruz qalmışlar. Bu isə şifahi xalq ədəbiyyatında öz əksini tapmışdır.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün nümunələr göstərək. Ayrim lətifəsi:

Bir ayrima tənə ilə deyirlər ki, sən müsəlman deyilsən. Belə olmasayı, sən də namaz qılardın. Ayrim üzə düşür. O da quru yerdə namaz qılmağa başlayır. Ayrim ikicə dəfə əyilib-qalxır, üçüncüdə onun gözünə çöp batır. Ayrim üzünü göyə tutub deyir: ey allah, namaz qılma deyirsən, qılmıram. Daha gözümü niyə çıxardırsan?!

Həmin əhvalatı Ayrim Əhməd şərə gətirmişdir:

Söz keçmir isbata, xoş gəlmir avaz,
Qəbulsuz ərzəni ha oxu, ha yaz.

Dönüb ibadətə qılıram namaz,
Toxunub gözümə şax dəyib keçir.

Başqa el sənətkarları kimi Ayrım Əhməd də xalq yaradıcılığından çox faydalananmışdır. Ayrım Əhməddə aşiq sənətinə meyil və marağı el şairi Ağdabanlı Qurban oyatmışdır. O, Əhmədin xalasının əri idi. Balaca Əhməd tez-tez Ağdabana – xalası Səlbigilə gedər Qurbanın sazına, sözünə qulaq asardı. O, savadı da Qurbanadan öyrənmişdi.

Əhməd Abbas oğlu Nəbiyev 1895-ci ildə Kəlbəcər rayonunun Seyidlər kəndində yoxsul kəndli ailəsində doğulmuşdur. O, kəndlərində kolxoz yaradılan kimi oraya daxil olmuş və ömrünü faydalı əməyə bağlamışdır. Əhməd hazırda pensiyaçıdır. O, aşiq deyil, saz da çala bilmir, yalnız qoşmalar qoşan, gərəylilər yaranan el şairidir.

Əhməd az savadlı el sənətkarıdır. O, özü haqqında da gözəl demişdir:

Ayrımlı Əhmədəm beysavad kimi,
Sözlərim dolaşıq, zarafat kimi.

Əhməd elin qəlbindən keçənləri doğru-düzgün qələmə alır. Bu isə onun şerlərinin xəlqiliyini gücləndirir.

Yaşının 70-i keçməsinə baxmayaraq, o yenə də odlu-əlov ludur, ürəklərə yol tapan gözəl qoşmalar yaradır.

“Kommunist əməyi” qəzeti,
8 oktyabr, 1967-ci il.

Aşıq Ələsgər nəslinin nümayəndəsi

1918-ci ildə müsavatçı və daşnaqların törətdiyi milli qırğın sayəsində yüzlərlə ailə ilə birlikdə Aşıq Ələsgər nəslidə doğma Ağkilsəni buraxıb Kəlbəcərin Qalaboyunlu kəndinə köçmüş, 1921-ci ilin sonuna qədər burada yaşamışdır. Aşıq Ələsgər ailəsi bu kəndə köçəndə onun qardaşı Məşədi Salahın oğlu İman 15 yaşında idi.

Xüsusi istedada, çoşğun təbə malik olan İman yaradıcılığa hələ uşaq ikən başlamış, kamil ustadnamələr, təcnislər, divanilər, qoşma və müxəmməslər yaratmışdır. İman ən ustad aşıqların aça bilmədiyi bir sıra qıfilbəndləri açmışdır.

Qardaşı Qurbanın vaxtsız ölümü İmanı sapsıtmış, onda bədbinlik və ümidsizlik əhval-ruhiyyəsi yaratmışdır. 1926-ci ildə 23 yaşı yenice tamam olarkən İmana daha ağır bir itki üz verir, onun sevimli əmisi, həm də ustadı Aşıq Ələsgərin çoşğun qəlbi əbədilik susur. Bu vaxt İman Kəlbəcərin Seyidlər kəndində kənd şurasının katibi idi.

Həmin vaxtda el aşığı Rüstəm Xəlilov qonşuluqdakı Qamişlı kəndində şura sədri, Ağdabanlı Qurban isə onun katibi işləmişdir. Eyni xüsusiyyətli işdə çalışmaları bu üç istedadi tez-tez görüşdürür, onların yaradıcılıq mübadiləsi etmələrinə, birlikdə çalıb-oxumalarına imkan yaradırdı.

1926-ci ildə Qasım İsmayılov rayonunun Safikürd kəndində kənd Soveti katiblərinin bir aylıq kursu keçirilərkən Qurban və İman Dəstəfur rayonunun Qabaq Təpə kəndindən olan el şairi Cavad Hüseynovla tanış olurlar. İman toplanmış bir məclisdə «Gəlib Gedibdir» rədifi qoşması ilə çıxış edib, aşiq ədəbiyyatının nəzəriyyəçisi kimi el sənətkarlarını yada salmışdır:

Oyub ciyərimi möhnət alması,
Viranə könlümün açılmaz pası.

Ələsgər, Qasım, Şikəstə Abbası,
Qalan şair hamı üz gəlib gedib.

Yaxşı bəyənmişəm Miskin Abdalı,
Cəm imiş başında huşu, kamalı.
Vaqif qarışdırıb çox qeyli-qalı,
Sözlərində gəlin, qız gəlib gedib.

İmanın nikbin xalq şairi Vaqifi belə
qiymətləndirməsi heç də təsadüfi deyildi. Çünkü o dövrdə
qardaşı Qurbana, əmisi Ələsgərə yas saxlayan İman
Vaqifdən daha çox bədbinliyə qapılan Vidadiyə meyl
götərirdi.

İman Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin
qurulmasına sevinən xalq sənətkarlarından idi. O, vətəni
azad, xalqını xoşbəxt gördükən coşa gəlmış, nikbin
qoşmalar yaratmışdır. İman həmin günlərdə üzünü xalqına
tutub iftixarla deyirdi:

Bir gün doğub işiq kimi aləmə,
Dahi Lenin bu cahana gəlibdir.
Tutub şan-şöhrəti eli, obanı,
Gözəl adı dil-dəhanə gəlibdir.

Təəssüf ki, İmanın günəş kimi parlayan istedadı çox
tez sönmüşdür. O, 1926-cı ildə Gəncə ətrafında itmişdir.
Buna görə də onun bizə ancaq 23 yaşına qədər yaratdığı
əsərlər çatmışdır. İman yaradıcılığı az vaxt sürsə də, öz
dərin mənası, azalmaz təravəti ilə ciddi öyrənilməyə¹
layiqdir.

«Mingəçevir işıqları» qəzeti,
27 iyun, 1967-ci il.

Əli Bimar

Əli İbrahim oğlu Əsgərov 1906-ci ildə Kəlbəcər rayonunun Sınıqkilsə kəndində yoxsul kəndli ailəsində doğulmuşdur. Əli gənc yaşlarında Şuşa pedaqoji texnikumunu bitirib kəndlərinə qaydır və burada dərs deməyə başlayır.

Əli qonşu kəndlərində bir qızı vurulur. Lakin onun ilk məhəbbəti uğursuz olur.

Bu münasibətlə Əli «Tərsinə döndü» qoşmasını yazır. Təkcə bu bir şer ona aşıqlar arasında böyük nüfuz qazandırır.

Aləm fəryadımdan zinhara gəlib,
Həsrətin çəkməkdən canım incəlib.
Tərsinə əsəndə badi müxəllif,
Rəqs etdi tellərin, tərsinə döndü.

Azərbaycanda bu qoşmanı əzbər bilməyən tək-tək aşiq tapılar.

Bundan sonra o, «Bimar» təxəllüsü ilə şerlər yazmağa başlayır və qısa bir dövrdə təcnis ustası kimi şöhrət qazanır. O, aşiq şerinin bu çətin formasında yazış yaradarkən məzmun gözəlliyinə, fikir yeniliyinə xüsusi diqqət yetirir. Təcnislərində ona qədər işlənməmiş, orijinal cinaslar yaradır.

Ax, deyərsən, vay deyərsən bir zaman,
Keçən günlər daha düşməz bir də ələ.
Səd heyif cavaklıq, aman, əl aman,
Buraxmaram yaxan keçə bir də ələ.

Göründüyü kimi, onun bu üslubda yazdığı şerlər forma və məzmun gözəlliynə malikdir, özü də insani cəlb edən hikmətlərlə doludur. Hər beyt bizi yeni bir şey deyir.

Cərrah üçün asan olsa bir yara,
Lazımdır ki, min düşünə bir yara.
Əgər kələk gəlsə bir yar, bir yara
Salar öz başını ha qala-qala.

Əl çək bu fitnədən, Bimar, fən arı,
Bivəfanın heç olmadı fən arı.
Gər yanmasa məhəbbətin fənarı,
Özü sönər, xod ver, ha qala-qala.

Bimar təcnis yaradıcılığında çox irəli getmiş və ustad sənətkarlarla bir sıradə dayanmaq haqqı qazanmışdır.

Əli Bimar iki mənbədən: ustad aşıqların qoyub getdikləri ədəbi irsdən və xalq yaradıcılığı xəzinəsindən bəhrələnmişdir. Bu səbəbdən də onun şerlərində xəlqilik çox güclüdür.

Bimarin yaradıcılığında ustadnamə xarakteri daşıyan şerlər də mühüm yer tutur.

Yaltaqdan kənar gəz, cylə sən haşa,
Bir məqsədi düşün, doğru çıx başa.
Hamıyla mehriban, həm sadə yaşa,
Dilinlə ürəyin bir qərar olsun.

Namərdə zərbə vur, mərdə ol fəda,
İlqarın, imanın heç getməz bada.
Şad yaşamaq arzun varsa dünyada,
İstəmə kimsədə ahu-zar olsun.

Bimarin səhhətinin birdən-birə pozulması onun şer gülşəninə qəm, qüssə gətirmiş, nikbinliyi bədbinliklə əvəz etmişdir. Lakin bu da o böyük sənətkarın qaynar bulaq kimi çağlayan yaradıcılığına kölgə sala bilməmişdi. Əli Bimar 1948-ci ildə ağır xəstəlikdən vəfat etmişdir. Onun şerlərini oğlu Arif qoruyub saxlamışdır.

El şairi Əli Bimarın yüz qatara yaxın gəraylı, qoşma, müxəmməs və digər formalarda şerləri toplanmışdır.

*«Yenilik» qəzeti,
20 iyul, 1967-ci il.*

Qurban ocağının külaltı közü, Vurğun nəfəsindən alışan Şəmsir

Bu söz Kəlbəcərdə artıq bir el məsəli kimi işlədir. Diqqətlə araşdırıldıqda görürsən ki, bir beytdə nə qədər böyük məna ifadə edilmişdir.

İki böyük sənətkarın, ata və oğulun dadlı-duzlu sözləri dildən dilə gəzirdi, aşıqlar məclislərdə oxuyurdular. Lakin Ağdabanlı Qurbanın və Aşıq Şəmsirin ədəbi irsi öyrənilib nəşr edilmirdi. Bu məsələ Kəlbəcər zəhmətkeşlərini, o cümlədən onların yaradıcılığına yaxın-dan bələd olan adamları təəssüfləndirirdi.

Böyük xalq şairimiz S.Vurğunla Aşıq Şəmsirin görüşü, sözün həqiqi mənasında, «külaltı közü» qalan ocağı əbədilik alovlandırdı. «Vurğun nəfəsindən alışan Şəmsir»in kitabı bundan sonra nəşr olundu. Ağdabanlı Qurbanın yaradıcılıq irsi bundan sonra toplanıb öyrənilməyə başlanıldı.

Qurban irsinin öyrənilməsi prosesində onun müasirlərinin də bir çox əsərləri əldə edildi. Aşıq Bəsti kimi böyük sənətkarın adı da bu dövrdə meydana çıxdı. Onun bir yaradıcı, peşəkar aşiq kimi Gədəbəy rayonunun Böyük Qarabulaq kəndində, Daşkəsən rayonunun Qabaqtəpə kəndində və Göyçənin Sarıyaqub kəndində yaşadığı, o yerlərdə yaradıcılığını davam etdirdiyi qismən öyrənildi.

Habelə Aşıq Ələsgərlə, Sənətkar Abdulla ilə, Aşıq Bəsti ilə, Növrəs İmanla, Ağdabanlı Qurbanın ədəbi əlaqəsi məsələlərinə dair xeyli məlumat əldə edildi. Qurbanın müasirlərindən Çəpli Məmmədin, Ayrım Əhmədin, Rüstəmin, Əli Bimarın, Zalın və başqalarının şerləri toplanıldı. Bütün bu yuxarıda qeyd olunan işlərin görülməsi

üçün xalq şairimiz S. Vurğunla Aşıq Şəmşirin görüşü yol açmışdır.

Atasının sədəfli sazını sinəsində gəzdirən Aşıq Şəmşir onun ədəbi irsini göz bəbəyi kimi qoruyur. Gənc şair Həbib Əhmədov görkəmli el sənətkarları haqqında yazdığı qosmanın bir yerində deyir:

Abdullah dünyadan getdi narazı,
Zimistana döndü Dilqəmin yazı.
Aşıqlıq irsini, sədəfli sazı,
Şəmşirə tapşırıb Qurban yatıbdı.

Aşıq Şəmşirin daha geniş miqyasda tanınması, əsərlərinin nəşr olunması Qurban irsini öyrənməkdə böyük imkanlar yaradır. Axı, Şəmşirin şer çəməni «Qurban bulağı»nın həyatverici suyu axan bu çəmənin gülləri heç vaxt solmayacaqdır. Çünkü bu çəmənə Aşıq Ələsgərin, Səməd Vurğunun ayağı dəyib.

Qədirbilən Aşıq Şəmşir xalq şairimiz Səməd Vurğunun xatırəsini, xüsusən şairin Kəlbəcərə səfərini mənalandıran, ədəbiləşdirən «Vurğun dağlarda» adlı dastanı tamamlamaq üzrədir. Əsərdə vətənpərvər şairimizin xeyirxah əməlləri, Azərbaycanın ecazkar təbiətinə vurğunluğu gözəl boyalarla verilmişdir. Dastanda verilmiş qosmaların birində deyilir:

Hər məclisdə söhbəti var, sözü var,
Bir qızıldı hər kəlməsi Vurğunun.
Qərinələr keçər, illər dolanar,
Getməz bu dağlardan səsi Vurğunun.

*«Tərəqqi» qəzeti,
22 oktyabr, 1966-ci il.*

Dəlidağın qonağı

Hörmətli şairimiz, Azərbaycan sovet şerinin bayraqdarı Səməd Vurğun respublikamızın dağlarını, təbii gözəlliklərini sonzuz məhəbbətlə sevərdi. O, 1955-ci il avqust ayının 5-də səfəli Kəlbəcərə gəlir, aşiq Şəmşirlə tanış olub görüşür, onun sazına, duzlu sözünə qulaq asır. Həmin görüş dildən-dilə gəzir. Şairin Dəlidağda olması haqda Kəlbəcərdən aldığımız məktubda daha aydın yazılmışdır. Aşağıda həmin məktubu dərc edirik.

Şair təbiətin gözəl guşələrindən biri olan İstisuya istirahətə gəlmişdi. Ovçu xəyalı onu rahat buraxmirdi. O öz otağından təbiətin seyrinə çıxdı. Turşuya gəldi, Dəlidağda qalxdı. Ceyran bulağının üstündə geniş məclis qurdu. Lakin bunların heç biri onun ürəyindən olmadı. Şair nə isə axtarırırdı. O elə bir şey axtarırırdı ki, bu dağlarla, şəfa verən qaynar bulaqlarla, başı qarlı, sinəsi müxtəlif rəngli yamaclarla həməhəng olsun, onun zövqünü oxşasın.

Şairin ilk sözü bu oldu:

-Ay uşaqlar, sazlı-söhbətli bir aşiq tapsanız çox yaxşı olar.

Dost-tanışlar Ağdabanlı şair Qurbanın oğlu aşiq Şəmşirin adını çəkdilər. Şair şəhadət barmağını dodağına toxundurdu. – Sonra da:- Mən onun adını eşimmişəm,- dedi. Əlavə olaraq Şəmşirin “Vədəsində” adlı qoşmasından bir beyt əzbər dedi:

Səni qoca gördüm qəlbim qan oldu,
Mənim saqqalımın çal vədəsində.

Aşığın gəlişi, hörmətli şairlə yerlilərin görüşü toy-bayrama çevrildi. Gözəl bulaqlardan biri olan Turşuda şirin, sözlü-söhbətli bir məclis düzəldi; şer-sənət məclisi.

Tərtərin yaxasında şairlə aşığın şer mətahı bir-birinə qovuşdu. Kürlə Xəzər qovuşan kimi.

Aşiq Şəmşir şairə ithaf etdiyi “Xoş gəlib” şerini bu məclisdəkilərə sazla oxudu:

Minnətdarıq kamil söz ustadına,
Şan-şöhrət yaraşır onun adına.
Bizim Kəlbəcəri salıb yadına,
Çəkib bu yollarda cəfa, xoş gəlib...

Səməd Vurğun da aşığı cavabsız qoymadı. O da “Yada sal məni” qoşmasını sazla dedi. O, el sazını sinəsinə elə sıxdı, barmaqlarını şirmayı sədəflər üstündə elə gəzdirdi ki, hamı ona heyran qaldı.

Aşiq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə,
Kəklikli daşlardan xəbər al məni.
Ceyran bulağından qızlar içəndə,
Saz tutub, söz qoşub, yada sal məni.

Aşiq Şəmşir bu gözəl məclisdə şairin şərəfinə ikinci bir qoşma da söylədi:

Qoşqarla yanaşı duran adın var,
Bizim el tanır uca dağ səni.
Yanır yurdumuzda sənət çıraqın,
Bilirik şerdə bir mayaq səni.

Bundan sonra şair rayon mərkəzindəki klubda, İstisuða, neçə-neçə yerlərdə aşıqların məclisini keçirdi. Saza-sözə qulaq asdı. Olduğu müddət ərzində şair aşiq Şəmşiri yanından buraxmadı. Düz bir ay Dəlidağın qonağı oldu. Taxtadüzü, Sultan Heydəri, Keyti dağının döñə-dönə gəzdi. Keyti dağının ecazkar təbiəti S. Vurguna unudulmaz

təsir etdi. Avqust ayında bu dağın zirvəsində qar, ətəyində isə altı rəng çiçək görməsi onu çox məftun elədi. Dəlidağın qonağını Keytidə bir hadisə yaman mütəəssir etdi. Qayada kəklik oxuyurdu. Elə bu zaman şair tüsəngi üzünə qaldırmış bir ovçu gördü. Qeyri-iradi olaraq səsləndi:

-Ayə, vurma!

Ovçu Səfiyar tez geri dönüb baxır və şairi görür. Əlini saxlayır. Şair sağında aşiq, solunda da ovçu bir qara daşın üstündə oturub xəyalala dalır. Sonra onlardan soruşur:

-Görəsən, Aşıq Ələsgərlə Ağdabanlı Qurban da Dəlidağın qonağı olublarmı?

-Bəli, olublar-deyə qocaman el aşağı cavab verir.

Üzünü aşiq Şəmşirə tutub deyir:

-Aşıq Şəmşir, qismət olsun, gələn baharda Aşıq Ələsgərin və Qurbanın qəbirlərini ziyarət etməyə gedərik.

Onlar razılaşırlar.

Həmin ilin sentyabr ayında Dəlidağın qonağı Bakıya getdi. Son sözü bu oldu: “Aşıq qardaş, şerlərini Bakıya gətir, çapa verək. Məni isə gələn bahar Dəlidağda gözlə”.

Aylar dolandı, il keçdi, bahar öz vədəsində gəldi. Dəlidağ bəzəndi, lakin şair gəlmədi...

Dağların bir günü də şairsiz keçmədi. Onun sözləri ağızda-dildə gəzdi, ürəklərə yol açdı. Özünün dediyi kimi:

Vaxt məni bu yerə qonaq göndərdi,
Gedirəm, yamandı ayrılıq dərdi,
Demə Səməd Vurğun gəldi - gedərdi,
Unutmaz bu oba, bu mahal məni.

Tarixdən yüz illər gəlib keçsə də Dəlidağın qonağını, böyük söz ustadını bu oba, mahal unutmayacaqdır. Hörmətli şairin hər ürəkdə bir heykəli vardır. İndi Aşıq Şəmşir dostunun xatirəsini əbədiləşdirərək, “Vurğun” adlı gözəl bir dastan yaratmışdır. Bu dastan şairin xatirəsini

əbədiləşdirən ən qiymətli bir incidir. Harada bir məclis olur, aşağı ora çağırırlar. - Vurğun haqqında təzə nə yazmışan onu oxu!- deyirlər. O isə “Bir də gəl” qoşmasını şerlərinə nəqarət edərək sədəfli sazını dilləndirir:

Çəkir həsrətini bizim Kəlbəcər,
Böyük şair, şış dağlara bir də gəl,
Dedin: demə Vurğun gəldi gedərdi,
O verdiyin düz ilqara bir də gəl!

Səməd Vurğun bir daha bu yerlərə gəlməsə də, onun arzuları, şirin xeyalları hər bahar fəslində Dəlidağın sinəsində min bir çiçək açır. O çiçəkdən qızlar, oğlanlar dəstə bağlayır, çələng hörürlər. Şer-sənət bağıının solmayan çələnglərini.

«*Qalibiyət bayrağı*» qəzeti,
4 avqust, 1966-ci il.

«Əli və Mehriban» dastanı

Gəncəbasarın Balçılı elatında dünyaya göz açıb Çəmən. Zəhmətkeş Hilal kişinin doqquz uşağından biridir. Kiçik yaşlarından şerə, saza, el havalarına vurğun olan Çəmənin bu sonsuz marağının orta məktəbdə oxuduğu zaman daha da güclənmişdi. O, məktəb kollektivi qarşısında tez-tez rəngarəng musiqi nömrələri ilə çıxış edir, dinləyicilərini heyran qoyurdu.

Məktəbi yenice bitirən Çəmənin həyatında qəribə və gözlənilməz hadisə baş verdi; o, Kəlbəcərin Zar kəndində yaşayan bir gəncə qiyabi tanış oldu və bu hadisə qızın sonrakı taleyini müəyyənləşdirdi.

Hər iki gözü sıkəst Seyid Əli Xudaverdi oğlu fəhmi və istedadlı bir gənc idi. Kor olsa da dünyanın və bəni-insanın gözəlliyyini fəhmi lə dərk edib, şerlərində ustalıqla əks etdirirdi. Çəmən qəzətdə onun fotoşəklini gördü, şerlərini oxudu. Şerlərdən bal kimi süzülən şirin sözlər, mənali kəlamlar iki gəncin arasında mənəvi körpü yaratdı. Onlar məktublaşmağa başladılar. Hər ikisi də məktubu şerlə yazırırdı. Seyid Əli zərfin içərisinə həmişə dağ çiçəkləri – bənövşə, nərgiz qoyardı. Bir-birini görməsələr də, bu çiçəklər vasitəsilə sevgi bulağının ətrini tuyardılar. Çəmən ona öz şerlərində «Əli» deyə müraciət edir, Əli isə çəməni könlündə yaratdığı bir insan kimi duyur və onu «Mehriban» adlandırırdı.

İki gəncin şerləşməsi tezliklə çoxlarına əyan oldu. Aşıq və məşuqun ülvi diləyi kəndbəkənd dolandı, Azərbaycan ellərinə yayıldı. Günlərin bir günündə Çəmən Kəlbəcərin Zar kəndinə gəldi. Bir azdan təzə gəlini ciyini səhəngli görəndə Zar kəndinin adamları təəccübənlənmədi-lər, «Bizim şair Seyid Əlinin Gəncə gözəlidir!» - dedilər.

Əli ilə Çəmən bir müddət xoşbəxt yaşıdlar. Onların məhəbbəti «Əli və Mehriban» dastanını yaratdı. Yurdumuzun sənətsevərləri Kəlbəcərə – şer və musiqi ocağına gəldilər, görkəmli aşıqlar yurdunu ziyarət etdilər. Xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə, Söhrab Tahir, Nəriman Həsənzadə, Sabir Həsənzadə, Sabir Rüstəmxanlı, Seyid Əlinin həmyerlisi Məmməd Aslan iki gəncin sənət dünyasıyla tanış olub yüksək qiymət verdilər. Düzələn məclislərdə Əli sazda çaldı, Çəmən məlahətlə oxudu. Qoşmanın biri Əlinin olanda, digəri Çəmənin idi.

Əlinin gözləri şikəst olsa da, qəlbinin gözü, istedadının gücü və dərin fəhmi ilə Çəmənin daxili və xarici aləmini tam tuyub öz şərlərində gözəl eks etdirirdi. Seyid Əlinin və Çəmənin qoşmalarında sevən ürəklərin həyəcanları dolğun ifadə olunurdu.

Heyhat, sevgililərin sevinci, səfəsi uzun sürmədi. Altı il sonra Seyid Əli dünyadan köcdü, dəftəri bağlandı, telli sazi qara geyib susdu. Amma Çəmənin bu sazlı-sözlü gəncə bəslədiyi sevgi sönmədi, soyumadı. Bu sevgi ürək yanğısına çevrildi, Çəmənin canına və ruhuna aşılındı. O, şair olaraq qalmadı, şəqraq səsi qəmə, kədərə bələnib «Dilqəmi» üstündə kökləndi.

İndi Çəmən «Dilqəmi» havasının ən mahir ifaçılarındanandır. «Dilqəmi» onu qanadları üstə alıb, təzədən doğma elatına qaytarıb.

Çəmən Gəncəyə gələndə burada «Aşıqlar evi» təzəcə yaranmışdı. «Aşıqlar evi» Çəmənin həm işi yeri, həm də ocağı-sığınacağı oldu. Burada ilk gündən işə ürəkdən girişdi, muzeyi nadir eksponatlarla zənginləşdirmək üçün qüvvəsini əsirgəmədi və indi də əsirgəmir. Aşıq məktəbinə istedadlı gəncləri cəlb etməkdə də onun xidməti böyükdür.

«Dilqəmi»nin yanaklı səsi, Çəmənin ətrafında toplanmış qızların avazlı ifası Gəncə aşıqlar birliyi nəzdində orijinal «Kərəm gözəlləməsi» ansamblının

yaranmasına səbəb oldu və həmin ansamblın şöhrəti elimizə-obamıza yayılıb artıq.

Bu ansamblın ilk, həm də ən mahir ifaçısı Çəmən özü olub. O, el yaradıcısıdır. Aşıq dünyasının həqiqi saknidir. Aşıqin də, məşuqun da dərd-sərinə dərindən bələddir. Axı, özü də nakam məşuqdur! Və Çəmən öz nakam eşqini unutmur. Onun «Dilqəmi» saz havasına məftunluğu bununla əlaqədardır. Bir sözlə, Çəmən «Əli və Mehriban» dastanının təkamülünü davam etdirən, onu yaşıdadır. Bu gün də o, könlündən süzülüb gələn qoşmaları cilalamaqla, həm sözə ifadə şirinliyi, məna dərinliyi verməklə məşğuldur. Telli sazından, «Dilqəmi»ndən də ayrılmır.

Çəmən bu yaxılarda «Kərəm gözəlləməsi» ansamblının tərkibində yeni, zəngin repertuarla Türkiyəyə, Qazaxistana, Orta Asiyaya, Dağıstana səfərlərə hazırlaşır.

«Körpü» qəzeti,
№ 7, 24-30 noyabr, 1991-ci il.

Seyfəli Aşıq Pənah

El sənətkarı kimi tanınan aşiq həmişə xalqa yaxın olmuş, onunla birgə sevinib, birgə kədərlənmişdir. Xalqın sevinci onun sazında şən mahnilara çevrildiyi kimi, qəmi, kədəri, qəhrəmanlığı da mübariz ruhlu mahnilarında parlaq şəkildə tərənnüm edilmişdir. Bu mövqedə dayanan, əsl xalq sənətkarlarından biri də Seyfəli Aşıq Pənah (1876-1921) olmuşdur.

Çox erkən ata-anasını itirmiş Pənahın uşaqlıq illəri məşəqqətli keçmişdir. Əvvəllər kəndlərində bir bəyə çobanlıq etmiş, sonralar mahir el sənətkarı kimi məshurlaşmışdır. Pənah əvvəlcə Şəmkirli Aşıq Hüseynə, onun ölümündən sonra isə Hüseynin oğlu Aşıq Çobana şagirdlik etmişdir. Aşıqlığından ziyada cəsur bir igid olan Pənah həm də hər yerdə yoxsulların mövqeyində dayanardı ki, bu da bəylərin narazılığına səbəb olardı.

Bir gün Aşıq Pənah öz kəndləri Seyfəlidə məclis keçirmiş. Qara camaat deyir:

- A Pənah, dərdli adamlarıq, «Tahir və Zöhrə»nin nağılini başla, qoy qulaq asaq!

Bəylərsə Pənahdan «Ali xan»ın nağılini danışmağı tələb edirlər.

Pənah deyir:

- A bəylər, həmişə siz deyən olur, qoy bu dəfə də camaat deyən olsun.

Bu sözdən sonra Zeynal bəy və Salman bəy məclisdən çıxırlar.

Nəhayət, bir gün Aşıq Pənah məclisdən çıxıb gələrkən Salman bəy onu güllə ilə vurur.

Pənahı al-qan içərisində evinə aparırlar. Məlum olur ki, güllə sərrast dəyməyib, ancaq Pənahın sağ çiyindən keçib.

Salman bəylə Zeynal bəy pristavın yanına qaçırlar.
Pristav Həsən deyir ki, həkimi görün, yaralını zəhərləyib
oldürsün, Pənah yataqdan qalxsa, işin dalı uzun çəkəcək.

Şəmkir ərazisində bircə həkim vardi. Nüzgərli
erməni Süleyman. O da ki, Aşıq Pənahla dost idi. Bəylər
həkimə iki inəyin pulunu verib, onu yola gətirirlər.

Bu tərəfdən də Pənah Süleymana adam göndərib
çağırtdırır. Süleyman Pənahı bu vəziyyətdə görəndə ağlayır.
Onun daxilində iki hiss mübarizəyə başlayır: oldürsünümü,
yoxsa, yaşatsınımı?

Həkim Süleyman aşığıın yarasına baxıb deyir:

-Səninki allaha qalıb.

Pənah ölümdən də qorxan deyildi. Odur ki, arvadı
Gövhərə deyir:

- Mən həmişə həkim Süleymani sazla-sözlə
qarışlamışam, sazı gətir, sən çal, mən də oxuyum.

Gövhər sazı kökləyib dilləndirir. Pənah özü yaralı,
qəlbi yaralı yanıqlı-yanıqlı oxumağa başlayır:

Nə ahı-fəğan elərsən,
Qəm bəhrinə dalan canım,
Əzəldən gül kimi açdın,
Axırında solan canım.

Ustadam sözlər vəçində,
Aciz qalarmış laçın da,
Qüvvətli düşmən içində,
Meydanda tək qalan canım.

Hər kim Pənaha toxuna,
Toxunsun fələk oxuna,
Soran yoxdu günahı nə?
Beytaxsirdən ölüən canım.

Həkim Süleyman qəhərlənir:

-Aşıq Pənah, yaran zərərsizdir. Səni zəhərlə öldürəcəydim, amma sözlərin qəlbimi kövrəldi. Mənim oğurlanmış vicdanımı geri qaytardı. Qorxma, səni müalicə edib sağaldacağam.

- A Gövhər, o sazı bir də dilləndir. Sinəmə bir qatar söz gəldi.

Namərd dostdan kəs aranı, kənar ol,
Salamat başını məlamət eylər.
Mərd adama ilticalıq eyləsən,
Bağışlar təqsirin, əyanət eylər.

Ataların nəsyətindən qaçmayın!
Namərd ilə şirin şərbət içməyin!
Müxənnətlə nanı-süfrə açmayın!
Durmaz ilqarında, xəyanət eylər.

Dolandım dünyani söznən, bəsinən,
Saznan, söhbətinən, eşq həvəsinən,
Biqeyrət qohumnan, binamus dostnan,
Pənah aşna olmaz, ədavət eylər.

Həkim Süleyman Pənahın yarasını sarıyb gedir.

Pənah əvvəlcə işdən hali olmadığı üçün pristav Həsənə adam göndərmişdi. Pristav Həsən başının dəstəsi ilə gələndə görür ki, camaatdan kiminin əlində bel, kiminin əlində yaba, balta Pənahın qarşısında durub. Yoxsullardan Məmmədəli kişi irəli yeriyb deyir:

-Pristav Həsən, biz hər şeyi bilirik. Pənahın başından bir tük əskik olsa, özünüzdən küsün. Sən pristav ol, biz də qara camaat...

Pristav Həsəni Aşıq Pənah da soyuqqanlıqla qarşılayır. Aşıq Pənah deyir:

- A Gövhər, utanmaqdan keçib, bir sazi çal, pristava deyiləsi sözüm var. Gövhər saz çalır. Pənah da oxuyur:

Sənə deyim, ay pristav,
Bir zamana gələcəkdir.
Gülən kəslər ağlayacaq,
Ağlayanlar güləcəkdir.

Bizim bu qara kəndçilər,
Fəqir-füqara kəndçilər,
Dönəcək mara kəndçilər,
Bir gün səni çalacaqdı.

İşlərindən oldum hali,
İtirdin ərkani-yolu.
Bəylərdən aldın qan pulu,
Dedin: Pənah ölcəkdir?

Bu hadisələrdən bir il sonra Azərbaycanda Sovet Hakimiyyəti qurulur. Aşıq Pənah azad bağın bülbülü kimi cəh-cəh vurur, yeni dövranı tərənnüm edir:

A yoldaşlar, qulaq asın,
Hökəm gəldi bu zamana,
Azad oldu fəhlə-kəndli,
Bəylər qaldı yana-yana.

Cəbr çəkən ellərimiz,
Qabarlıydı əllərimiz,
Qıfıllıydı dillərimiz,
Açar gəldi dil-dəhana.
Pənaham etdim inadlıq,
Inadlıqdan tapdım şadlıq.

Yayılacaq bu azadlıq,
Hər yerdə, cümlə-cahana.

Lakin düşməndən aldığı yara Aşıq Pənahı çox yaşamağa qoymadı. 1921-ci ilin əvvəllərində vəfat etdi.

Qısa ömürlə böyük yaradıcılıq yolu keçmiş Aşıq Pənah aşiq poeziyamızı öz gözəl şer inciləri ilə zənginləşdirmişdir. Lakin bu fədakar aşığın ədəbi irsi toplanıb ayrıca kitab şəklində nəşr olunmamışdır. Onun şerlərini həmyerlisi Aşıq Pərvanə Həsən yiğib saxlayır. O, mübariz aşığın həyat və yaradıcılığından bəhs edən dastan üzərində işləyir ki, bu da aşiq yaradıcılığımız üçün yeni hədiyyə olacaqdır.

«*Elm və həyat*» jurnalı,
№6, 1985-ci il.

Sözdən çələng hörənlər

«Aşıq Pəri» möclisinin yaradıcısı şairə Narinc Xatunla ilk tanışlığımız 1982-ci ilin fevralında olub. Neftçalalı Narinc Xatun Gəncədə yaşayan rəfiqəsi Aləmzər müəllimgilə qonaq gəlmışdı. Mərhum el şairi Mikayıl Azaflının qızı Gülarə də Aləmzər xanımgildə qalırdı.

Bizim ilk görüşümüz aşiq sənəti üstə kökləndi. Narinc Xatun öz arzusunu bildirdi ki, mən də təbli, tutumlu bir kişi aşağı ilə deyişib, «Valeh və Zərnigar», «Şəmkirli Hüseyin və Reyhan xanım» kimi bir məhəbbət dastanı yaratmaq istəyirəm. Arada Hüseyin Saraklı ilə Azaflı Mikayılın adları dolaşırıldı. Axırda dastan bağlanmasından ötrü Mikayıl Azaflının üstündə bənd alındı. Həmin günün səhəri Narinc Xatunla Gülarə Tovuza üz tutdular. Narinc Xatun bu səfərdən sinəsi dolu döndü. Elə həmin gündən Narinc Xatunla Mikayıl Azaflının deyişmələrinin, şerləşmələrinin, məktublaşma-larının ağızı açıldı... «Mikayıl Azaflı və Narinc Xatun» adlı tutarlı bir məhəbbət dastanı meydana çıxdı.

Gülarə Azaflının mənim rəhbəri olduğum «Çəsmə» folklor teatrının aparıcı üzvlərindən olması, Narinc Xatunun bu teatrın tamaşalarına baxmağına şərait yaradırdı. «Çəsmə»də musiqiyə, xalq mahniları ilə bağlı istedadlı toləbə qızlar Gülarə Azaflının başına toplaşırdılar. Mənim Ağbabadan, Göyçədən, Dəvəçidən, Laçından, Gəncədən, Aşqabaddan topladığım itib-batmaqdə olan mahniları Gülarə Azaflı «Çəsmə»nin qızlarına öyrədirdi.

Gülarə Azaflının böyük və kiçik nailiyyətləri Narinc Xatunu sevindirirdi. Bununla belə, hiss edirdim ki, Narinc Xatunun qəlbində yeni bir arzu baş qaldırır. Mən, Narinc Xatun, Gülarə Azaflı və Aləmzər xanım bir yerdə olanda həmişə qadın aşıqlardan – Ağcaqızdan, Həmayıl-dan, Maralyanlı Pəridən söz düşürdü. Narinc Xatun Aşıq Pərinin öz dövründə müasirləri ilə deyişdiyini, şerləşdiyini dərindən

duyandan sonra, «Aşıq Pəri» məclisini yaratmaq istəyini ortaya qoydu. Gəncəbasardan, əli çatan rayonlardan öz ətrafına istedadlı aşiq və şairə qızları topladı. Narinc Xatunun səsinə ilk səs verən, saz çalan, söz oxuyan Gülarə Azaflı oldu. «Aşıq Pəri» məclisinin ilk çıxışları da məhz Gəncədən başladı. Belə bir məclis ilk dəfə olaraq H. Zərdabi adına GDPI-nin dil-ədəbiyyat fakültəsində keçirildi. Bu məclisdə ilk olaraq Gülarə Azaflı Aşıq Bəstinin «Lalə» şerini, Aşıq Pakizə Musagöylü isə «Koroğlu»dan oxudu. Şairə Səadət Buta, Xəzangül, «Aşıq Pəri» məclisinin rəhbəri Narinc Xatun yeni yazdıqları şerlərini oxudular. «Aşıq Pəri» məclisinin ilk addimları uğurlu oldu, tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılındı (Bax: «Yüksəliş» qəzeti, 22 fevral 1985-ci il).

«Aşıq Pəri» məclisinin ikinci görüşü S. Ağa-malioğlu adına Kənd Təsərrüfatı Akademiyasında keçiril-di. Bu görüşdə Narinc Xatunun qoşmaları, Gülarə Azaflı ilə Pakizə Müsagöylünün deyişmələri gürultulu alqışlarla qarşılındı.

Toxuculuq kombinatının salonu ağızınacan dolmuşdu. «Aşıq Pəri» məclisinin üzvləri də əvvəlkü günlərə nisbətən xeyli çoxalmışdı. Narinc Xatun, Gülarə Azaflı, Pakizə Musagöylü ilə yanaşı, məclisə Tərlan Göyçəli, Gülnigar Rəhimli, mahir saz ifaçıları Zülfiyə xanım, Gəncədən şairə Rəna, Çiçək, Rəmziyyə və b. gəlmışdır.

«Aşıq Pəri» məclisinin şöhrəti göz qamaşdırırıdı. Onun çıxışları, səsi-sorağı yurdumuza yayılmışdı. Müəyyən bəhanələrlə «Aşıq Pəri» məclisini onun yaradıcısı olan Narinc Xatunun əlindən almağa çalışırdılar. Narinc Xatun mənə dedi ki, mənim bu yolda nə qədər zəhmət çəkdiyimi siz yaxşı bilirsiniz, adamlarda insaf yoxdur, ay müəllim...

Mən istedadlı şairimiz Narinc Xatuna bildirdim ki, aşiq sənəti səyyar sənətdir, gəzərgi sənətdir. Sənin paytaxta qaçmağın hələ tezdir. Yurdumuzun müxtəlif guşələrinə, qonşu respublikalara səfərlər et, hansı arealda çıxışın olsa, onu yerli mətbuatda çap etdir. Getdiyin yerlərdə yeni istedadlar axtar, tap, məclis üzvlərinin sayını artır. Bundan sonra Narinc

Xatunun başçılıq etdiyi «Aşıq Pəri»nin Borçalıya, Göyçayə, Tovuza, Qarabağa səfərləri başlandı. Bu səfərlər zamanı Borçalıda Aşıq Sona, Tovuzda Aşıq Zeynəb kimi unudulmuş yaşlı yaradıcı aşıqlar nəinki üzə çıxarıldı, Narinc Xatunun təşəbbüsü ilə yaşadıqları rayonlarda onların yubileyləri keçirildi.

Artıq «Aşıq Pəri» məclisi özünü təsdiq edib. O, nəinki yurdumuzda, hətta Türkiyədə, İranda belə yaxşı tanınır. 1993-cü ilin iyulunda (1-dən 7-yə qədər) Ankarada «İpək yolu Uluslararası xalq ədəbiyyatı simpoziumu» keçirildi. Mən o simpoziumda «Türk xalqlarının ozan-aşıq sənətinin əski və çağdaş durumu» mövzusunda məruzə etdim. Məndən sonra folklorşunas Zeynalabdin Makas mənim topladığım lətifələrə və araşdırmlara söykənərək «Azərbaycanın Nəsrəddin Xocası - Karağan Usub» möv-zusunda məruzə etdi. Simpoziumda türk alimi İrfan Ünver Nasrettinoğlunun «Azərbaycanda «Aşıq Pəri» Məclisi» adlı geniş məruzəsi mənim üçün gözlənilməz oldu. O qeyd etdi ki, Tükiyədə də aşiq qadınlar olub və indi də var. Bunlardan Nurşah bacı, Sarıcaqız, Adilə Çağlayan, Arzu, Şahsənəm və b. adlarını qeyd etmək olar. Lakin Azərbaycandakı qadın aşiq sənəti başqadır. Narinc Xatun adlı istedadlı şairə böyük «Aşıq Pəri» məclisi yaratmış, 40-a yaxın qadın aşiq və şairlərini bu məclisdə birləşdirmişdir. Onlar bu məclisdə əski və çağdaş mahniları dilə gətirirlər. İndi Azərbaycanın hər guşəsində onların pərəstişkarları var. Onlar yalnız saz çalmaqla, mahni oxumaqla kifayətlənmirlər, sözdən çələng höyrülər. «Aşıq Pəri» məclisinin türk mətbuatında da özünə yer tapması bizi sevindirir. Bu, Azərbaycan aşiq sənətinin böyük qələbəsidir.

«Azərbaycan XXI əsr» qəzeti,
1-7 sentyabr, 1999-cu il.

Dağ çıçəkləri

El şairlərinin yaradıcılığını dağ sərvətlərinə bənzətmək mümkün olsaydı, deyərdim ki, şerin, sözün ən zəngin yatağı Kəlbəcərdədir. Nəgmələri ağızdan-ağıza gəzən, aşıqlar tərəfindən sevilə-sevilə oxunan Kəlbəcərin el aşıqları – Ağdabanlı Qurbani, Aşıq Bəstini, Şəmşiri, Bimarı, Uğurlunu, Rüstəmi, Ayrım Əhmədi, Zah, Milli Nəbini kim tanır?

Zənn edirəm ki, bu aşıqların içərisində Bəstinin yaradıcılığı oxucular üçün daha maraqlı ola bilər, çünki Aşıq Bəsti haqqında əldə material çox azdır. Aşıq Bəsti Kəlbəcərin Lev kəndində anadan olmuş və yüz ildən artıq ömür sürmüdü.

Gənc yaşlarından aşıqlıq etməyə başlayan Bəsti ömrünün ilk çağları Daşkəsən rayonunun Qabaqtəpə kəndində yaşamış, ömrünün son günlərində isə yenə də Levə köcmüş və orada da vəfat etmişdir.

Deyilənlərə görə Bəsti çox hazırlıq, zil səsə malik bir aşiq olmuşdur. Onun hazırda əlimizdə «Ayrımın gözəlləri», «Zədə dəyməmiş», «Yaylağa» şerləri, ərlə-arvadin deyişməsi, saat haqqında qıflıbəndi və digər söz yarpaqları vardır.

Bəsti öz yaradıcılığında yalnız qoşma və gəraylı formalarından istifadə etmişdir. Onun «Ayrımın gözəlləri» gərayılışı ilə üslub xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək olar:

Yaylaq yolları yoxuşlu,
Əlləri dərmə naxışlı.
Hamısı maral baxışlı,
Bu ayrımın gözəlləri.

Bəsti həm də öz dövrünün açıqfikirli bir qadını olmuşdur. O, həmin şerin son bəndində üzünü qadınlara tutaraq deyir:

Bəsti deyər: alman yaşmaq!
Eyibdir kişidən qaçmaq.
Lazımdır çarçovu açmaq,
Ay ayrımin gözəlləri.

Aprel inqilabının ilk günlərində bu cür kəskin söz demək, kənd-kənd gəzmək, saz götürüb söz oxumaq azərbaycanlı bir qadın üçün əlbəttə böyük bir hünər idi.

Bəstinin el arasında dildən-dilə gəzən sözləri çoxdur, onu toplamaq və yaşatmaq lazımdır.

Sevindirici haldır ki, el şairlərinin sırasına yeni istedadlı gənclər də gəlmışdır. Şamil Əsgərovun, Bəhmən Abbasovun, Məmməd Aslanovun və Qafar Verdiyevin şerlərindən dağ çiçəklərinin etri duyulur.

Şüurlu, ardıcıl olaraq orijinal yaradıcılıq yolları axtaran Şamil Əsgərov tər-təzə təşbihlər, bənzətmələr və obrazlı fikirlər müəllifidir. O, «Ceyran bulağı» adlı şerində deyir.

Solun yol, izi var yüz at nalının,
Sağında qaralır qoyun arxacı.
Ətrafa sərdiyin gözəl xalının,
Çiçək ilməyidir, göy ot arğacı.

Onun «Döndərər» gəraylısında insan əməyinin güdrəti bədii cəhətdən nə qədər də qüvvətli və canlı verilmişdir.

Hikmətdirmi arı şanı?
Şamil, onda hünər hanı.

İnsan əli boz tikanı,
İstəsə gülə döndərər.

Seyidlər kəndi Murov dağının lap ətəyindədir. Gənc Bəhmən bu kənddə doğulmuşdur. Kəndi əhatə edən dağlar, ətrafdakı yaşıllıqlar, şəlaləli çaylar, güneylərdəki buz bulaqlar onun şerlərinin bəzəyidir. Bəhmən bu yerlərə qəlbən bağlıdır. Bəhmənin şerlərinin bu qədər təbii və təravətli olmasına səbəb də məhz onda vətənpərvərlik duyğularının qüvvətli olmasıdır. Onun «Düşdü nə düşdü», «Dağlar», «Qaldı», «Olaydı» və başqa qoşmaları böyük ilhamın məhsuludur. Bəhmənin şerlərində təsvir olunan obyektlər bir tablo kimi göz öündə canlanır.

Silindi köksündən Murovun qarı,
Ağ kalağay kimi başında qaldı.

O, Murovu canından da çox sevir. Bəhmən «Olaydı» şerində deyir:

Bəhmənəm çıxaydım vətən dağına,
Yetəndə ömrümün axır çağına.
Yönüm Qiblə deyə Kür qıraqına,
Murovun başında qəbrim olaydı.

Məmməd Aslanovun şerləri bizə böyük yaradıcılıq ümidiłarı verir. O, öz şerlərində yeni sözlər deməyə, fikrini ümumiləşdirməyə çalışır. Onun «Ürəyimdə» şeri buna misal ola bilər. O, yazır:

Loğmanımsan gözəl məkan,
Sənsən verən cismimə can.
Səndən özgə, Azərbaycan,
Nə var mənim ürəyimdə?

Qafar Verdiyevin şux və duzlu qoşmaları vardır.
Onun «Nə olar» qoşması bu cəhətdən çox səciyyəvidir.

Sinən dağlar qarı, saçların ipək,
Gözəllik çəməndir, sənsə bir çiçək.
Ahəstə yeriyib, yorğun maral tək,
Gözümün öündən keçsən nə olar?!

Gənclərimizin bu cür qiymətli əsərlər yaratması
hamimizi sevindirməlidir. Kəlbəcər dağlarının bu solmaz
çiçəkləri, təp-təzə el nəğmələri şer-sənət bağı üçün yeni
rövnəq, təravət və gözəllik deyilmə!

«Yeni həyat uğrunda» qəzeti,
7 sentyabr, 1961-ci il.

Şehli çiçəklər

Yolum Kəlbəcərin Seyidlər kəndinə düşmüdü. Başbaşa çatılan çiçəkli dağlar, yaşıl meşələr, zirvəsi qarlı Murov məni özünə elə cəlb etmişdi ki, varlığımı unutmuşdum. Xəyal dənizində üzdүüm yerdə dağ döşündə quzu otaran bir uşaqın aşiqsayağı oxuması özümü özümə qaytardı. Onun səsi də, sözü də aydın eşidilirdi:

İllər gəlib keçdi, Dəlidağ yenə,
Ərşdəki buludun tuşunda qaldı.
Silindi köksündən Murovun qarı,
Ağ kalağay kimi başında qaldı...

Müsahibim şerin məni mütəəssir etdiyini duydı.

-Sözlər həmyerlimiz Bəhmən Abbasovundur, - dedi.

Biz kəndə yaxınlaşdıqca təbiətin gözəllikləri bir-birini əvəz edirdi. «Buz» bulağın başında dayandıq, əyilib çeşmənin gözündən içdim. Sanki bulağın suyu şer – nəgmə olub qəlbimə axdı. Sinəmdə yeni duyğular baş qaldırdı. Öz-özümə dedim: bəlkə Bəhmən heç şair deyil, mahir bir rəssamdır. Bəlkə bu şair dağların sözünə – söhbətinə vurğun bir insandır. Bəlkə biz onun, o da bu qoca dağların yaradıcılığına heyran qalıb. Nə bilim?...

Seyidlərə çatdıq. Bəhmən kənddədir – dedilər.

Biz onunla görüşüb tanış olduq. Bəhmən ilk dəfə «Gəzmişəm» adlı qoşmasını oxudu. Yeri düşmuskən deyim ki, bircə kərəm yanımızda oxuduğu şeri yadımızda əzbər qalırdı. Onun şerlərinin əsas məziyyətlərindən biri elə budur.

Deyin, bu yerlərin varmı əvəzi?
Gəzmişəm Qoşqarı, o şah Kəpəzi.

Dolanmışam Çiçəklini, Çilgəzi,
Tərtər çayın qırığına gəlmışəm.

O, bizə «Gedəydim», «Ay illər», «Ömür var», «O
dağların mən», «Ellərdən ayrı» qoşmalarını əzbər dedi.

De, nəyə gərəkdir maral meşəsiz,
Ceyran, ceyran olmaz çöllərdən ayrı.
Hər quş gözəl olur öz yuvasında,
Sona, sona deyil göllərdən ayrı.

Bəhmən nə qədər şer deyir – desin, biz onun söz-söhbatindən hələ doymamışıq.

Arı bu dağların minbir içəyindən bal-şan çəkir. Belə
bal ələ düşməz. O hər dərdin dərmanıdır. Bəhmənsə o
çiçəklərdən rəng alıb şerinə min bəzək vurur. O, şer
deyəndə insan özünü təbiətin ən gözəl guşəsində, şəhli
çiçəkləri hələ dərilməmiş çəməndə-çöldə hiss edir. Onun
şərləri billur bir çeşmənin şəffaf suyu kimi şəhli çiçəklərin
arası ilə hey axır-axır. «İtirdim» adlı qoşmanı oxuyanda
inanırsan ki, Bəhmən bu dağlara, durna gözlü bulaqlara
bütün varlığı ilə bağlıdır.

Yüz axtarsam, yüz arasam tapılmaz,
Gəncliyimi uzaqlarda itirdim.
Qatmadım bürküyə, toza, dumana,
Nə yaxşı ki, o dağlarda itirdim.

Ürəyimi öz başına bağlayan,
Neçə yorğun yolcuları saxlayan.
Əsrərin nəgməsi tək çağlayan,
Durna gözlü bulaqlarda itirdim.

Vətəni tərənnüm onun əsas mövzusudur. O, azad
dünyamızda, günəşli günə, çiçəkli bahara çıxmış elimizdə-

obamızda yazıb-yaratmaqdandan usanmır. Bu dağları, onun əmək qəhrəmanlarını sevə-sevə qələmə alır. Elə yazıb yaradır ki, insan hər qoşmada, gəraylıda odlu bir ürəyin çırpındığını duyur, hiss edir.

Gərək dərd əhlinin yana ürəyi,
Əsər bala üstə ana ürəyi.
Əzəldən bağlıdı ona ürəyi,
Bəhmən doğma balasıdı dağların.

Bəhmən yaradıcılığı sal qayanın qəlbindən süzülən bir bulaqdır. Özü isə Murovun ətəyində kiçik bir təpə. Bizim arzumuz isə daha böyükdür. Biz istəyirik ki, o başı qarlı Murovla yanaşı dursun.

*«Yenilik» qəzeti,
20 aprel, 1966-ci il.*

Aşıq Nabat

Aşıq, özünün təzəcə düzüb qoşduğu üç bəndlik «O yerləri» adlı şerini oxuyub qurtarandan sonra dedi:

- Mən ömrümdə nə elə gözəl dağ görmüşəm, nə də kənd...

Bu sözdən mütəəssir olan bir pirani kişi soruşdu:

- Ora haradı, ay aşiq Nabat?

- O kənd Naxçıvanın Parçı kəndidir, əmi, gül-ciçəkli Əyricə yaylağı.

Aşıq Nabat (Nabat Paşa qızı Cavadova) 1914-cü ildə Şərur rayonunun Parçı kəndində yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. O, erkən yaşlarında çalıb-oxumağa meyl göstərmışdır. Parçı kəndinin qocaman sakinləri Nabatın uşaqlıqda oxuduğu mahniları indi də xatırlayırlar.

Nabat ata-anasını lap uşaqlıq çağlarında itirmişdir. Yaxın qohumları ona öz yerlərində müğənnilik etməyə imkan verməmişlər.

Nabat 1934-cü ildə müğənnilər və bəstəkarlar diyarı Qarabağa köçüb gəlir. O, bir müddət görkəmli müğənnilərimizdən Xan Şuşinski, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov və tarzən Qurban Pirimovla bir yerdə müğənnilik edir.

Nabat Qarabağa ürəkdən vurulur və ömürlük bu torpağın sakini olur.

Lakin Nabat müğənnilik yolunu çox tez dəyişir, yavaş-yavaş saza meyl göstərir və aşılılığı özünə peşə seçilir. O, üç il aşiq Ələsgərin qardaşı oğlu aşiq Musaya şagird olur. Nabat, aşiq Musadan 30 saz havası, «Alixan və Pərixanım», «Abbas və Gulgəz», «Lətif şah», «Aşıq Qərib», «Leyli və Məcnun» dastanlarını öyrənir.

Bundan sonra Nabat müstəqil aşılığa başlayır. Qarabağda ad-san qazanmış istedadlı sənətkar 1938-ci ildə

aşıqların ikinci qurultayında iştirak edir. Nabat getdikcə ustاد bir aşiq kimi tanınmağa başlayır.

Azərbaycanın ədəbiyyat və incəsənət xadimləri 1940-cı ilin may ayında xüsusi qatarla Moskvada keçiriləcək ongünlükdə iştirak etməyə gedirdilər. Həmin nümayəndələr arasında aşiq Əsəd Rzayev, aşiq Teymur Hüseynov və aşiq Nabat da var idi.

Aşiq Nabat o günü gözəl xatırlayır:

«Şair Səməd Vurğun yanımıza gəldi, repertuarımızla maraqlandı. Sonra mənə üç bəndlilik bir qoşma yazıb verdi və dedi: - aşiq Nabat, bax xoşuna gəlsə bunu oxuyarsan!..

Mən şairin «Danışaq» qoşmasını əzbərlədim və «İravan çuxuru» saz havası üstündə oxudum:

Aşiq, bağına bas sədəfli sazı,
Min cavablı bir sualdan danışaq;
Meydan quraq, söhbət açaq, saz tutaq,
Gül yanaqda qoşa xaldan danışaq.

Qoy söz alım bir günahsız dodaqdan,
Düşmən baxıb həsəd çəksin uzaqdan,
Yar bəzənib çıxan zaman otaqdan,
Başındakı güllü şaldan danışaq!

Vurğun deyər bir dərd bilən yar olsun
Zülfü bulud, ağ sinəsi qar olsun,
Yaxşı gündə, yaman gündə var olsun,
Qədir bilən əhli-haldan danışaq.

«Bilmirəm mənim ifama görəmi, yoxsa xalq şairimizin hörmətinə görəmi bu mahni ürəklərə yol tapdı, hamı tərəfindən sevildi və şer repertuarımı qızıl xətlə yazıldı».

Aşıq Nabat getdikcə məşhurlaşır, xalqın məhəbbətini qazanır. Bundan sonra onun məlahətli səsi kolxoz tarlalarında, fermalarda, konsert salonlarında eşidilir.

Doğma Vətənimizə ürəyinin bütün telleri ilə bağlı olan Nabat nəhayət yaradıcı bir aşağı çevirilir. Vətəni, xalqı tərənnüm edən gözəl qoşmalar qoşur, gəraylılar yaradır. Aşığın «Kür çayı», «Sinəmdə», «Bizim vətən», «Bahara», «Gülür» və başqa şerlərində bahar donlu Azərbaycan torpağı tərənnüm olunur.

Nabat özünün «Var» adlı qoşmasında azəri xalqının odlar diyarına, onun coşqun çaylarına, dağlarına, humanist oğul və qızlarına olan məhəbbətini şer dili ilə söyləmişdir:

Gəlin, seyrə çıxaq Kür qırığına,
Mənim o yerlərə ziyarətim var.
O, Vaqif dolanıb, gəzən torpağa,
Əzəldən bağlıyam, məhəbbətim var.

Nabat, köklə sazı, zilə çək sazı,
Başla ağ günlərdən söhbəti, sözü,
Dağlartək gül açır ömürün yazı,
Sənin xoş əməlin, xoş niyyətin var.

Aşıq Nabatın şerlərində müasirlik ruhu, müasirlik ab-havası duyulmaqdadır.

Aşıq Nabat Oktyabrın 50 illiyinə həsr etdiyi şerində öz fikrini daha parlaq, daha poetik bir dillə ifadə edə bilmışdır:

Şair qardaş, sən qələmlə, mən sazla,
50 yaşlı bu bahardan danışaq!
Min gül açıb Azərbaycan torpağı,
Tükənməyən arzulardan danışaq.

Gözəllikdə qənirsizdi bu diyar,
Sərvəti var, neməti var, vari var.
Yurdumuzda əbədidi xoş bahar,
Aradakı düz ilqardan danışaq.

Gəz dağları, Muğana gəl, Milə gəl!
Telli sazım bəmdə durma zilə gəl.
Nabat deyər: könül sən də dilə gəl,
Bu xoş gündə dostdan, yordan danışaq.

Aşıq Nabat «İravan çuxuru», «Orta saritel», «Göycə gülü», «Ürfani» və «Dilqəmi» saz havalarının ən yaxşı ifaçılarındanandır.

Azərbaycan aşıqlarının II və III qurultayının iştirakçısı olan Nabat 35 ildir ki, aşıqlıq edir.

Aşıq Nabatın çöhrəsində gənclik təravəti yaşayır və səsi zildən düşməmişdir. O, son vaxtlarda gözəl şerlər yazıb yaradır.

Biz bu istedadlı azəri qızına yaradıcılıq yollarında müvəffəqiyyətlər arzu edirik.

*«Azərbaycan qadını» jurnalı,
№ 7, 1968-ci il.*

Aşıq Nabatın mahnları

Bir gün Kirovabad rayonlararası xalq yaradıcılığı evində Aşıq Nabatla görüşdüm. Soruştum:

- Nabat xanım, yeni qoşmadan, gəraylıdan nə düzüb qoşmusan?

Nabat güldü və dedi:

- Siz qəzetçilərə, alımlarə neçə dəfə istəmişəm bir söz deyim, amma deyə bilməmişəm, sözümü boğazımda saxlamışam.

Mən yaradıcı aşiq deyiləm, peşəkar ifaçı aşigham. Yaradıcı aşiq əsasən özünü, öz yaradıcılığını yaşıdır və yayır. Amma ifaçı aşiq özündən əvvəl yaşamış sənətkarların yaratdıqları çoxsaylı şerləri, saz havalarını, dastanları sinədəftər edib, elbəl yayır, yaşıdır, ağızdan-ağıza, nəsildən-nəsilə verir, onları uzun ömürlü edir. Bundan böyük xidmət!

Demirəm yazmamışam yazmışam. Beş, üç qoşma, gəraylı ilə nə olar? Mən öz xidmətimi ifaçılığımda görürəm. Siz gözəl bilirsiniz ki, mən əvvəl xanəndə yanında, sonra da aşiq yanında dərs almışam. Xalq mahnlarını aşiq mahnları qədər həvəslə ifa edirəm.

Ayrılarkən dedi:

-Mənim sənətimə tam bələd olmaq istəyirsənsə, Yevlaxa qonaq gəl, mədəniyyət evində təşkil etdiyim qızlar ansamblının işi ilə tanış ol, o sənə çox şey deyər.

Bu söz mənim marağımı səbəb olmuşdu. Mən Nabatın yaratdığı qızlar ansamblını görmək arzusunda idim. Bir istirahət günü Yevlaxa getdim. Nabat evdə yox idi. Qızı dedi ki, mədəniyyət evində qızlara mahnı öyrədir. Deyəsən lap yerinə düşmüşdü.

Birbaşa mədəniyyət evinə getdim. Musiqinin sədasi eşidilirdi. Yavaşça qapını açdım, xəbərsiz arxa cərgədə əyləşdim.

Nabat kişi qiyəfəsində idi, deyəsən hələ özünə bığ da düzəltmişdi. Nabat Kərəmin «Durna teli» mahnisini qızlar xoru ilə birlikdə ifa edirdi:

Yolçusudur bu yolların,
Gen açar qanad-qolların.
Ərmağan cılrlar tellərin,
Durnam tel tökər, tel tökər.

Bəndin sonunda nəqərat olaraq aşağıdakı misralar təkrar olunurdu:

Durnam, durnam, durnam, durnam,
Durnam tel tökər, tel tökər.

Son nəqərat oxunanda yuxarıdan balaca qız uşaqları oxuyan qızlara quş lələkləri atdılar, onlar bu lələkləri bir-bir başlarına sancıdalar.

Birdən qızlardan biri məni gördü və Nabata xəbər verdi. Nabat gülə-gülə:

- Görürsənmi, müəllim, indi də dönüb Kərəm olmuşam.

Sonra Nabat mahnının yurdunu danışdı.

...Kərəm ki, gəlib Ləlesi ilə Osmanlı torpağına çatdı, Əslinin sorağını Qeyşəriyyə vilayətindən aldı. Axtara-axtara Kərəm Əslini tapdı. Əslidi dedi:

- Evin yixılsın, atam keşiş eşitsə, məni əlli-ayaqlı itirəcək. Sən indi də burası gəlib çıxmışan? – Əslidi bir məktub yazıb Kərəmə verdi ki, Süleyman paşaya çatdır, haqq aşığı olduğunu bildir və de ki, keşish bizə zülm edir.

Məktub paşaya çatan kimi keşisi yanına çağırıldı və dedi:

- Niyə bu gəncləri incidirsən?

Keşiş dedi:

- Əgər Kərəm həqiqi haqq aşiqidirsə, bax, odur, o dağın başından bir qatar durna dağı aşhaasdı, elə söz oxusun ki, durna qatarı geri qayıtsın, silkinib bu bağa tel töksün, Əslinin toyunda iştirak edəcək qızlar başlarına taxıb gözəl görünsünlər.

Kərəm oxudu, durna qatarı dağdan aşhaasdə geri döndü, dağın üstündə dövrə vurub, silkələndi və yerə xışminan tel tökdü.

Görürsünüzümü, saz havası da bənzərsizdir, o biri «Kərəmilər» dən seçilir. Buna «Osmanlı Kərəmisi» deyilir. Bunu cavanlığında Ağbabada qoca bir aşiqdan eşidib öyrənmişəm. Amma bunu xora ilk dəfə mən gətirmişəm.

Sonra Nabat sözünə davam etdi:

- Dünyada iki sənətkarın şerini, sözünü yiğib-yiğışdırmaq olmaz: Dədə Kərəmin, bir də Tufarqanlı Abbasın. Bunların dastanı da var, qoşması da var, xalq mahniları da.

Sonra bildirdi ki, ikinci mahnının məşqinə başlayırıq:

-Amma bizimki bu gün Kərəmdən gəlib. Bu mahni çox kütləvi olduğundan sizə tanış gələcək. Əsl kökü, əsasən, ilk bəndi xalis xalq mahnisidir. Ancaq eyni ruhda, eyni məzmunda, eyni adda Qaraca oğlan da, Vaqif də, hətta Aşıq Ələsgər də qoşmalar düzüb qoşmuşlar. Ancaq bu gün öyrənəcəyimiz «Bulağın yolu» mahnısı «Əsl və Kərəm» dastanına daxil edilmiş eyni adlı qoşmanın özündən də əsaslı şəkildə fərqlənən bir variantdır. Biz onu «Kərəmi» havaları üstündə deyil, Borçalı aşıqlarına məxsus "Dastanı" adlı hava ilə əlaqəli öyrənirik.

Solonu sazda çala-çala Nabat özü oxuyurdu:

Birinci bənd:

Başına döndüyüm bulağın yolu,
Gedəndə boş gedir, gələndə dolu,
Ağ sinə üstündə bənövşə kolu,
Dərsəm öldürərlər, dərməsəm ölləm,
Yar yolunda canı verməsəm ölləm.

Birinci bəndin nəqəratını qızlar xoru oxuyurdu.

Bənövşə kolların dər oğlan,oğlan,
Yar yolunda canın ver, oğlan, oğlan.

İkinci bənd:

Yollara baxıram, yollar boyunca,
Bir yanı lalədi, bir yanı yonca,
Gəl ey sərvi boyolum, görüm doyunca.
Görsəm öldürərlər,görməsəm ölləm,
Yar yolunda canı verməsəm ölləm.

İkinci bəndin nəqəratı:

O sərvi boylunu gör oğlan, oğlan,
Yar yolunda canın ver, oğlan, oğlan.

Üçüncü bənd:

O ala gözlərə heyranam, heyran,
Yaxın gəl, yaxın gəl, mən sənə qurban.
Yasəmən zülfərin, a nazlı ceyran,
Hörsəm öldürərlər, hörməsəm ölləm,
Yar yolunda canı verməsəm ölləm.

Üçüncü bəndin nəqəratı:

Yasəmən zülfərin hör, oğlan, oğlan,
Yar yolunda canın ver, oğlan, oğlan.

Nabat və qızlar ansamblı təkcə oxumurdu, onlar böyük bir teatr tamaşası yaradırdılar.

Nabat bildirdi ki, Xan Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov və tarzən Qurban Pirimovla gəncliyində Qarabağ toylarında bu cür çox mahnı öyrənib.

Nabatla sonrakı görüşümüz Xoşbulaq yaylaşında oldu. Öyrəndim ki, Nabat Aşıq Cavan Teymurla Xoşbulağa gəlib. Axtarış onları tapdım.

Nabat Teymura dedi:

- Sazı mənim sazımın üstə köklə, müəllimə yaylaq mahnları oxuyacağam. – Nabat əvvəl sazları qoşalaşdırıldı, sonra Teymura müraciətlə sözünə davam etdi: - Sən çal, mən oynaya-oynaya mahnıni oxuyacağam. – Saz «Hicaz gülü» havasına köklənmişdi. Nabat böyük şuxluqla, oynaya-oynaya mahniya başladı. «Hicaz gülü» havasında rəqs ünsürləri çox güclüdür.

Yaylağıma gəl,
Ovlağıma gəl,
Gül bağıma gəl,
Öz bağıma gəl.

Nəqərat:

A gül dərən qız,
Könül verən qız.
Dolan dağ-daşı,
Könül sırdaşı,
Bir maral gördüm,
Ovçusu naşı.
Maral mənimdi,
Öz çəmənimdi,
Gəl, yanıma gəl,
Yaxşı günümdü.

Bütün məclisdəkilər heyrət içərisində idi. Teymur dedi:

- Nabat, belə mahnilardan heç bizim yanımızda oxumursan?

- Bu mahniları müəllimə pay saxlamışam, - cavab verdi.

Mən onda hiss etdim ki, aranın öz mahnisi var, dağın, yaylağın da öz mahnisi. Bu şux, oynaq mahnı laləzar dağlara çox yaraşırdı. Ümumiyyətlə, insanın əhval-ruhiyyəsindən də çox şey asılıdır.

Ayrılmaq məqamında Nabat dedi:

- Qoy sizə Xoşbulaq yaylağı ilə bağlı bir mahnı da oxuyum.

Mahnının özü də, havası da başqa aşiq mahnilərimizdən çox fərqlənirdi. Qənimət bildiyim, Nabatdan eşitdiyim o mahnını da oxuculara çatdırmağı özümə borc bilirom.

Mahnı belə adlanır: «Ay sarı qız, sarım qız».

Ay sarı qız, sarım qız,
Gəl ol mənim yarım qız.
Dolaydan gəl, dolaydan,
Bir üzünü görüm qız,
Gül üzünü görüm qız.

Ay sarı qız, sarım qız,
Saçlarını hörüm qız.
Ayaq saxla, çəməndə,
Sənə bir gül dərim, qız,
Sənə bir gül verim qız.

Ay sarı qız, sarım qız,
Dağlardakı qarım qız,
En gəl Daşlı bulağa,

Gəl sən i aparım qız,
Sən ol mənim yarım qız.

Mahnının sözləri mənə tanış olsa da, musiqisini eşitmədiyim üçün təzə idi. O mahnının havası hələ də qulaqlarından getməyibdir, yaddaşimdə həkk olub qalıb, hafizəmdə bu gün də yaşayır.

Mən indi başa düşürəm ki, Nabat böyük sənətkar imiş.

*«Azərbaycan qadını» jurnalı,
5 may 1984-cü il.*

Dərbənd inciləri

Şifahi və yazılı ədibiyyatımızın ölməz abidəsi olan «Kitabi-Dədə Qorqud»da adı çəkilən Dəmirqapı Dərbəndi gəzmək, onun qədim qalalarını görmək, bù yerlərin folkloru ilə tanış olmaq mənim çoxdanckı arzum idi.

Əzəmətli qalalarını və Xəzər dənizinin içərilərinə qədər uzanıb gedən qala divarlarını gördükdə təsdiq edirsen ki, doğrudan da Dərbənd çox qədim şəhərdir. Dərbəndin yeddi qala qapısı – Bayat qapı, Carçı qapı, Orta qapı, Yengicə qapı, Daş qapı, Qala qapı və Quba qapı mühafizə olunub saxlanılmaqdadır. Bu daş darvaza-qapıların hər biri vaxtı ilə bir məhəlləyə açılmış. Biz bu daş tağlı, dəmirqapılı darvazaların və yeraltı yolların əhəmiyyətini yenə də ağızda-dildə gəzən folklor nümunələrinin köməyi ilə öyrənə bilirik. Yeraltı yolların mənası bu imiş ki, Dərbənd qalasına gələn hər bir elçi gözü bağlı yeraltı yoluñ biri ilə içəri daxil olar, o biri yeraltı yolla qaladan çıxarmış. Bu qalanın sırrını möhkəm saxlamaq və onu düşməndən qorumaq üçün edilmişdir. Qapılar da qaranlıq düşən kimi bağlanarmış. Hətta şər qovuşandan sonra Dərbəndin öz adamları da bu yeddi darvaza qapısından içəri buraxılmazmış. Çünkü qaranlıqda hər hansı bir cəsus içəri daxil olub, qalanın sırrini öyrənə bilərmış. Dərbənd qalasının qədim əzəməti, yerli əhalinin ölməz adət və ənənələri şifahi xalq ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümunələrində, xüsusilə bu qalaların özünə bağlı yaranıb-yaşayan xalq əfsanələrində əbədiləşmişdir.

Birinci əfsanə. Bir oğlan bir qızı ürəkdən sevir. Qız da oğlunu sevir. Lakin qızın yeddi qardaşı varmış. Onlar bacılarını oğlana vermirlər.

Oğlan yenə də ümidsizləşmir. Qızə xəbər göndərir ki, «elə dərd olmaz ki, ona çarə tapılmasın». Qız da böyük ümidlə yaşayır.

Bir gün oğlan da, qız da işdən gec qayıdır. Gəlib görülür ki, darvaza qapıları bağlanıb.

Qaranlıqda oğlan qızı, qız da oğlanı tanımır. Axşamdan xeyli keçir. Oğlan deyir:

-Məndən çəkinmə. Sən ol ölən günə qədər mənim bacım. And içirəm ki, sən bu gündən bacımsan. Qız bu anddan sonra oğlanın yapincısının altına girib yatır.

Sabah açılır. Yeddi qardaş hamidan tez darvazadan çıxır ki, bu gecə bacıları bayırda qalıb. Onlar görülür ki, bacıları oğlanın yanında qalıb. Qardaşlar bu qərara gəlirlər ki, bir halda ki, bacımız bir gecə onunla qalıb, daha verək getsin. Bu zaman oğlanla qız da bir-birini tanır. Lakin oğlan etiraz edib deyir:

-Artıq gecdir. And içmişəm, o mənim bacımdır. Qız da görür ki, artıq gecdir, hər şey bitdi. Belə deyirlər ki, qız o gündən sonra dağlarda oğlanın: «elə dərd olmaz ki, ona çarə tapılmasın» sözünü yadına salıb bu bayati-mahnını oxuyarmış:

Dərbənd üstə qala var,
Ürəyimdə yara var.
Mən ölürəm dərmansız,
Bəs deyirdin çarə var?

İkinci əfsanə. Dərbənd qoşunları Sarıyolda keşik çəkirmiş. Qalaya da həmin dağın bulaqlarının suyu gətirilibmiş. Eyni zamanda onlar suyu da düşməndən qoruyurmuşlar.

Bir gün yadelli bir xan Dərbəndə basqın edir. Yad xan çox gənc imiş. O, öz atlıları ilə aralıda dayanıb Dərbənd

qalasına tamaşa edirmiş. Dərbənd xanı da qala bürcünün birində öz sevimli qızı ilə dayanıb ətrafa göz gəzdirmiş.

Qız cavan yad xanı tez görür, atasından ayrılib qalanın o biri bürcünə keçir. Atasının bundan xəbəri olmur.

Qız bir məktub yazıb oxa bağlayıb, gənc xana tərəf atır. Gənc xan məktubu açıb oxuyur ki, Dərbənd xanının qızı yazır: «Əgər əhdinə düz çıxıb məni alsan, qalanın sırrını sənə deyərəm».

Gənc xan vaxt itirmədən tez qızı bir məktub yazır, oxa bağlayıb ona tərəf atır. Qız oxuyur ki, gənc xan əhdinə vəfa qılacağına and içir.

Qız yazır: «Atamın qosunu Sarıyoldadır. Qalaya su da o dağdan gəlir. Oraya getmə. Qaladan bir qədər aralidakı dik daşı qaldırın, su tüngü oradan keçir. Suyun üstünü azca açın, yüz qoyun kəsib qanını su ilə axıdin. Qan, yayın günüdür, həm suyu zəhərləyəcək, həm də atam vahiməyə düşəcək ki, dağda bütün qosunu qırılıb qan su yerinə axır.»

Gənc xan fürsətdən məharətlə istifadə edir.

Dərbənd xanı su istəyir. Ona deyirlər ki, hovuzun suyu tamam qandır. Xan hovuzlara özü bir-bir baxır, görür ki, hamısı al qandır, su borusu ilə yenə də qan axır.

Dərbənd xanı deyir:

-Hər şey bitdi. Dağda bütün qosunum qırılıb. Xan ailəsi ilə birlikdə yeraltı yolla Dərbənd qalasından çıxır. Xanın qızı isə gizlənib qalada qalır.

Düşmən xanı və onun ailəsini məhv edir, qalanı çox asanlıqla ələ keçirir.

Yadelli gənc xan Dərbənd xanının qızı ilə evlənir. Xan bir gün qızı deyir:

-Qalanın hansı bürcündən ki, ox atıb mənə məktub göndərdin, həmin bürcə çıxaq, Dərbənd şəhərinə bir doyunca baxaq. Qız sevinir. Onlar qala burcunə çıxırlar.

Xan deyir:

-Bu doğma diyarına doyunca bax. Çünkü bu sənin son baxışındır. Atasına vəfa qilmayan qız, mənim üçün vəfali ola bilməz. Dünən atasını satan qız, bir gün də məni satar. Bu sözləri deyib gənc xan qızı qala bürcündən atır.

Üçüncü əfsanə. Dərbəndin hökmdarı yox imiş. Ağsaqqallar belə bir şərt qoyurlar ki, Bayat qapısına bir papaq asaq. Kim atın üstə onu oxla vurub yerə salsa və atdan düşmədən yerdən papağı götürüb başına qoysa, o gənc Dərbəndin xanı olsun.

Yüz altı gənc meydanda at çapır, ox atır. Lakin papağı oxla vurub yerə salan, onu atın üstündən götürüb başına qoyan üzü niqablı bir gənc olur.

Gənc üzünün niqabını götürəndə görürülər ki, Tuti Bikədir.

Qəhrəman qız Dərbəndin xanı olur. Tuti Bikə Dərbəndi yadellilərdən qorumaq üçün qoşun toplamağa başlayır. Belə bir vaxtda Quba xanı Fətəli Dərbəndə hücum edir. Vəziyyətin ağır olduğunu bilən Tuti Bikə atın belində özü tək qabağa çıxır və Fətəli xana deyir:

-Niyə nahaqdan qan axıdırsan, iki tərəfdən də çox adam ölsün. Gəl, ikimiz döyüşək. Kim üstün gəlsə, o qalib hesab edilsin.

Fətəli xan deyir:

-Mən gəlmışdım Dərbəndi almağa, fəth etməyə. Lakin mən məğlub oldum. Sənin qoşa uzun hörüklərin məni kəməndə saldı, əsir elədi.

Tuti Bikə ilə Fətəli xana toy edirlər. Tuti Bikə özünə vəfali arxa tapmağına sevinir.

Tuti Bikə toy mərasimindən sonra Dərbənd qalasının uca bürcündə Fətəli xanla qoşa dayanaraq belə deyir:

Dərbənd üstü barıldı,
Əlçatmaz yuxarıdı.

Düşmən gəlsə basılar,
Tək deyil, arxalıdır.

Tuti Bikənin və oğlanlarının türbəsi Dərbəndin «Qırxlar» qəbristanlığındadır.

Əlbəttə, bir yazıda bunların hamısından danışmaq olmaz. Məqsədimiz isə oxuları ancaq bir neçə Dərbənd incisi ilə tanış etməkdir.

Onu da unutmaq lazımlı deyil ki, xalq bu əfsanələri yaradarkən sadəcə olaraq tarixi hadisənin üzünü köçürmür, əksinə, onu öz təxəyyül və təfəkkürünün gücü ilə bədii boyalarla bəzəyir.

«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
14 aprel, 1973-cü il.

Nəsimi və folklor

Böyük Nəsiminin yubileyi onun ədəbi irsinin və yaradıcılığının daha da geniş şəkildə öyrənilməsinə yol açmışdır. Ədəbiyyatşunaslarımız şairin ədəbi irsini dərindən öyrənir, onun əsərlərinin nəşr tarixini aşadır, naməlum qəzəllərini axtarıb tapırlar. Dilçilərimiz, ədəbiyyatşunaslarımız öz dəyərli yazıları ilə böyük sənətkarın ədəbi irsinə öz münasibətlərini bildirirlər.

Folklorşunas üçün də çox maraqlıdır ki, haqqında söhbət açılan sənətkar hansısa ədəbi mühitdə pərvəriş tapmış, yaradıcılığa başlamış və şifahi xalq ədəbiyyatının hansı sahəsindən daha çox faydalanmışdır.

Nəsimi öz poeziyasında əsasən, qəzəl, qəsidə və rübai formalarından istifadə etmişdir. Bəs belə isə Nəsiminin xalq poeziyası ilə yaxınlığını nə ilə izah etmək olar?

Hər şeydən əvvəl, bilmək lazımdır ki, klassiklərimiz xalq ədəbiyyatı nümunələrindən çox ustalıqla istifadə etmişlər. Hətta çox zaman bu əlaqə heç sezilməmişdir.

Bu yaradıcılıq qaynağından aldıqları təsir ilk növbədə onların iliklərinə, qanlarına işləmiş, daxili aləmlərində öz mənəvi sərvətlərinə çevrilmiş, qaynayıb qarışmış, ürək qanları ilə birlikdə onların poeziyalarına gəlmışdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, hansı sənətkar xalq yaradıcılığı çeşməsinin gözündən içmiş, həmişəyaşıl, həmişəbahar, həmişə təzə-tər olan xalq ədəbiyyatından faydalananmışsa, həmin sənətkar öz əsərlərinə əbədi, ölməz bir həyat bəxş etmişdir.

Nəsimini xalq ədəbiyyatına münasibətini, xalq poeziyasının hansı janrlarından faydalandığını bilmək üçün, hər şeydən əvvəl, onun xalq çalğı alətləri ilə əlaqəsini aydınlaşdırmaq lazımdır. O zaman öyrənmək olar ki, o

şerlərini hansı çalğı alətlərinin kök və pərdəsi, ahəngi üstə qurmuşdur. Bizə görə hər bir şer növü müəyyən bir çalğı aləti ilə əlaqəli şəkildə meydana gəlmış, təşəkkül tapmış və inkişaf edib formalaşmışdır. Məsələn, qəzəl tarla, söy qopuzla, qoşma sazla və i. Nəsimi də öz şerlərində bu qəbildən ona yaxın olan çalğı alətlərinin adını çəkir. O, «Olsun» qəzəlinin bir beytində deyir:

Dəfü cəngü çəqanə, nayü təmbur,
Düzülsün ahəngi zilu bəm olsun.

Bu çalğı alətlərindən bizim üçün ən maraqlısı təmburdur. Musiqişünaslar təmburu setarın, sazin və tarın, ümumiyyətlə, simli çalğı alətlərinin ulu əcdadı hesab edilirlər.

Təmbur daha çox bayatıların inkişafında mühüm rol oynamışdır. Təmbur çalğı aləti Zaqatala rayonunun Göyəm və Tala kəndlərində, Balakənin Qabaqcıl hissəsində indi də mövcuddur və bu çalğı alətinin müşayiəti ilə mahnı şəklində bayatılar ifa olunur.

Təmbur çalğı aləti ilə yaxınlıq Nəsimi şerinə musiqilik, oynaqlıq, axicılıq gətirmiştir. Bu bir həqiqətdir ki, cinas və cinaslı qafiyələr aşiq təcnislərinə və ciğalı təcnislərinə bayatılardan gəlmışdır. Yazılı poezi-yamızın qabaqcıl nümayəndələri də bayatılardan az faydalananmamışlar. Biz bu meyli Nəsimidə də görürük.

Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Bilməyirmi bu könlümün fikri nədir, xəyalı nə.

Bu cinaslar onun şerinə xüsusi bir təravət verir:

Gər irəsən surətin mənasına,
Biləsən surət nədir, mənası nə?

Əhli-məna şışəsinə atma daş,
Heyf ola kim, şışeyi-mənəsına.

Nəsimi öz yaradıcılığında əfsanə və rəvayətlərdən öz fikrini daha açıq şəkildə ifadə etmək üçün istifadə etmişdir.

«Gənci-Qarun», «Mülki-Süleyman», «Yusifi-Kənan», «Cəmşidi-Cəm», «Rüstəmi-Zal və Zöhrab» və başqa əsatir və əfsanə – qəhrəmanlarının adlarına Nəsimi pocziyasında six-six rast gəlirik.

Lakin bu bir həqiqətdir ki, Nəsimi folkloranın geniş ölçüdə istifadəni bir məqsəd kimi qarşıya qoymamış, bəlkə də bu yaradıcılıq qaynağına daha çox şifahi xalq ədəbi dilindən istifadə etmək məqsədilə yaxınlaşmışdır.

Nəsimidə folkloranın çox, Nəsimini folklorada görürük. Nəsimi özü folklorada mərdlik, fədakarlıq, sədaqət və mətin iradə rəmzi kimi şöhrət tapmış və əfsanəvi qəhrəmana çevrilmişdir.

Sarı Aşıq bayatlarının birində öz iradəsini Nəsiminin faciəsi ilə müqayisədə vermişdir:

Gözəllik soy iləndir,
Şahmar da soy ilandır.
Nəsimi tək bu aşiq,
Yolunda soyulandır.

Bundan sonra, XIX əsrin əvvəllərində Şəmkirli Aşıq Hüseyn «Aşıq Hüseyn və Reyhan xanım» dastanında Nəsimini yad edir

Reyhan xanım:

O nədir ki, yemədilər, doydular?
O nəydi ki, qiyamətə qoydular?
O kimiydi dərisini soydular?
O nəydi ki, atəşi yox, daşar hey?

Aşıq Hüseyin:

O xəyaldı, yemədilər, doydular,
Xeyir-şərdi, qiyamətə qoydular.
Nəsimidi dərisini soydular,
Zəmzəmdi ki, atəsi yox, daşar hey.

Şəmkirli Hüseyinin müasiri olan Aşıq Ələsgər də başqa bir münasibətlə təcnislərinin birində böyük Firdovsi, Füzuli və Hafızlə yanaşı Nəsiminin də adını çəkmişdir:

Yox sazımın nə pərdəsi, nə simi,
Onu çalıb, kim tərpədər nəsimi?
Firdovsi, Füzuli, Hafız, Nəsimi-
Onlar da yazdığı ayə, məndədir.

Bəstəkar aşıqlarımız Mənsur Həllacın, Nəsiminin ölüm faciəsini ifadə edən «Mansırı» adlı bir saz havası da yaratmışlar.

Nəsiminin və onun məslək yoldaşlarının adı cəsarət və mərdlik rəmzi kimi həmişəbahar, həmişəyaşıl, həmişə təzə-tər olan xalq ədəbiyyatımızda ölməzlik hüququ qazanmış, yaşamış, yaşayır və bundan sonra da yaşayacaqdır.

*«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
15 sentyabr, 1973-cü il.*

Atalar sözlərində mifoloji izlər

Əsrlərin sınağından keçə-keçə gələn atalar sözü və məsəllər xalq müşahidəsinin, onun xarakterinin, fəlsəfi dünyagörüşünün, möşətinin, əmək məşğələsinin, dilinin, obrazlı təfəkkürünün məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxır, zaman-zaman cilalanır, aforistik ifadələr hesabına zənginləşir, yaşamaq hüququ qazanır, bundan sonra həyata ölməzlik vəsiqəsi alır.

Bu yazıda məqsədimiz xalq müdrikliyini özündə təcəssüm etdirən atalar sözü və məsəlləri tədqiq və təhlil etmək, yaxud da onun gündəlik həyatımızdakı, canlı danışığımızdakı təsir dairəsinə, tərbiyəvi roluna toxunmaq deyildir. Məqsədimiz xalqımızın mənəvi varlığından doğan atalar sözlərinin bir cəhətinə, onun qədim əsatir və əfsanələrlə əlaqəsinə diqqət yetirməkdir.

«Süleymana qalmayan dünya heç kimə qalmaz», «Divin canı şüşədəydi, o da sindi», «Göydə asiman daşı var, kim özünü pis bilsə, başına düşər» («zəmbil daşı» da deyilir), «Buğdanı yeyib cənnətdən çıxıb», «Allah yaratdı, gün qurutdu bilmir» kimi atalar sözü və məsəllərdə mifoloji izlər qorunub mühafizə olunmuşdur.

Bəzi atalar sözünün fikir açımı onun əsatirlə bağlı əlamətlərini dərhal üzə çıxarır. Özündən çox razi, təkəbbürlü, qeyri-adi davranışa malik adamlar haqqında belə deyilir: «Elə bil alçaq dağları bu yaradıb». Həmin atalar sözü ona görə belə işlədir ki, qədim bir əsatirə görə uca və böyük dağları Allah özü yaratmışdır. Güclü etiraz və istehzanı özündə ifadə edən atalar sözünün məntiqi nəticəsi, mənası budur ki, böyük dağları Allah, kiçik dağları da bu təkəbbürlü adam yaratmış, ucaltmış, əlçatmadır.

«Qamışlıqda sırr danışmazlar» kəlamında «İsgəndərin buynuzu var, buynuzu» əsatir-əfsanəsinə işaret

vardır. Həmin əsatir-əfsanədən dahi şairimiz Nizami Gəncəvi «İsgəndərnamə» əsərində istifadə etmişdir. Deməli, bu əsatir-əfsanə və məsəl Nizamidən də çox əvvəllərə aiddir. Bu qəbildən olan atalar sözləri və zərbi məsəllər Nizamidən əvvəl də, onun dövründə də, ondan sonra da neçə-neçə böyük sənətkarın əsəri üçün zərzivər rolu oynamışdır.

Yuxarıda Nizaminin əsərləri ilə bağlı adını çəkdiyimiz əsatir-əfsanənin qısa məzmunu belədir: «Belə söyləyirlər ki, İsgəndər Zülqorneynin başında buynuzu varmış. Hər hansı bir dəllək onun başını qırxbı qurtaran kimi qətlə yetirilmiş ki, sərr açılmasın. Nəhayət, bir sərr saxlayan dəllək tapılır. Lakin bu dəllək də sərr saxlamaqda çətinlik çəkir, çöl-biyabana düşür, çox gəzəndən sonra bir quyu tapır, ağızını quyuya tutub deyir: İsgəndərin buynuzu var, buynuzu.

Quyudan qamiş göyərir, o tərəflərdə qoyun otaran bir çoban qamişdan kəsib ney düzəldir. Ney ötdükcə bircə hava çalır və aşkarca deyir: «İsgəndərin buynuzu var, buynuzu».

Ümumiyyətlə, qamişla bağlı çoxsaylı əfsanə və rəvayətlərdən, atalar sözlərindən belə anlaşılır ki, qədim dövrlərdə qamiş-çətən əcdadlarımızın məişətində mühüm rol oynamışdır. Bunu aşağıda misal gətirəcəyimiz aforistik ifadələrdən də görmək olar. «Qamiş olub yapışdı, qopmur», «Boyuna qamiş ölçüm», «Qaraca Çobanın qamiş evi kimi», «Ney qamişdan olar». Hətta yerli əhali qamişın bitməsi, göyərməsi üçün yağış arzulamış və bu münasibətlə deyilmişdir: «Yağar yağış, bitər qamiş», «Yağmaz yağış, bitməz qamiş», «Yağmadı yağış, bitmədi qamiş». Hətta «Bir-birinə qamiş oxu atır» məsəlindən aydınlaşır ki, xalqımızın məskun olduğu ərazidə dəmir uclu oxlardan çox-çox əvvəl döyüşlərdə qamiş oxundan istifadə olunmuşdur.

«Mən oğru oldum, ay dana qaldı» məsəlində isə müqəddəs insanı Ay qoruyur, ləkələnməyə qoymur. Bu

məsəl qəribə bir əhvalatın məğzi kimi meydana çıxır. İki bacanaq olur. Biri oğurluq edir, hər gün uşağı qoyun qovurması yeyir, o biri bacanaqsa, zəhmət adamıdır, əkir, biçir, tər tökür, halallıqla çətin güzəran keçirir. Büyük bacanaq onu da öz pis əməlinə qoşmaq istəyir. Bu, mümkün olmadıqda arvadı ilə baldızını işə qoşur. Arvadı bildirir ki, əgər yeznəmlə oğurluğa getməsən, səndən boşanacam, çarəsiz qalan pak insan razılıq verir. İki bacanaq gecə oğurluğa getməli olurlar. Oğurluğu qaranlıqda edərlər. Lakin həmin gecə Ay buluda girmir, aləmi süd kimi işığa qərq edir. Ay pak insanı qoruyur, dana qədər, səhər açılana qədər batmir. Oğurluq üçün şərait yaranmır. Odur ki, pak insan deyir: «Mən oğru oldum, Ay dana qaldı».

Burada Ay müqəddəsliyin, paklığın hamisi kimi çıkış edir, oğrunun ideal insanı pozmaq cəhdinə mane olur.

Bizcə Ayla bağlı mülahizə ibtidai insanların yozumundan, düşüncəsindən qopub qalan əlamətlər və mifoloji izlərdir.

Yurdumuzun dağı, daşı, qalaları, əsatir və əfsanələri, atalar sözü və məsəlləri, onun uzaq keçmişindən, maddi və mənəvi dünyasından xəbər verir. Məhz, əsl vətənpərvərlik vətəni, onun maddi və mənəvi zənginliklərini öyrənməkdən başlanır. Qədimlərdən bizə miras qalmış bir atalar sözümüz də var. Orada deyilir: «Əsl halal övlad əcdadının doğulduğu yeri, törəmə övlad isə qarnının doyduğu yeri vətən bilər». Biz torpağımızın, xalqımızın tarixini, etnoqrafiyasını, folklorunu, mifolo-giyasını əsl varis kimi durmadan ardıcıl, həssaslıqla, diqqətlə öyrənməliyik. Bu bizim vətənpərvərlik borcumuzdur.

*«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
23 sentyabr, 1988-ci il.*

Səməd Vurğun və aşiq sənəti

Böyük şairimiz Səməd Vurğun ölməz dramlar, poeziya, bir-birindən qiymətli şer inciləri yaratmaqla yanaşı, aşiq yaradıcılığının inkişafına da kömək etmişdir. İstedadlı sənətkarın böyük ilhamla yaratdığı “Danışaq”, “Dilcan dərəsi”, “Yadıma düşdü”, “Ceyran”, “Yada sal məni”, “Dağlar” və başqa qoşma və gəraylıları aşiq poeziyasının nadir incilərindəndir. Azərbaycanda bu şerləri əzbər bilməyən, öz repertuarına daxil etməyən aşiq tapmaq çətindir. Eyni zamanda bu şerlər xalq arasında da geniş yayılaraq kütləviləşmiş, ürəklərdə yurd-yuva salmışdır. Bunun başlıca sırrı ondadır ki, xalqımızın tarixi keçmişini, möişətini, adət-ənənələrini gözəl bilən Səməd Vurğun aşiq yaradıcılığının özünəməxsus qanuna uyğun-luqlarına da dərinindən bələd idi. Doğrudur, böyük şairimiz aşiq şeri tərzində çox şer qoşmamışdır. Lakin bu azlığı özündə də bir böyüklük, sənətkarlıq vardır.

Səməd Vurğun nəinki gözəl qoşmalar və gəraylılar yaratmağa səy göstərirdi, hətta saz çalır, yaradıcı ustad aşıqlarla qabaq-qabağa bədahətən söz deməkdən bələ çəkinmirdi. Çünkü, o, aşiq havalarını, dastanlarımızı, ifaçılıqla əlaqədar bütün qayda-qanunları gözəl bilirdi. Axı, onun özü aşiq yaradıcılığına dərin hörmət bəslənilən mühitdə yetişmişdi.

Səməd Vurğun 1937-ci ildə məşhur Aşıq Hüseyin Bozalqanlı ilə, 1955-ci ildə aşiq Şəmşirlə görüşüb böyük el yiğnağı qarşısında bədii cəhətdən mükəmməl, saz havalarına uyğun qoşmalar yaratmışdı. “İravan çuxuru” saz havası üstə “Danışaq”, “Nəcəfi” üstə “Yada sal məni” qoşmaları dinləyicilərə xoş təsir bağışlayır.

S.Vurğunun Aşıq Hüseyin Bozalqanlı ilə görüşü zamanı yazdığı “Danışaq” qoşması 1938-ci ildən tə ömrünün sonuna qədər, düz otuz il Aşıq Nabatın ifasında

özünə layiqli yer tutmuşdur. Aşıq Nabat da bu qoşmanı həmişə “Iravan cuxuru” saz havası ilə oxuyurdu.

Saz havasına uyğun söz seçmək mühüm məsələdir. Bu ifaçı aşiqdan, hər şeydən əvvəl, böyük istedad, həssaslıq, yüksək zövq, musiqi duyumu tələb edir. İfaçı aşiq hər bir şer mətninin musiqi parçasını düzgün tapmağa çalışmalıdır, əks təqdirdə sazla sözün əlaqəsi pozular, şer və musiqinin bədii, emosional təsir gücü itər. Məhz S. Vurğun kimi, saza, sözə bələd sənətkarlar öz qoşma və gərayhlarını müəyyən saz havasının ahənginə uyğun şəkildə yaratmışlar. Bunu duymağın, şairin öz şerini hansı ahəng üstə qurduğunu tapmağın, seçməyin özü də ifaçı aşiqdan böyük məharət tələb edir.

Səməd Vurğun şerlərinin özünəməxsus pərəstişkarları və ifaçıları vardır. S. Vurğun şerlərinin gözəl ifaçıları kimi Aşıq Əkbər, Aşıq İmrən əvəzsiz sənətkarlardır. Aşıq Ədalət “Dübeyti” çalanda elə çalışır ki, Vurğunun “Dağlar” şeri misra-misra, bənd-bənd yada düşür. Saz həm çalış, həm də oxuyur.

S. Vurğunun bəzi əsərləri də müəyyən saz melodiyası üçün bir tapıntı olmuşdur.

S. Vurğunun “Şair, nə tez qocaldın sən!” şeri ilə “Təxmis” saz havası özünün əsl mətnini tapmışdır. Ona qədər aşıqlar çox vaxt həmin havaya az uyğun olan gəraylılar seçib oxuyardılar.

“Şair, nə tez qocaldın sən!” şerinin misra ölçüsü səkkiz hecalı olsa da, qafiyə sistemi tamamilə gəraylıdan fərqli şəkildə qurulmuşdur. Şərə diqqət yetirək:

Dünən mənə öz əlində,
Gül gətirən bir gəlin də,
Gözlərində min bir sual,
Heykəl kimi dayandı lal...

O bəxtəvər gözəlin də
Mən oxudum gözlərindən:
Şair, nə tez qocaldın sən!

Şerin hər bəndi yeddi misradır. Əslində hər bənd beş misradır, son beyt nəqarati əvəz edir. Birinci və ikinci beytlər öz aralarında, beşinci misra isə birinci beytlə həm qafiyə olur, altıncı və yeddinci misralar da bir-biri ilə öz aralarında qifiyələnmələri isə qoşmanı, hər misranın səkkiz hecalı olması isə gəraylıları və xalq mahnilarını xatırladır.

İlk beş misranın ikinci beysi bayati və rüba ilərdəki üçüncü sərbəst misrani əvəz edir. Göründüyü kimi bir şerdə xalq şerinin necə ünsürü iştirak edir.

Aşıqlar yalnız “Təxmis” saz havasının “Misri” dən ayrıldığını və bu havaya səkkizlik şer – gəraylı oxunduğunu yadlarında saxlamışlar. Onlar saz havalarına görə mətnlərin seçilməsinə, qoşma və gəraylıların mürəkkəb quruluşa malik olduqlarına lazımı əhəmiyyət verməmişlər. Unutmaq olmaz ki, misralar arasındaki bölgülərin özü də musiqinin ahəngini dəyişir və müxtəlif şəklə salır, rəngarəng melodiyanın alınmasına kömək edir. Sazın kök və pərdələrinə yaxşı bələd olan, şerin və musiqinin qanuna uyğunluqlarını gözəl bilən Səməd Vurğun xalq şerinin şəkli xüsusiyyətlərindən yaradıcı surətdə istifadə edərək, “Təxmis” saz havasının dəqiq mətnini yarada bilmışdır.

“Təxmis” cəngi havasıdır və aşıqdan oxumaq üçün zil səs tələb edir. Belə bir səs və gözəl ifaçılıq qabiliyyəti olan aşiq Əkbər Cəfərov həmin havanı “Şair, nə tez qocaldın sən!” şeri üstündə oxuyur.

“Dilcan dərəssi”, “Yadıma düşdü” və başqa qoşmalar aşiq İmranın ifasında öz yüksək bədii ifadəsini tapır.

Borçalı aşıqları müəyyən qəmli havaları, həsrət dolu şerləri dərin emosionallıqla ifa edirlər. S.Vurğunun ikinci “Dağlar” şerini aşiq Əmrəh “Borçalı dübeyti” üs-tündə olduqca gözəl ifa edir. Belə gözəl ifa yalnız ona müyəssərdir.

“Ceyran”ı isə Aşıq Şakir Hacıyev daha gözəl ifa edərdi. Özü də “Aşıq Hüseyni” havacatı üstündə.

Yeri gəlmışkən deyək ki, “Aşıq Hüseyni” müəyyən bir inkişaf prosesi keçirərək xeyli inkişaf etmiş, “Ceyran” qoşması ilə birləşdikdən sonra isə zəngin bir saz havasına çevrilmişdir. Deməli, böyük şairimiz Səməd Vurğunun qoşmaları təkcə aşiq poeziyasının deyil, eyni zamanda saz havalarının da inkişaf etməsinə güclü təsir göstərmüşdir.

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti,
8 iyun, 1982-ci il.

El şairləri

Bacarıqlı el şairi odur ki, o, yaradıcılığa böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşır, az yazar, qiymətli yazar, onun şerləri müasir həyatla səsləşir. Gədəbəy dağlarının ecəzkar qucağında yetişmiş şair Vəlinin, Cəlal Süleymanovun, Zülfüqar Hüseynovun və Əli Coşqunun şerlərində məhz bu dediyimiz məziyyətlər vardır.

Məlumdur ki, el şairlərinin yaratdıqları qoşmalar, gərayhlar, divanılər, müxəmməslər, təcnislər, dodaqdəyməzlər, dildönməzlər, qıfılbəndlər və ən böyük dastanlar aşıqlar tərəfindən sazla tərənnüm edilir. El şairi Cəlal Süleymanov aşılıqdan söz düşəndə deyir: - aşığın tükənməz söz xəzinəsi, məlahətli səsi və yaxşı saz çalmaq bacarığı olmalıdır. O, bu fikri «Yaxşıdır» adlı qoşmasında belə ümumiləşdirir:

Aşıq odur, ləhcəsində bal olsun,
O, oxusun bağda bülbül lal olsun.
Aşıqlıq elmindən pürkamal olsun,
Narın-narın saz dindirsə yaxşıdır.

Cəlal deyər: aşiq olmaz həm nadan,
Dərs almasa o, bir kamil ustadan.
Aşıqlıq bağında bitən laladan,
Özü-öz əliylə dərsə yaxşıdır.

Şair Vəli aşıqların kimdən öyrənmələri sualına «Bilginən» adlı qoşması ilə daha dəqiq cavab verir:

Nağıllarda şirin dillər əzbəri,
Divarqan Abbası tanı, bilginən.
Öyrənmək istəsən sinə dəftəri,
Ələsgəri, o İmanı bilginən.
Xəstə Qasım danışmazdı hədyandan,

Öyrən Qurbanidən, həm də Qurbanadan,
Hazircavab, çəkinməyən meydandan,
Cavad kimi pəhləvanı bilginən.

Səməd Vurğunu da dinlədim hərdən,
Alimdi, sözləri təmizdi zərdən.
Ellər dərs alır yazdığı əsərdən,
Hər kəlməsin gövhər-kanı, bilginən.

Şair Veli 17 bəndlik bu şerində 30-dan artıq sənətkarın adını çəkir. O, bununla onu demək istəyir ki, aşıqlar öz ustadlarının yaradıcılığını mükəmməl öyrən-məli və hər bir sənətkarı dürüst tanımlıdırular.

70 yaşlı Zülfüqar Hüseynov kəskin satirik qoşmalar müəllifidir. O, Oktyabr sosialist inqilabından əvvəl yazdığı «A bəy» adlı qoşmasında deyir:

A bəy, nə durmusan elin qəsdinə,
Pozular dəmlərin, çağ belə qalmaz.
Çox da fəxr eyləmə qol-qanadınla,
Həmişə köməyin sağ belə qalmaz.

A bəy, hamı bilir əyri işini,
Axırda çəkərlər bir-bir dişini.
Məzarda görərsən lovğa başını,
Alınar qisaslar, dağ belə qalmaz.

Aşıq yaradıcılığında, xüsusilə ustadnamələrdə mərd və namərd məsələsinə daha çox toxunulur. Hər yerdə də üstünlük mərdə, yaxşıya, düzə verilir. El şairləri bu səpgidə yazılmış şerlərdə öz simpatiyalarını ifadə edir, xeyirxah qüvvələr tərəfində olduqlarını bildirirlər. Əli Coşqunun «Bilməsin» şeri buna misal ola bilər:

Dost olub, dostonu xain çıxanı,
Elə dərdə düşsün dözə bilməsin.
Dörd-bir yanı çəmən, çicək, gül olsun,
Əlləri qurusun, üzə bilməsin.

Gədəbəyin el şairləri sırasına təzə gələn gənclərdən
Əcaib Vəkilovun, Salman və Məhərrəm Babayevlərin,
Fərəməz Bağırovun, Tofiq Rzayevin, Nazim Məmmədovun,
İsrafil Allahverdiyevin və Ariz Hacıyevin şerləri bizə
böyük yaradıcılıq ümidi ləri verir.

Aşıq yaradıcılığı tükənməz bir xəzinədir. Bu zəngin xəzinənin nadir incilərini toplamaq və ya yaşatmaq lazımdır. Hələ 1906-cı ildə «Həyat» qəzetiinin 6-ci nömrəsində dərc etdirdiyi məqaləsində H. Zərdabi aşıqların və el şairlərinin yaradıcılığına böyük əhəmiyyət verərək qeyd etmişdir ki, «şer bir böyük alətdir ki, onunla bizim yuxuda olan qardaşlarımızı ayıltmaq çox asandır». H. Zərdabinin həmin məqaləsində yaradıcı aşıqların və el şairlərinin şerlərini toplayıb çap etmək məsələsinə də toxunulmuşdur. Alovlu vətənpərvərin el şairlərinin şerlərini toplamaq haqqındaki təklifi bizim üçün bu gün də qiymətlidir.

«Yeni Daşkəsən» qəzeti,
17 sentyabr, 1961-ci il.

Tambur və Tala mahnıları

Elmi məxəzlərdə qopuz və tambur haqqında məlumatlara rast gəlmək olur. Bir yazida qopuz belə təsvir edilir: «Qopuz (komus) mandolini andıran şeydir. İri bir qaşiq (çömcə) kimi olur, üzü dəri qablıdır. At qılından iki tellidir. Çox zaman bu tellərin biri qara, digəri ağ olur. Komusun (yəni qopuzun) uzunluğu 80 santimetrdır».

Başqa bir yazida qopuzun keçirdiyi təkamüldən bəhs edilir: «Qopuzda giriş yerinə tel (yəni sim) taxılması onu dəyişdi, əvəzində «tel tambur», «bağlama», «meydan sazi» deyilən çalğı alətləri meydana gəldi».

Təbəddülatda təkcə simlər əsas götürülür ki, bu da tamburun və sazin yalnız bir elementidir. At qılının, kiriş və ipək tellərin simlə əvəz edilməsi özlüyündə qopuzu dəyişə bilməzdi. Onu da inkar etmək olmaz ki, simlər çalğı alətinin kar (lal) səsini cingiltili etməkdə misilsiz iş görmüşdür. Lakin qopuzu əsasən tamburun qolundakı bəndlər və sazin qoluna bağlanmış pərdələr, müstəqil (danişan) pərdələrlə əlaqəli köklər (musiqi ahəngləri) dəyişmişdir.

Biz bu məqalədə yalnız tambur haqqında danışmaq fikrindəyik. Gənc folklorşunas İsrafil Abbasov yazır: «Tambur... bir sıra Şərq, habelə türk xalqları içərisində geniş yayılmış qədim musiqi aləti olmuşdur». Həmin musiqi aləti, yəni tambur Balakən rayonunun Qabaqçöl, Zaqatala rayonunun Car, Goyəm və Tala kəndlərində indi də mövcuddur.

Qopuzun uzunluğu 80 santimetr olduğu halda, tamburun uzunluğu 100-110 santimetrə çatır. Tamburun qoluna bəndlər əlavə edildiyindən o bir qədər uzanmışdır. Talalılar tamburun pərdələrinə bənd deyirlər.

Hazırda Zaqatalada tambur qayıran usta Osman Şaban oğlu Kamalayevdir. Onu Goyəm kəndində «Tambur

Osman» deyə çağrırlar. O, özü də, həyat yoldaşı Səmrət də tambur çalıb oxumağı bacarırlar. Osmanın deməsinə görə, 1938-ci ilə kimi tambura barama ipəyi teli qoşulmuşdur. Həmin tarixdən sonra ipək tellər simlə əvəz olunmuşdur. Bu isə tamburun lal səsini bir qədər cingiltili etmişdir.

Tambur əsasən cökə və çəkil (gər) ağaclarından düzəldilir. Tamburun əsasən iki simi, yeddi bəndi və iki kökü vardır. «Tək tel» kökü ilə əsasən mahnilər çalınır oxunulur, «Cüt tel» kökü ilə isə bəzi oyun havaları çalınır. Tamburun telləri mizrabla, təzənə ilə deyil, barmaqlarla ehtizaza götürülür.

Zaqatalada və Balakəndə oxunan azəri mahnilərinin əsasını Tala mahniları təşkil edir. Birinci və Üçüncü Tala kəndlərinə nisbətən İkinci Talada azəri dilində oxunan mahnilər tambur çalanların repertuarında daha geniş yer tutur.

Tamburla əsasən bayatılar oxunur. Lakin talalılar bu bayatıları mahni adlandırırlar. Doğrudan da talalılar bayatıları mahni kimi ifa edirlər. Saz aşıqları bayatıları başqa cür, tambur çalanlar isə özünəməxsus tərzdə oxuyurlar. Həqiqətən bayatı tambur çalanların ifasında mahni təsiri bağışlayır.

Güllü bağda oturram,
Güldən çeşni götürərəm.
Yar məhləyə gələndə,
Şirin dillə ötürərəm.

Tambur çalanlar tambur haqqında da gözəl mahnilər qoşmuşlar. Həmin mahnilarda tamburun nişanələri, ayrı-ayrı xüsusiyyətləri təsvir olunur:

Tambur çalan beş barmaq,
Beşi də qızıl qarmaq.

Hər igid işi deyil,
Dostluğunu başa vurmaq.

Tala mahniları özünəməxsus orijinallığı ilə, bədii təsvir vasitələri ilə seçilir:

Bu bulaq oyma bulaq,
Suyundan doyma bulaq,
Bura bir qız gələcək,
Getməyə qoyma, bulaq!

Və yaxud:

Bulağı buz bağladı,
Yani yarpız bağladı.
Qolumdan gəlin tutub,
Yaramı qız bağladı.

Tarix boyu Zaqatalada və Balakəndə heç bir tambur çalan bunu özü üçün peşə saymamış, tambur çalışıb pul almamışdır. Tambur olan kəndlərdə gimgə (çalıb çağırmaq) gecələri keçirilir. Ortaya bir neçə tambur gətirilir. Bacaranlardan kimisi çalışır, kimisi də oxuyur. Tamburu həm kişilər, həm də qadınlar çalışır.

Hazırda Zaqatalada tamburla ən yaxşı mahni oxuyan və yeni mahnilar qoşan talalı Ayışə Camaləddin qızı Süleymanovadır. Ayışə azsavadlıdır. O, mahni qoşarkən qələm-kağızdan istifadə etmir, tambur dilə gələndə onun mahniları bədahətən deyilir, yaranır. Ayışə müasir mövzularda bu gün də gözəl mahnilar düzüb-qoşur.

Bəli, qopuzun yadigarı olan tambur bu gün də yaşayır və yeni bayatıların və mahniların yaranmasına kömək edir.

Qopuzu və tamburu axtarmaqda yalnız bir məqsədimiz vardır.

Bizə görə hər bir şer janrı müəyyən bir çalğı aləti ilə əlaqəli bir şəkildə meydana gəlmiş, təşəkkül tapmış və inkişaf etmişdir. Ozan söyləri qopuzla, qoşma sazla, qəzəl tarla əlaqəli yarandığı kimi, bayatıların və mahniların yaranmasında və formalaşmasında da bizcə tambur az rol oynamamışdır.

*«Daşkəsən» qəzeti,
9 sentyabr. 1969-cu il.*

Biz qonşu deyilik, qardaşıq

Sentyabrın 8-də Mahaç-Qalada keçirilən folklor bayramına qədim ozanlar diyarı Gəncədən gəlmış qonaqlar arasında folklorşunas Sədник Paşayev də vardi. Qəzetiimizin əməkdaşı Azərbaycan folklorşunası Sədник Paşayevdən folklor əlaqələrimizlə və Mahaç-Qalada keçiri-lən folklor bayramı ilə bağlı müsahibə almışdır. Həmin müsahibəni oxucularımıza təqdim edirik.

Müxbir: - Bu sizin Dağıstana ilk səfərinizdirmi?

S.Paşayev: - Bu mənim Dağıstana bəlkə də onuncu gəlmişimdir. Hələ iyirmi il bundan əvvəl Dağıstanın Dərbənd, Tabasaran aullarını gəzib, əfsanələr, rəvayətlər, aşiq şerləri, Rükəl kəndində aşiq Aslan Əflan oğlundan “Yetim Aydın” dastanını toplamışam. Həmin dövrdə topladığım Dərbənd qalalarının əfsanələri 1973-cü ildə çap etdirdiyim “Yaşayan əfsanələr” kitabına daxil edilmişdir.

Müxbir: - Siz Azərbaycan və Dağıstan folkloru arasında nə kimi fərq görürsünüz?

S.Paşayev: - Təkcə bizim torpağımız, daşımız, dağlarımız deyil, xalqlarımızın mənəvi dünyası, dini əqidəsi, adət –ənənəsi, qədim flokları, saz-aşiq sənəti də bir-birinə bağlıdır, eyni qaynaqdan su içir. İmam Şeyx Şamil təkcə Dağıstanın deyil, biz azərbaycanlıların da milli qəhrəmanıdır. Daha konkret desək, biz qonşu deyilik, qardaşıq. Bizim toyumuz da, bayramımız da bir-birinə bənzəyir. Bizim şənliklərimizdə bir-birindən fərqlənməyən qara zurna, tar, kamança, ulu saz eyni əzəmətlə səslənir.

Müxbir: - Siz Azərbaycan – Dağıstan folklor əlaqələri sahəsində hansı tədqiqatçıları yüksək qiymətlən-dirirsınız?

S.Paşayev: -Mən ilk dəfə Dağıstan folkloru ilə filologiya elmləri doktoru, professor U.B.Dalqatın

“Dağıstan xalqlarının folkloru və ədəbiyyatı” adlı dərin mündəricəli monoqrafiyası vasitəsilə tanış olmuşam. Monoqrafiyada Azərbaycan-Dağıstan aşiq yaradıcılığı əlaqələrinə xüsusi yer verilmişdir. Mən orada on səkkizinci yüz illikdə yazış-yaratmış Səid Koçkurskinin, İrçi Kazaqın, Yetim Eminin, Mahmudun yaradıcılıqları ilə tanış oldum. Bu məndə Dağıstan xalqının aşiq yaradıcılığına böyük maraq oyatdı. 1959-cu ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış “Dağıstan ədəbiyyatı antologiyası” kitabı Dağıstan xalqlarının ədəbiyyatı və folkloru ilə bir qədər ətraflı tanış olmağıma şərait yaratdı. “XX əsrin Homeri” (M.Qorki) olan Suleyman Stalskinin şerləri, xüsusi ilə “Bülbül” rədifli qoşması məni heyran etdi.

Yaşıl budaqların arasında sən,
Yenə başlamışan fəqana, bülbü!
Təravət tuyular nəğmələrindən,
Sən coşub gəldikcə zəvana, bülbü!

İndiki dövrdə Azərbaycan-Dağıstan ədəbi əlaqələrinin ən yorulmaz tədqiqatçısı Mövlud Yarəhmədovdur. Mövlud Yarəhmədov həm Azərbaycan folklorunu gözəl bilir, eyni zamanda Dağıstan xalqlarının folklorunu gözəl bilir. Əsgər Əlibəni gözəl bilməsi əlyazmalarını oxumaqda ona kömək edir. Bu keyfiyyət onu bir sıra folklorçularlardan fərqləndirir. Mövlud Yarəhmədovun “Azərbaycan – Dağıstan ədəbi əlaqələr tarixindən” adlı monoqrafiyası bu sahədə atılan ən böyük addımdır və bu tədqiqatın mühüm elmi əhəmiyyəti vardır.

Biz Mövlud Yarəhmədovun tədqiqatlarından öyrənirik ki, “Aşiq Qərib”, “Şah İsmayıł”, “Əsli və Kərəm”, “Valeh və Zərnigar”, “Xançoban” dastanları el arasında geniş yayılmışdır.

Müxbir: - İndiyə qədər Dağıstan folkloru, eləcə də onun ayrılmaz qolu olan aşiq yaradıcılığı haqqında mətbuatda hansı yazılarınız çap olunub?

S. Paşayev: - 1968-ci ildə “Kirovabad kommunisti” qəzetində “Azəri aşiq poeziyası və Dağıstan aşıqları” adlı məqaləm çap olunmuşdur. Orada Dağıstan aşıqlarının yaradıcılığından geniş söhbət açılmışdır. “Azərbaycan” jurnalının 1973-cü il tarixli 11-ci nömrəsində “Xəstə Qasım” haqqında geniş yazım çap olunmuşdur. Mən fürsətdən istifadə edərək həmin yazida Dağıstanın Məhərrəmkənd rayonundakı Sovetski kənd sakini, qocaman folklorçu Əli Mücərim Tağızadənin topladığı folklor materiallarına da öz münasibətimi bildirmişəm.

Hazırda məndə onun qırxbəş səhifəlik əlyazması vardır. Həmin əlyazmada Axtı, Rutul və Doqquzpara ləzgiləri arasında geniş yayılmış folklor nümunələri vardır. Keçən ilin iyun ayında Gəncədə Qazaxistan, Orta Asiya, Zaqafqaziya və Dağıstan Ozanlarının yaradıcılıq müsabiqəsi keçirildi. Mən bir müşahidəçi kimi münsiflər heyətinin tərkibində idim. Müsabiqə qurtardıqdan sonra “Azərbaycan gəncləri” qəzetində “Ozan –aşiq məktəbləri” adlı məqalə ilə çıxış etdim. Həmin müsabiqədə yüksək nəticələr qazanmış Dağıstan aşıqlarından Osman Məmmədrəhimov, Nəsrəddin Mahmudov və balabançı Əhəd Davudov haqqında da geniş söhbət açdım. Dağıstan aşıqları bənzərsiz ləhcə ilə Qarabağ “Qaytağılarına” və Şirvan “Şəşəngilərinə” uyğun tərzdə çalıb oxuyurdular.

Onu da qeyd edim ki, mən bunlardan çox əvvəl Soltanın və onun həyat yoldaşı Qəndabın, aşiq Nüsrətin çalıb-oxumalarına çox qulaq asmişam. Neyin Dağıstanda sazin yanına gəlməsi son illərin hadisəsidir. Lakin buna baxmayaraq, ney gözəl səslənir. Məsələn:

Gögdə uçar gövərçin,

Yerə düşər yem üçün,
Bir ər oləcəkmusa,
Men ölermen sen için,

Ak çayda, kara çayda,
Guzeller oynar yayda.
Mənim sevdigim sensen,
Sənin sevdigin kayda?

Müxbir: - Sizin Mahaç-Qalada keçirilən folklor bayramı haqqında təəssüratınız?

S.Paşayev: - Mən bunu yalnız alqışlaya bilərəm. Bu tək sizin yox, bizim də folklorumuzun bayramıdır. Dağıstan haqqında, onun bu gənkü folklor bayramı haqqında, bu torpağın adamlarının qonaqpərvərliyi haqqında ürək sözlərimi yəqin ki, başqa bir yazımızda geniş şəkildə ifadə edəcəyəm.

Mən bu müsahibəmi sizin aşiq Sakitin “Dağıstan” adlı şerinin daha əzəmətli səslənən bir bəndi ilə tamamlamaq istəyirəm.

Dağlarının qarlı başı,
Ərşə çatan Dağıstandır,
Ovlağında Şamil gəzən,
Şirlər yatan Dağıstandır.

Dərbənd
“Leninçi” qəzeti, IX- 90 il.

Arazdan keçən də var...

(Alım səfərdən qayıtmışdır)

1992-ci il dekabrin 1-dir. Araz körpüsünün üstündə dayanmışam. Çox körpüdən keçmişəm. Kürün körpüsündən, Almanıyanın Frankfurt şəhərini ikiyə bölən Mayns çayı üzərindəki körpüdən, Türkiyənin Yaşıl İrmaq, Qızıl İrmaq üzərindəki körpülərindən və iki qitəni birləşdirən asma körpüsündən. Amma heç vaxt belə həyəcan keçirməmişəm. Tamam sehirlənmişəm, yerimdəcə donub qalmışam. Arazın göy sularında ördəklər, qazlar, sonalar üzür. Onlar öz aləmindədir, mən də öz aləmimdə. Duyğularımı cilovlayıb ağ vərəqə köçürdüm. Araz körpüsü üstündə keçirdiyim duyğular beşbəndlik bir gərayılıya çevrildi.

Mənim Təbriz həsrətim var,
Üstündən keçimmi, Araz?

Sirli-sehirli, tilsimli Araz körpüsünü keçdim. İran Astarasına ayaq basanda qərinələrdən bəri xalqımızın qəlbini göynədən bir bayatı quş olub dodaqlarına qondu:

Arazdan keçən də var,
Suyundan içən də var.
Çəkmə Təbriz adını,
Ürəyi keçən də var.

Məni İran Astarasında Tehranin tanınmış aşığı Kövsərəli Şahbazi qarşılıdı. Biz Zəncan, Qəzvin istiqamətində yola düsdük. Qəzvin yaxınlığındakı çayda mənə Tahir Mirzənin qalasının qalıqlarını göstərdilər. Bildirdilər ki, “Tahir və Zöhrə” dastanının yurdu İran torpağıdır. Xan Tahir atılan Rubar çayı Xəzər dənizinə töküür. Bizim “Şəhri və Mehri” adlı dastanımız var. İranda

iri bir şəhərin adı Şəhrimehridir. Yolboyu dastan və nağıllarımızın coğrafi atlası vərəqlənir, bizi ovsunlayan əfsanə və rəvayətlər dil açırdı. Tehrana axşam çatdıq.

Səhər çayxanalara gedib aşıqlarla görüşüb tanış oldum. İkinci gün Tehranın rəsmi dairələri, mədəniyyət işçiləri ilə görüşüb, aşıqların müsabiqəsini keçirməyə icazə aldım. Bizə xüsusi tağ (mədəniyyət ocaqları, klublar belə adlanır) ayrıldı. Saat 4-dən gecə 1-ə qədər otuzdan artıq aşiq öz ifaçılıq bacarığını nümayiş etdirdi.

Tehran aşıqları içərisində ən yaşlısı Yədulla Rəzzabidir. O, tək, yəni balabansız, qavalsız, "Baş dübeyti" havasına S.Vurğunun "Dağlar" gərəylisini oxudu. Yol Tovuz-Qazax aşığının yolu idi. Gənc aşiq, məlahətli səsə malik Çingiz (Cəngiz deyirlər) Biriya da həmin yolla getdi. Səyyad Cəfərzadə sazda "Dəmir gözəlləməsi" ni ifa etdi. O, Aşıq Ədalət Nəsibovun xallarını, güllərini işlətməyə güclü meyl göstərirdi. Neylə, qavalla sazını qoşalaşdırın Aşıq Səbrəli Şirvan aşiq yolunun mahir davamçısıdır. O, "Şirvan Şəşəngisi" ni elə gözəl çalıb oxudu ki, Aşıq Şakir, aşiq Hacalı gəlib gözümüz öündə dayandı. Aşıq Zülfəli "İrəvan çuxuru", Aşıq Səttar (Babayı) "Osmanlı divanisi", Aşıq Behbud "Qəhrəmani" havaları üstə çalıb oxudular. Aşıq İltifat və Aşıq Əzbər "Yayma gözəlləməsi" adı ilə çalıb oxuduqları saz havası "Duraxani" idi. Aşıq Heydər və Aşıq Məmməd "İncə gülü", Aşıq Təvəkkül "El havası", Gövsərəli Şahbəzi "Sultani", Aşıq Təhmasib "Azaflı dubeytisi", Aşıq Həqqi "Ağır Şərili", Səməd Əsbəci "Koroğlu qaytarması", (onlar "Şahsevəni" havasını belə adlandırırlar), Əmrəli Şeyxi "Şirvan şikəstəsi", Aşıq Fərhad "Qaradağ təcnisi" saz havaları üstə çalıb oxudular. Burada Təbriz, Qaradağ, Göyçə, Şirvan, Gəncə, Şəmkir yolları bir-birinə qarışmışdı, hamısı da bir-birindən gözəl. Burada istedadlı aşıqlarla yanaşı Cəlil Həmidi, Eşqəli, Cəfərqulu, Əkbər kimi balabançılar, Mürvət Əmin, İltimas kimi qaval

vuranlar yetişmişdir. Aşıq Cəmşidin, Əhməd Həmidinin, Hüseyin Namavərinin, Aşıq Vəli, Aşıq Çapar, Aşıq Cabbar, Aşıq Ayaz, Aşıq Vahid, Aşıq Zeyqal, Aşıq Bulud və başqalarının ifasında “Qaradağ təcnisi”, “Qaradağ şikəstəsi” (ikinci adı “Üzüm- dil şikəstəsi”dir), “Ağaxan şikəstəsi”, “Əliqulu şikəstəsi”, “Xalxalı şikəstəsi” kimi eşimədiyimiz saz havalarını dinlədik. Bundan əlavə, Xəstə Qasımin nadir şerlərini əldə etdik. “Tahir və Zöhrə”, “Əsli - Kərəm” dastanlarının yeni variantları ilə tanış olduq.

Məni qabaqda böyük bir ziyarət gözləyirdi. Xəstə Qasımin məzarını ziyarət etmək.

Tikmədaşa çatdıq. Arxada qədim məzarıstan, ortada Tikmədaş, qənşərdə Qasım dağları, bu dağların arasında qədim Pirsultan kəndi. Qəribədir, böyük şair-aşıq Pirsultan Abdalın məzarı Türkiyənin Sivas vilayətindədir, onun adını daşıyan Pirsultan dağı Daşkəsəndədir. Pirsultan kəndi isə Tikmədaşın altı kilometrliyində Qasım dağlarının arasındadır.

Aşıq Şahbazı, Aşıq Səttar (Babayı) və Tikmədaşda Xəstə Qasımin şerlərini toplayan, məzarını qoruyan, araşdırıcı Hüseyin Siyami ilə sənətkarı ziyarətə getdik. Mən Xəstə Qasımin 1975-ci ildə şerlər kitabını nəşr etdirdim. Nəşriyyat işçilərindən xahiş etdim ki, Xəstə Qasımin şer kitabı “Qızıl cildli ” olsun, belə də oldu. Həmin kitabı bu səfərdə Xəstə Qasımin məzarı yanında onun yorulmaz araşdırıcısı Hüseyin Siyamiyə bağışladım. Xəstə Qasımin məzarı üstə yazdığını üçbəndlilik “Gəldim” rədifli gəraylini da öz xəttimlə xatirə kitabına köçürdüm.

Arzum mənə qanad verdi,
Axır Tikmədaşa gəldim.
Görüşünə tək gəlmədim,
Həsrətimlə qoşa gəldim.
* * *

Çəkilib güldən gülabın,
Yerə-göyə sığmaz təbin.
Əlimdə qızıl kitabın,
Ustad, coşa-coşa gəldim.

* * *

Güzar etdim güzarına,
Baş əyməyə məzarına.
Sədnik, Qasım dağlarına,
Mahnı qoşa-qoşa gəldim.

* * *

Axşam Təbrizə çatdıq. Səhər aşıqların toplaşdıqları
Gülüstan bağındaki çayçıya gəldik. Burada ustadlarla
görüşdüm və bir saatdan artıq aşiq sənəti haqqında söhbət
apardım. Günortaüstü bir otağa toplaşib aşıqların çalıb
oxumalarına qulaq asdıq.

Əvvəl meydana sinəsi dolu ustad sənətkarlardan
Əziz Şahnazi, Həsən Qafari, Hacı İbadiyan, Fətulla (Məsi
belə çağırırlar) Paşayı meydana girdilər. Onların
danişdıqları “Əsli-Kərəm” dastanı və “Ceyrani Kərəm” saz
havasından burada geniş danışmaya bilmərəm. “Əsli-
Kərəm” dastanının sonu Təbriz variantında necə də gözəl
tamamlanır. Keşiş görür ki, Kərəmdən qurtara bilməyəcək,
Qeysərə Süleyman paşanın yanına gedir və bildirir ki, bir
düzdən tutmanın biri onun qızından əl çəkmir. Süleyman
paşaya deyir ki, Əsli ələ düşməyən incidir, onu öz oğluna al.
Süleyman paşa razı olur və keşisin arzusu ilə təcili toya
başlayır. Kərəm aşiq kimi toy məclisinə gəlir. Oxuduğu
sözlərdə Əsli onun nişanlısı, eyni zamanda özünün də
Gəncəli Ziyadxanın oğlu olduğunu bildirir.

Süleyman paşa deyir:

-Mən həyatım boyu Ziyadxana borcluyam.
Gənclikdə məni zindandan azad edib. Amma onun bircə

oğlu vardı, adı da Mahmud. Kərəm olmuş. Mahmud olub keçənləri, keşisin onun başına gətirdiyi müsibətləri Süleyman paşa söyləyir.

Hər şeyi yerli-yataqlı öyrənən Süleyman paşa qardaşı oğlu kimi toy edib Əslini Kərəmə alır. İşı belə görən keşiş qızı Əsliyə tilsimli don geydirir. Sazla, sözlə tilsimin sindığını görməyən Kərəm fikirli-fikirli yuxuya gedir. Ona yuxuda deyirlər ki, üç kəlmeyi-şəhadət tilsimi açar. Kərəm durub yuxusunu Əsliyə, Əslinin anası Məryəmə danışır. Əsliylə Məryəm müsəlmançılığı qəbul edirlər. İlk kəlmeyi-şəhadəti Əsli, ikincini Məryəm, üçüncüünü Kərəm oxuyur, tilsim sınır, donun yaxası açılır. Səhər keşiş adam göndərir ki, gedib yoxlaşın Kərəm yanib kül olubmu? Xəbər gəlir ki, üç kəlmeyi - şəhadət sənin qurdüğün tilsimi sindirib. Əsli ilə Məryəmin də müsəlmançılığını eşidən, meydanda tək qaldığını görən Qara keşiş eşşəyə minib meşəyə qaçır.

Əsli ilə Kərəm evlənir, ekiz oğulları olur. Uşaqlar xeyli böyüyür. Uşaqlar çölə oynamaya gedirlər. Kərəm uşaqlardan ötrü təlaş keçirir.

Əsli deyir:

-Kərəm, bəs sənin atan-anan daşdan yaranıb, sən balaca oğlanların üçün darixırsan, onlar sənin üçün darixmir? Söz Kərəmi tutur. Vətənə yola düşürlər. Gəncə yaxınlığında görülür ki, çadırlar qurulub. Kərəm oğlanlarını burada bir qarının yanında qoyub, Əsliylə şəhərə gəlir. Kərəmə deyirlər ki, Ziyadxan öldü, arvadı Qəmərbanu isə oğlu Mahmuddan bir xəbər çıxmadiği üçün Gəncədəki mülklərini satıb, yaxın adamları ilə Kərbəlaya köç eylədi. Kərəm başa düşür ki, yoldakı çadırlar anasının köçüdüür.

Kərəm geri dönəndə arvad şikayət elədi, dedi: bala, bu uşaqları tərlana öyrətmə, onlar bayaqdan Tərlan quşu ilə oynayırlar. Axı mənim Mahmudumu Kərəm eyləyən, onu yurdundan didərgin salan da belə bir tərlan olub.

Kərəm anasını tanıdı, boynuna sarıldı, zülüm-zülüm ağladı. Kərəmlə Əsli minnət etdilər ki, qayıdaq Gəncəyə. Qəmərbəni dedi ki, oğul, mən Kərbəla səfərindən geri dönmərəm, bəlkə, elə səni mənə yetirən Kərbəladır. Onlar gəlib Kərbəlanı ziyarət etdilər. Sonra da Bağdad yaxınlığında Kərkükdə bir Gəncə kəndi saldılar. Dastana görə, Kərkükdəki Gəncə kəndi Ziyadxan nəslinə mənsubdur. Kərkük türkləri arasında iki dastan geniş yayılmışdır. “Arzu-Qəmbər” adlı bayatı dastanı, bir də “Kərəm-Əsli” (onlarda dastan belə adlanır). “Arzu-Qəmbər” Güney Azərbaycandakı Sarabla, “Kərəm-Əsli” dastanı isə Gəncə ilə bağlıdır.

Biz Təbriz variantlarını topladıqdan sonra dastanlarımızın elmi nəşrini hazırlaya biləcəyik. Dastanların müqayisəli tədqiqi Azərbaycan folklorşünaslığına çox şey verəcəkdir.

Rəhim Nəzərinin “Dəmir gözəlləməsi” üstündə oxuduğu “Gəlmışəm” qoşması, “Vaqifi” havasına oxuduğu şair Süleyman Salisin şeri hələ də qulağımızda cingildəyir. Tale elə gətirsin ki, Tehranda, Təbrizdə neçə belə-belə görüşlər, müsabiqələr keçirək.

Yaddaşimdən silinməyən “Ceyranı Kərəm” saz havasının Borçalı aşığının oxuduğu “Mansırı”ya, Şirvan aşığının ifasındaki “Şirvan şikəstəsi”nə bənzəri vardır.

Ərdəbil tarixi şəhərdir. Burada Şeyx Səfiəddin məqbərəsi, Fərhad Şirinlə bağlı əfsanələr, “Dağda tonqal yansa, sən Şirini ərdə bil” kimi kəlamları bu torpağın nişanəsidir.

Bu şəhər Şeyx Cüneydin (məzarı Qusar rayonunun Həzrə kəndindədir), Şeyx Heydərin, Şah İsmayııl Xətainin yurdudur. Elə həmin gün İran Astarasından Arazın üstü ilə keçib, Quzey Azərbaycan torpağına gəldim. Sinəmdə bir yox, iki ürək çırpinirdi. Güney və Quzey Azərbaycan. Dünyaya iki gözlə baxırdım: Güney və Quzey Azərbaycanın

gözüylə. Var olsun Azərbaycan milli dövləti, var olsun İran İsləm Respublikası, var olsun onların əlaqəsi, əməkdaşlığı. Bu əlaqələr həsrətimizi əritsin. Bu əlaqələr bizi azman-azman sazin-sözün işığına çağırınsın.

*“Gəncənin səsi” qəzeti,
3 fevral, 1993-cü il.*

Alimin İran səfəri

Həmyerlimiz, filologiya elmləri doktoru, professor, respublikanın əməkdar mədəniyyət işçisi, şair, folklorşünas Sədник Pirsultanlı keçən ilin dekabr, bu ilin fevral ayında İranda səfərdə olmuş, Tehran və Təbriz aşıqlarının müsabiqəsini keçirmiş və onlardan bir qrupunu Gəncəyə dəvət etmişdir. Folklorşünas alim rəsmi səfər zamanı «Əsli-Kərəm», «Şah İsmayıл və Güлzər», «Tahir və Zöhrə» dastanlarının yeni variatlarını toplamış, özü isə yeni qoşmalar, gəraytlilar yazmışdır. Həmin səfərdən təəssüratlarını və şərlərindən bir neçəsini oxuculara təqdim edirik.

Gəlmışəm

Ay Şahbazi, mən İrani görməyə,
Göyərdi göy daşım, təzə gəlmışəm.
Gözlərimdən Araz boyda çay axıb,
Qurudu göz yaşım, təzə gəlmışəm.

Baxmamışam Xan Araza doyunca,
Qəm yemişəm həsrətimin boyunca.
Gəlib torpağına qədəm qoyunca
Ağarıbdi başım, təzə gəlmışəm.

Sədniki hicranın üzdü, əritdi,
Nənələr qalmadı, babalar getdi.
Səni gördüm, gözlərimdə gül bitdi.
Ay mənim, yaz-qışım, təzə gəlmışəm.

Savalan

İllərnən həsrətini çəkmişəm,
Qucaqlaşaq, gəl sarışaq, Savalan!
Sevincdən gözümdən yağar yağışlar,
Yaz selinə gəl qarışaq, Savalan!

Göz yaşlarım yanağından axdimı?
Ağlayanda düşmən bizə baxdimı?
Kim bağlayar, fələk açıb baxdimı,
Gülə-gülə gəl danişaq, Savalan!

Sən mənim Tanrımsan dağlar içində,
Sədnikin sən boyda dağ var içində.
Kim belə dərdini ağlar içində,
Eldarlardan gəl soruşaq, Savalan!

Güney Azərbaycanda aşağı eldar deyirlər. Təbriz yaxınlığındakı Tikmədaş kəndinin arxasındaki qəbiristanlıqda Xəstə Qasımin məzarıdır. Bu kənddən 6 kilometr aralıda qənşərdə Qasım dağlarıdır. Qasım dağlarının arasında qədim Pirsultan kəndi yerləşir. Maraqlıdır ki, XVI əsrin şair-aşığı Pir Sultan Abdalın məzari Türkiyənin Sivasındadır. Onun adını daşıyan dağ isə Daşkəsəndədir. Bu adı daşıyan kənd isə Güney Azərbaycandadır. Əsil həqiqəti öyrənmək üçün Türkiyənin Banaz köyündə Daşkəsənin Qazaxyolçular, Təbrizin Pirsultan kəndində yaşayan soyadlarını qeydə almaq, toponimik adlara xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. O zaman əsl həqiqətlər üzə çıxacaq, bunların qohumluq əlaqələri dəqiqləşdiriləcəkdir.

Tikmədaşda Xəstə Qasımin məzarı üstündə «Gəldim» adlı bir gəraylı da yazdım. 1975-ci ildə Xəstə Qasımin şerlərini toplayıb nəşr etdirərkən bir mətləb diqqətimi cəlb etmişdir. Xəstə Qasım təəssüflənirdi ki,

sağlığında «Qızıl cildli kitabı»nı itirib tapmadım. Xəstə Qasımin həmin kitabını mən də tapmadım. Lakin onun qızıl sözlərini toplayıb qızıl cildli kitab çap etdirdim.

Gəldim

Arzum mənə qanad verdi,
Axır Tikmədaşa gəldim.
Görüşünə tək gəlmədim,
Həsrətimlə qoşa gəldim!

Çekilib güldən güləbin,
Yerə-göyə sığmaz təbin.
Əlimdə qızıl kitabın,
Ustad, coşa-coşa gəldim!

Guzar etdim guzarına,
Baş əyməyə məzarına.
Sədnik, Qasım dağlarına,
Mahnı qoşa-qoşa gəldim.

Təbrizdə mənim şerlərimin gözəl ifaçısı Rəhim Nəzəri adlı gənc bir aşiq var. Ona Qüzey Azərbaycandan iki qoşma yazışb göndərmişəm.

Qaldı

Al, əmanət saxla, Rəhim Nəzəri,
Qəlbimin parası o tayda qaldı.
Doyammadım avazından, sazından,
Gözüm o qismətdə, o payda qaldı.

Sənətin də qəlbin kimi durudu,
Üzündəki Təbrizimin nurudu.
Sizi gördüm göz yaşlarım qurudu,
Axdı, Araz adlı bir çayda qaldı.

Bir məclisdə qucaqlaşdıq, öpüşdük,
Həsrət idik, həsrət kimi görüşdük.
Sədnik deyər: qardaş, yenə gen düşdük,
Canımda niskillər nə boyda qaldı.

Təbrizə yetir

Göynən gedən topa-topa buludlar,
Mənim salamımı Təbrizə yetir.
Orda qardaşım var, Rəhim Nəzəri,
Mənim salamımı Təbrizə yetir.

Harda nənə görsən, nənə mənimdi,
Harda baba görsən, yenə mənimdi.
O tay da, bu tay da öz Vətənimdi,
Mənim salamımı Təbrizə yetir.

Qasım dağlarında bir nişan qalıb,
Dağlar arasında Pirsultan qalıb.
Sədnik xeyli vaxtdı pərişan qalıb,
Mənim salamımı Təbrizə yetir!

«Daşkəsən» qəzeti,
14 may 1993-cü il.

“Könlümün sazi”ni vərəqləyərkən

Aşıq İsmayıл Mahirin “Yazıçı” nəşriyyatı (1986-cı il) tərəfindən çap olunmuş ilk kitabı “Könlümün sazi” adlanır. Kitabı vərəqlədikcə İsmayılin sazlı-sözlü gənclik illərini xatırladım. İsmayıл Mahiri 30 ildən artıqdır ki, eldə-obada, toyda, mağarda çalıb-çağıran peşəkar aşiq, sazbənd, həm də ali təhsilli aşiq-şair kimi tanıyırlar.

Başqa aşıqlar məclisi “Baş divani” ilə açıb. “Müxəmməs”lə bağlayanda İsmayıл Meydana təcnislə çıxır. Təcnis onun ən çox sevdiyi şer formalarındandır. Hətta “Könlümün sazi” kitabında cəmləşmiş şerləri içərisində də çoxluğu onun təcnisləri təşkil edir. Dirili Qurbanidən (XI əsr), Tufarqanlı Abbasdan (XVI əsr), Tikmədaşlı Xəstə Qasimdan (XVII-XVIII əsr) üzü bəri bütün dövrlərdə təcnis yaratmaq hər sənətkara müyəssər olmamışdır. Təcnisin, ciğalı təcnisin ən gözəl nümunələrini yaratmış Xəstə Qasim da bu şer şəklinin çətinliklərdən döñə-dönə söz açmışdır.

Hələ Aşıq Ələsgəri demirik ki, o təcnisin bütün şəkillərini sinaqdan çıxarmış, hətta bir çoxunun ilkin nümunəsini yaratmışdır. Aşıq İsmayıл Mahir də Aşıq Ələsgər bulağının gözündən içmiş, onun yaradıcılığından bəhrələnmişdir.

İsmayıл aşıqlar diyarı Göyçənin İnəkdağı kəndində Bahan kişinin ailəsində dünyaya göz açmış, bu sənətə başlayanda da onun ustadı məşhur aşiq Ələsgərin oğlu Talib və qardaşı oğlu Nəcəf olmuşdur. Lakin o, bununla belə, aşıqlıq sənətinin sırlarını Gəncədə öyrənmiş, ali təhsili də burada H. Zərdabi adına Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutunda almışdır. O, püxtələşmiş ustad sənətkarlarla ağır toylar keçirmiş, dəfələrlə sənət imtahanına düşmüşdür. Belə bir yol keçəndən sonra İsmayıл Mahirin səsi

Azərbaycan radiosundan, “Bulaq”dan gəlmiş, şerləri qəzet səhifələrinə yol tapmışdır.

“Könlümün sazi” kitabının ilk səhifəsi “Lenin” şeri ilə başlayır. Lenin “Azadlığın sönməz mayağrı”, “Cahana dayaq” bir rəhbər kimi təsvir və tərənnüm olunur:

Hər vuran ürəyə, hər görən gözə,
Əbədi məşəlsən, çıraqsan Lenin.

İsmayıł Mahir boy-a-başa çatdığı yurdumuzla, onun təbii mənzərəsi ilə öyüñür:

Göy göldə yuyunur Kəpəzin əksi,
Bir aləm bəxş edir hər mənzərəsi,
Qoy düşsün dağlara Mahirin səsi,
Qolu telli saza dolananda gəl.

İsmayılin qoşmalarında elə misra və beytlər vardır ki, atalar sözlərini, zərb məsəlləri xatırladır. Məsələn:

Dünyada biganə yaşayan kəsin,
Yüz illik həyatı bir ana dəyməz...

İsmayıł Mahirin bəzi qoşmalarında bir niskil, bir həsrət duyulmaqdadır. Müharibə heç kəsə sevinc bəxş etməmiş, çoxlarının gözünü yollarda qoymuşdır. Büyük Vətən müharibəsi İsmayılin da iki qardaşını əlindən almışdır. “Hardasız”, “Qardaş”, “Elə dağam mən” adlı təcnis və qoşmaları bu həsrətdən yaranmışdır:

Yeri-göyü ələk-vələk eylədim,
Gəlmədi - səs-soraq, qardaş hardasız?
Cüt getdiniz, cüt də qayıtmadınız,
Axıdı gözlərimdən qan-yaş hardasız.

“Könlümün sazi” kitabında “İsmayıл və Qəmzə” adlı bir dastan da verilmiştir. Dastanın qısa məzmunu belədir: İsmayıл Mahir gənclik illerində Bərdə şəhərinə səfər edir, toy məclisində Qəmzə adlı bir qızı aşiq olur. Qərib aşiq Tərtərbasaran Buruc kəndində toy məclisi keçirərkən Qəmzəni sevən başqa birisi onu pisikdirmək üçün özü ilə üç aşiq götürür. İsmayıл Mahir həmin məclisdə Aşıq Səlim, Aşıq Şəmistan və Yəhya Qaramanlı ilə deyişir və onlara qalib gəlir. Qəmzənin anası Tavat lap məclisin əvvəlindən İsmayılin tərəfində durur. Aşıq İsmayıл öz yaradıcılığına sadıq qalaraq həmin aşıqlarla təcnis vasitəsilə deyişir. Müxtəlif forma və şəkilə malik olan təcnislərində dilimizin əlvan boyalarından bacarıqla istifadə edir. İsmayıл cığalı təcnisini belə tamamlayır:

Can əyilsə, şəfa olan nə zərdən?
Şeş verməsə nə baxdan küs, nə zərdən,
Aşıq deyər nə zərdən,
Haqq saxlaşın nəzərdən.
İsmayıл, elinlə ol,
El salmasın nəzərdən.

Aşıq Ələsgər və Aşıq Şəmsir kimi İsmayıл Mahir də öz şerlərində Sarı Aşığın adının Yetim olduğunu söyləyir.

Seyidəli kişinin etirazını nəzərə alaraq, Qəmzəni Bərdədən Dərələyəzə qohumlarının yanına aparırlar. İsmayıл Mahir əhdidən dönmür, diyar-diyar gəzir və öz sevgilisində qovuşur. Dastan xoş sonluqla bitir.

“İsmayıл və Qəmzə” dastanında “Valeh və Zərnigar”la, “Aşıq Hüseyn və Reyhan xanım”la, eləcə də “Aşıq Alının Türkiyə səfəri” ilə səsləşən məqamlar, oxşar motivlər çoxdur.

İsmayıл Mahir doğulub boy-a-başa çatdığı yerlərin yaylaqlarını tərənnüm etməkdən doymur. Boyasını təbiət vuran dağlar onu vəcdə gətirir:

Tilsimli gədikləri,
Könül istər aşa, dağlar.
Təbiət vurub boyasın,
Hər qaya, hər daşa dağlar.

İsmayıл Mahir bu dastanla öz sevgi məcarasını əbədiləşdirmişdir. O, “Çətindir” adlı qoşmasında bir xalq müdriki kimi çıxış edir.

Arifsənsə, dərk eylə bu dünyani,
Yüz illər yaşamış babalar hanı?
Bir vəfali yarı, bir sağlam canı,
İtirmək asandır, tapmaq çətindir.

İsmayıл Mahirin şerləri təkcə “Könlümün sazı” kitabında toplananlardan ibarət deyildir. Onun dillər əzbəri olan qoşmaları və təcnişləri çoxdur.

İnanırıq ki, şair İsmayıл Mahir yaradıcılıq yollarında daha uğurlu addımlar atacaq, yeni-yeni kitabları ilə öz pərəstişkarlarını sevindirəcəkdir.

*“Kirovabad kommunisti”qəzeti,
9 dekabr, 1987-ci il.*

Alim səfərdən qayıtmışdır

Türkiyə xatirələri

H. Zərdabi adına Gəncə Dövlət Pedaqoji İnstitutun professoru, filologiya elmləri doktoru Sədник Paşa Pirsultanlı yenidən Türkiyə səfərindən qayıtmışdır. Bu səfərlə və başqa xarici səfərlərlə əlaqədar olaraq qəzetişimizin əməkdaşı bir neçə sualla Sədник Paşa Pirsultanlıya müraciət etmişdir.

Müxbir: -Xarici səfərlərinizlə bağlı xatirələrinizi yazıya alırsınız mı?

S.P.P: - Almaniya, Təbriz, Tehran səfərlərimlə əlaqədar xatirələrimi yazüb jurnal və qəzetlərdə nəşr etdirmişəm. Həmin xarici ölkələrdə yazdığınış şərlər də mətbuata çıxa bilmışdır. Xatirələrim və şərlərim Hollandiya, Qazaxıstan və Türkiyə mətbuatında daha geniş işıqlandırılmışdır.

Müxbir: - İpək yolu uluslararası xalq ədəbiyyatı simpoziumuna çağırılmanız Sizin Türkiyəyə neçənci səfəriniz idi?

S.P.P: - Bu, mənim Türkiyəyə səkkizinci səfərim idi.

Müxbir: - İpək yolu simpoziumu əvvəlki elmi konfranslardan nə ilə fərqlənirdi?

S.P.P: - İpək yolu simpoziumunun elmi tutumunun siqləti, coğrafiyası çox geniş idi. Bu simpoziumda dörd gün ərzində əlli məruzə dinlənildi. Türkiyəli İlhan Başgöz (hazırda Amerikada işləyir), Fikrət Türkmen, Saim Sakaoğlu kimi tanınmış professorlar ilə yanaşı Ruminiyadan Əkrəm Mehmet Ali, Yuqoslaviyadan Nemətullah Hafız, Makedoniyadan Həmidi Hasan, Ruminiyadan Nedret Mahmud, Çindən Abdulkərim Rahman (uyğur), Kırılsdan Mahmut İslam oğlu,

Özbəkistandan Malik Muradov, Türkmenistandan Nazar Kulla, Qırğızistandan Yumakun Suyudukov və başqa alımlar dəvət olunmuşdular.

Azərbaycandan mən və Naxçıvan universitetinin dosenti Məhərrəm Cəfərov iştirak edirdik. Mənim mövzum “Türk xalqlarının ozan-aşiq sənətinin əski və çağdaş qurumu”, Məhərrəm Cəfərovun mövzusu “Məhəbbət dastanlarında yardımçı surətlər” idi. Məhərrəm Cəfərovun mövzusu ətrafında çıxış edən türk professoru Fikrət Türkmen onun araşdırmalarını yüksək qiymətləndirərək bildirdi ki, bu, olduqca orijinal mövzudur. “Məhəbbət dastanlarında yardımçı surətlər” mövzusu nə Türkiyədə, nə də Azərbaycanda lazıminca tədqiq olunmamışdır. Halbuki, “Əsli-Kərəm”də Lələ, “Mahmud və Nigar”da Abid Qəmbər kimi surətlər həmin dastanlarda açar rolu oynayırlar. Bunlar yardımçı obraz olsalar da, dastanların süjet xəttində aparıcı qüvvəyə malikdirlər.

Simpoziuma görkəmli alımlarla yanaşı, sənət adamları da dəvət olunmuşdular. Bunların arasında Naxçıvandından aşıqlar birliyinin sədri Aşıq Cəbrayıł Giləncayılı, Türkiyə aşıqlarından Murad Çobanoğlu, Aşıq Reyhani, Şərəf Daşdioba, Qazaxistandan akın Əslıhan və başqları var idi. Həmyerlimiz Aşıq Cəbrayıł Giləncayılı məlahətli səsi, sənətkarlıq məharəti ilə dinləyiciləri heyran qoyurdu. “Duman salamat qal, dağ salamat qal”, “Nənəm sənə qurban ay sarı köynək”, “Ümid körpüsü” qoşmalarını maraqlı havalar üstə oxuyur, yeri düşdükçə bədahətən qoşmalar düzüb qoşurdu. Bir sözlə, o, hər dəfə istedadlı şair-aşıq olduğunu əyani şəkildə təsdiq etdirirdi.

Müxbir: - Bəlkə, İpək yolu məsələsini bir qədər açıqlayasınız?

S.P.P:- İpək yolu və onun üzərində yaranan foklor ədəbiyyatı haqqında geniş yazım olduğundan müxtəsər şəkildə aşağıdakıları deyə bilərəm. Bu yoluñ adı “Çin-Türk-

Avropa yoludur”. Çin sözünün yunanca mənası ipək, maçın isə yol deməkdir. Klassik aşiq ədəbiyyatımızda tez-tez işlənən Çini-maçın məhz, İpək yolunun adına işaretdir.

Nə üçün Çin türk İpək yoludur. Məlumdur ki, Çindəki əfsanəvi Kaşqar (Kaşı) şəhəri bu gün də gerçəkdən bir Orta Asiya ticarət və mədəniyyət mərkəzi olaraq qalmaqdadır. Ticarət karvanları Kaşqarda ikiyə ayrılmış, onlardan biri ilə Əfşanistan obalarından Xəzər dənizinə, digəri ilə Daşkurdan üzərindən Qaraqurum dağlarını aşaraq İran və Anadolu obalarına, oradan da Antakiya və Trabzon limanlarına daxil olurmuş.

“İpək yolu” Çin, Orta Asiya və Avropanı bir-birinə bağlayan ticarət yolu üzərində yaşayan insanların iki min ildir ki, bu bölgələrdə mədəniyyətlərinin, dirlərinin və irqlərinin izlərini qoruyub saxlamaqdadır.

Türk soylarından olan uyğurların Sincan vilayəti “Türk yolu”nun düyün nöqtəsidir. Haqlı olaraq uyğurları “İpək yolu” mədəniyyətinin “karvan başı” adlandırırlar. “Uyğur on iki mukamı” da bu yol ilə bağlı yaranmışdır. “Məsim və Diləfruz”, “Müğüm şah” kimi Azərbaycan dastanlarında da İpək yolu ilə əlaqədar məqamlar çıxdur. Müğüm şah bəzirgandan Çində uyğurlar yaşayan Xanbalıq şəhərini belə soruşur: “Xocam, bu yol Xanbalığa gedirmi?” Məni Çinin Urumçi şəhərinə dəvət etmiş, əslən uyğur olan professor Abdulkərim Rahman bildirdi ki, qədim Xanbalığın adını dəyişib Cimisar qoyublar. Bu alımə görə, Sincan İpək yolunun anasıdır. O, hətta bu yolun güney hissəsinin Altaya, Sibirə keçdiyini, Çaçən, Sarça və başqa uyğur şəhərlərinin tarixi rolunu dönə-dönə qeyd edirdi. Uyğurlar barama becərməkdə, ipək istehsalında dünyada birinci olmuşlar. Elmi ədəbiyyatda Azərbaycanın baramaçılıqda altıncı yerdə dayandığını oxumuşam. Gəncə, Şəki, Omuz, Ağdam bölgələri barama yetişdirməkdə, Gəncə

və Şəki ipək istehsalında məşhur olmuşlar. Xəstə Qasımın “Kimi” rədifli gərəylisində oxuyuruq:

Gəl gedək Çini-Maçinə,
Qurbanam zülfün ucuna.
Al məni qoynun içində,
İstəkli balalar kimi.

Elə Xəstə Qasımın kəndi Tikmədaş Qızılızən çayının yaxınlığındadır. Bu çay elə bil ki, qədim karvan yolunun bələdçilərindən biridir.

Bələ misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar.

Lakin bizə görə, uyğur alımları Çinin və Maçının etimologiyasını bələ izah etsələr də, çin əslən türk sözüdür, düz və möhkəm deməkdir. Maçın ərəb şəkilçisi olan “ma” ilə birləşmiş, onun da mənası Çinin o biri üzü deməkdir. Necə Qafqaz, onun o biri üzü Zaqqafqaziya olduğu kimi.

Deməli, Xəstə Qasım “Gəl gedək Çini-Maçinə” dedikdə Çinə gedək, ləp Çinin o biri üzünə də mənasında bu misranı işlətmişdir. Çinin qədim adı Xətaydır, ruslar və başqa xalqlar tələffüzdə onu dəyişərək Kitay şəklində salmışlar.

Müxbir:-Bundan əvvəlki səfərlərinizdən yaddaşınızda qalan, oxucular üçün daha maraqlı olan nələri xatırlaya bilərsiniz?

S.P.P:- İlk səfərimdə Türkiyənin Trabzon, Samson, Amasiya və Sinop şəhərlərində oldum. Samson universitetində, Sinopda maraqlı mövzularla çıxış etdim. Amasiyada “Fərhad və Şirin”, “Həsən və Hürqiz” əfsanələrini topladım, dünyada ən böyük möcüzə olan qaya məzarları ilə tanış oldum. İkinci səfərimdə Rizə və Trabzon, üçüncü səfərimdə İstanbul, Ankara, Nevşəhr, Gülvəhr, Qırşəhr kimi şəhərlərlə tanış oldum. Nevşəhrdə Hacı Vəli Bəktəsin məzarı yanında “Hacı Vəli Bəktəsi,

bəktaşılık və ozan aşiq sənəti” mövzusunda geniş elmi məruzə ilə çıxış etdim və bu səfər zamanı Qırşəhrdə Türkiyənin XIII əsrə yaşayış yaratmış şairi Yunis İmrənin məzarını ziyarət etdim. Dördüncü səfərim zamanı Qeyşəriyyə, Yozqat və Sivas, beşinci və altıncı səfərlərimdə İqdır, Xorasan, Ərzurum, Qaziman, Qars şəhərləri ilə tanış oldum. Yeddinci səfərimdə Ankarada və Nevşəhrdə oldum və Hacı Vəli Bəktaş yubileyində çıxış etdim.

Bu səfərlər zamanı Yozqat, Şah İsmayııl və Sultan Səlim haqqında əfsanələr topladım, yaddaqlan şərlər yazdım.

Səkkizinci səfəri – yəni İpək yolu simpoziumunu onlarn heç biri ilə müqayisə edə bilmərəm. Dördgünlük simpoziumdan sonra beşinci gün Ağsaray şəhərinə avtobusla yola düşdük. Ankara – Konya yolu “Göl başı” adlanan gölün yanı ilə uzanıb gedir, göl duzlu olduğu üçün canlı yaşamır. 60 km uzunluğu olan bu göl Van gölündən sonra öz böyüklüğünə görə ikinci yerdə durur. Dərin yerləri 100 metri keçir. Ümumiyyətlə, Anadolu gölləri içərisində ən böyüküdür. Gəlib Ağsaray şəhərinə çatdıq. Bura Orta Anadoludur. İhlara vadisində qədim Roma, Yunan mədəniyyətlərinin nişanələri bu gün də mühafizə olunub qorunur. Dünya xalqlarının mədəniyyətini bizcə, heç bir xalq belə qayğı ilə qoruyub yaşada bilməz. Dağların döşündəki kiçik kahalar elmi ədəbiyyatda abidə qalıqları kimi qeyd olunsa belə xalq onu “Pəri bacfları” deyə xatırlayır. Ağsarayla üz-üzə dayanan Həsən dağı ilə bağlı yerli sakinlərdən gözəl folklor örnəkləri topladım. Topladığım əfsanə və şərləri Türkiyənin məşhur folklorşunasları Saim Sakaoğlu, Doğan Kaya, Zeynalabdin Makas, Ocal Oğuz və başqaları yüksək qiymətləndirdilər və bunu xüsusi məharət saydilar. İki dərvish Həsən dağına gəlir, biri kaşkülünün (xurcunun) gözünü qarla-buzla, o biri isə qorla-közlə doldurur. Nə qar-buz ərimir, nə də qor xurcunu

yandırıb yerə tökülmür. Böyük və Bala Qoşqar kimi Həsən dağı da çataldır, hətta başı qarlıdır. Xalq arasında belə bir şer parçası da vardır:

Hasan dağı çatal-matal,
Arasında aslan yatar.

Hasan dağının nəğmələri, şərqiləri, əfsanələri bu deyilənlərdən ibarət deyildir. Yerli sakinlər iftixarla deyirdilər: İç Anadoluda Koroğlu, Qaracaoğlan, Dadaloğlu çox dolanıb, onların bu dağlarda izləri, ünləri qalıb.

Anadolunun hər yanında türkmən boyları, türkmən köyləri, karaman-türkmən tayfaları yaşayır. Yaşlılar yenə də əski geyimlərini qoruyub yaşıdlılar. Qədim İpək yolu bu yerlərdən keçir.

Bu gün aşağıdakı sözlər bir el məsəli kimi söslənir:

İpək yolu kültür yolu,
İpək yolu ozan yolu.

Xalq Kültürlərini Araşdırma və Gəlişdirdirmə Genel müdürü Yəhya Ağsoy bu beyti tez-tez iftixarla təkrar edirdi.

Mən bu beytə cavab olaraq, Azərbaycan türklərinə məxsus mənzum bir atalar sözünü dilə gətirdim.

Karvan keçər izi qalar,
Alim köçər sözü qalar.

Bizim bu Ata sözümüzü bəyənən və dəftərinə köçürənlər çox oldu.

İhlara vadisi (uzunluğu 15 km-dir), buradakı “Pəri bacaları”, Mələndiz çayı, Selime köyü Allahın və İnsanın möcüzəsidir.

Hasan dağı da bir möcüzədir.

Hasan dağı qarlı-buzlu,
Ətrafısa, gəlin-qızlı.

Daha başqa nümunə:

Hasan dağının ətəyi,
Burası bülbül yatağı.
Ozan oğlu düyün qurmuş,
Yoxmu bizə oxuntusu?

Bu şerlərin bədii cəhətdən mükəmməl olub olmaması şərt deyil, bizi düşündürən bu elatın öz dağına-daşına sonsuz məhəbbətidir. Bu bədii nümunələr sətir-sətir, misra-misra məhəbbətdən yaranmış, məhəbbətlə yoğrulmuşdur.

Hasan dağı hər annamın anılır,
Ayağından mor bənövşə yiğlılır,
Küz gələndə gözəllərin dağılır,
Sırtın yerə gəlsin yat, Hasan dağı.

Küz-payız, sırt-kürəyin mənalarında işlənmiş, Hasan dağına qarğışın özündə də bir səmimiyyət və doğmaliq duyulmaqdadır.

Aşıq dağlarda qurulu sazlar,
Çox olur gözəldə nöqtəli sözlər .
Ağ gərdən üstündə gül kimi üzlər,
Gəlin ağ bağlayır morun üstünə.

Və yaxud:

Şah Hasan dağının yazımı olur?
Suvalı evlərin tozumu olur?

Sevdiyinə varmayan qızların,
Vardığı Xocada gözümü olur?

Suvalı-suvaqlı mənasında işlədilən ifadədir. Şerin son beyti bir daha təsdiq edir ki, Dədə Qorqud söyü-şeri, deyim tərzləri, əski ifadələri Anadolu köylərində bu gün də öz arxaik formalarını xalqın dilində qoruyub yaşatmaqdadır.

Sevdiyinə varmayan qızların,
Vardığı Xocada gözümü olur?

Bundan sonrakı nümunələr də bir başqa şer örnəklərindən qopub qalmış bədii parça təsiri bağışlayır.

Hasan dağlarına qara gedəlim,
Heyvadan usandıq, nara gedəlim.
Buranın gözəli könül əyləməz,
Könül əyləyəcək yerə gedəlim.

İhlara vadisində, Selime köyündə çoxsaylı manilərə,
yəni bayatılara rast gəldik.

Daş başında oturur,
Çıxmış qapı süpürür.
Sənin o baxışlarınızın,
Beni bir gün öldürür.

İhlara çitlik kibi,
Uzanar iplik kibi,
Şu İhlara qızları,
Xınalı kəklik kibi.

Küverçinin süd bəyaz,
Genə gəldi bahar-yaz,
Qurban olduğum allah,
Sevəni sevənə yaz.

Ara-sıra atmaca nümunələrinə də rast gəlmək olur.

Tirən gəlir yanaşır,
İçi dolu çamaşır,
Bu göyün qızları,
Erkək deyü ağlaşır.

Nərdivəli qırx ayaq,
Qırxında verdim dayaq.
Baxdim İhlaralı gəlir,
Yüyürdüm yalın ayaq.

Tirən-dəmir yoluna deyirlər. Rübai təsiri bağışlayan
örnəklər də mövcuddür.

Evlərinin önü çımon, ta pinar,
Əlimi yumadan yüzlərim donar,
Oturub diz-dizə qonuşmayıncı,
Quru salamlara könülmü qonar?

Üç misralı şer nümunələri ailə-məişət məsələləri ilə
bağlı olmaqla yanaşı, gözəl hissələr aşılıyır.

Səlvinin boyuna bağlı deyilim,
Vallah bekərim evli deyilim,
Al boxçanı, düş arxama gedəlim.

Və yaxud:

Sabah loyun doğar ülkər, tərəzi,
Bizəymışmı bu allahın qərəzi?
Qopardılar dalda bitən kirazı.

Türklər subay oğlana, qızə bekar, meyvəyə, xüsusən
gilasa kiraz deyirlər.

Bütöv qoşmalardan, deyişmələrdən yaddaşlarda
ilişib qalmış bəndləri də yazıya ala bildik.

Gəlin deyər: kaş gedəlim bazara,
İncə beli verdirərim hizara.
İki dəstə gül yolladım bazara,
Bilməm açılmışmı, solmuşmu?

Odun kəsənə, baltaçıya “hizar”deyərlər. “Bilməm
açılmışmı, bilməm solmuşmu?” bədii suali şerə xüsusi
rövnəq vermişdir.

İhlara vadisində oxuyan bir dəstə qızın uzun-uzadı
mahnısından bir parçasını dinləyib tuta bildim.

Bitər Qırşəhri, güllərin bitər,
Çırpinar dalında bülbüller ötər.
Gülüm aman, aman,
Əfəndim aman, aman.

Aşıq Şərəf Daşdəoba gülə-gülə dedi:

- İhlara qızlarından mani toplayırsan. Gözəlin
yaxşısı da sizin Gəncədədir, manisi də. Yaz bir mani də mən
deyim. Onlar bayatiya mani deyirlər:

Əzizinəm gəncəli,
Aşıq, könlüm gəncəli.

Nerdə bir gözəl gördüm,
Sordum, dedi: gəncəli.

Ağsaraydan sonra Mövlana Muhammed Cəlaləddin Ruminin (1207-1273) vətəni olan Konyaya gəldik. “Mövlana Konya, Konya Mövlana deməkdir”. Mövlana deyir: “Birləşin, mən bölməyə deyil, birləşdirməyə gəldim”. Mövlana deyir:

“Şövkət və mərhəmətdə günəş kibi ol,
Başqalarının qüsurnu və ayibini
örtməkdə gecə gibi ol,
Yardım və comərdlikdə axar su kibi ol”.

Konyanın bəzəyi olan böyük Mövlana camesini gəzdik, buradakı qədim əşyaları, qılıncları, qalxanları, xahları, çoxsaylı əlyazmalarını gördük, onun məzarını ziyarət etdik. Camenin ilk girəcəyində Mövlananın bu kəlamları yazılmışdır:

“Gəl, gəl, nə olursan gəl,
Kafir, büt pərəst, atəşə tapan
Yüz kərə tövbəni pozmuş
Məcusi olsan da gəl, olsan da gəl,
Bizim qapımız ümid qapısıdır, necəsən
öylə gəl”.

Humanist mövqedə dayanaraq, Mövlana dini əqidəsindən, inamından asılı olmayaraq hər kəsin onun dərgahından qovulmasının əleyhinədir. Mövlanaya görə, insanı sevmək Allahı sevməkdir. Mövlananın fəlsəfi qənaəti belədir: “Olduğun kimi görün, göründüyüün kimi ol”.

Həmin axşam Mövlana Camesinin həyətində açıq havada “Səma təranələri”nə baxdıq. Mən bir neçə dəfə

Nevşəhrdə Hacı Vəli Bəktaşın “Səma təranələri”nə də baxmışam. Bunlar xeyli fərqlidir, Mövlana da musiqi sədaları altında rəqs edən dərvişlərdir, Bəktaşidə isə oğlanlar və qızlardır. Bəktaşidə saz, söz və rəqs var. Mövlana da isə ilahiyyə can atmaq güclüdür.

Konyadan sonra Ağ şəhərə gəldik. Burada Xoca Nəsrəddinin məzarını ziyarət edib, yubiley toplantısına yollandıq. Burada mən də çıxış etdim. Nə qədər düzdür, bilmirəm. Koroğlu ilə Xoca Nəsrəddini müqayisə etdim. Dedim ki, harada güc var, qılınc var, orada türk soyundan olan Koroğlu var, harada ağıllı, zəkanın qələbəsi var, orada Xoca Nəsrəddin var.

Gecə Sultan dağının qoynunda yerləşən Hoteldə qaldıq. Hər uca dağın başı qarlı olur. Sultan dağı belə deyil, onun başı da, döşü də yamyasıl ormanlıqdır. Sultan dağı məni ilhamla gətirdi, ücbəndlilik bir gəraylı yazdım, onun ilk haçabeytini nümunə verirəm.

Qarlı dağlar həsəd çəkər,
Yaşıl orman Sultan dağı.
Hər daşında bir gül bitər,
Dərdə dərman Sultan dağı.

Həmin günü Poladlı şəhərinə gəldik və öynə (günorta) yeməyini orada yedik.

Günün ikinci yarısında Atatürk mavzoleyinə ziyarətə gəldik. Burada Atatürkə həsr etdiyim şeri söylədim.

Bülbül tək sizlaram gül budağında ,
Üç gözəlim qalır türk torpağında.
Yaşılırmış, Qızılırmış, bir də sən.

Həsənim boylanar, hürdağa baxar,
Üç gözəl canımı yandırar, yaxar,
Sinopda Sinopə, Hürqız, bir də sən.

Ürəyimdə amanım var, ahım var,
Üç ilahi sevgim-bəndərgahım var,
Hacı Bəktəş, Pir Sultanım, bir də sən.

Yerimdi, göyümdü, yeddi qatımdı,
Mənim görən gözüm, kainatımdı,
Tək Allahım, Atatürküm, bir də sən.

Şer hamının diqqətini cəlb etdi, həmin günün səhəri
onu mətbuat səhifələrində gördüm.

İki gün tanınmış folklorşünaslarla ayrı-ayrı janlar
barədə, xüsusilə aşiq sənəti haqqında söhbətlərimiz,
mübəhisələrimiz oldu.

Türk aşığı şagirdə çiraq, deyişməyə atışma deyir.
Qarslı Aşıq Murad Çobanoğlu bildirdi ki, keçmişdə bəylər,
xanlar aşiq saxlarmış, kimin aşığı atışmada, çox dastan
bilməkdə, ifaçılıqda üstünlük qazanarmışsa, onun ağası o
gecənin, toyun-düyünün ağsaqqalı – dədəsi, rəhbəri olarmış.
Azərbaycanda isə Gəncədə XVI əsrə Dədə Yediyarla Dirili
Qurbaninin tarixi deyişməsindən sonra Gəncəbasarda çox
dastan bilən, sözə, saza bələd adamlar aşiq məclislərində
Dədə Ozan olmuşlar. Əsrin əvvəllərinə qədər Gəncəbasarda
soruşarlarmış: «Bu gecənin dədəsi kim, ozanı kim?».

Axırda söhbət «Yaralı Mahmud», «Mahmud və
Nigar» dastanları üzərinə gəldi. Bu dastanların Türkiyədə
müəyyən variantları nəşr olunmuşdur. Bu dastanlar
haqqında tədqiqatlar da var. İstər aşıqlar, istərsə də,
araşdırıcılar «Yaralı Mahmud» dastanı ilə «Qul Mahmud»
dastanlarının süjet xəttini bir-birinə qarışdırır, hətta bəzən
süni surətdə birləşdirirlər. «Yaralı Mahmud» dastanı
İstanbullu Mahmudla gəncəli Məhbub xanım arasında olan
cəngdən, savaşdan və məhəbbət macorasından bəhs edir.
Daha doğrusu, bu macəra coğrafi ərazi olaraq İstanbulla
Gəncə arasında tamamlanır.

«Yaralı Mahmud» dastanının müxtəsər süjet xətti, qısa məzmunu belədir: İstanbul Sultani eşidir ki, Gəncə xanının iki Şöyçiraq daşı var, gecələr sarayı işıqlandırır. İstanbul Sultani deyir ki, ən azı o iki Şöyçiraq daşından biri mənim sarayima gəlməlidir. Lakin işin bir çətin tərəfi var, Gəncə xanının Məhbub adlı pəhləvan qızı var, ona yaxın düşmək çətindir. Öyrənirlər ki, İstanbulda Mahmud adlı bir çayçı köməkçisi var. Mahmud yaraqlanıb bir dəstə atlı ilə Gəncəyə gəlir. Məhbub xanımla qılıncla, sazla-sözlə deyişib, Mahmud qalib gəlir. Şöyçiraq daşının birini və Məhbub xanımı götürüb, İstanbula yola düşür. Məhbub xanım Gəncə dağlarından ayrılrakən qəhərlənib üç qatar «Gəncə» rədifi qoşma söyləyir. Biz həmin qoşmanın ilk haçabeytini nümunə veririk:

Əylən, Mahmud, əylən iltimasım var,
Açılib nərgizi, gülü Gəncənin.
Yar gəzən torpaqlar cənnətə dönsə,
Heç çıxmaz yadımdan eli Gəncənin.

Qaraman dağında bir qarı ovsun edib Mahmudu Məhbubun gözündə əcayib, qorxunc bir şəklə salır. Məhbub qılıncla Mahmudu yaralayıb Gəncəyə qayıdır. Bundan sonra dastanın dəhşətli səhnələri davam edir. Qaraman dağında onu yaralı tapan bəzirgan qızı Nərgizə Mahmud belə deyir:

Günortaynan ilkindinin çağında,
Bir gül bitmiş nazlı yarın bağında,
Viran qalmış Qaramanın dağında,
Bir qız yaraladı, yaram var mənim.

Günortaynan ilkindinin arası,
Yıxdı məni qaşlarının qarası,

Qılınc, yoxsa, bilməm, xəncər yarası,
Bir qız yaraladı, yaram var mənim.

Mahmud da bu qış burda qışladı,
Yaralarım göz-göz oldu, işlədi,
Qan qurudu, can çıxmağa başladı,
Məhbub yaraladı, yaram var mənim.

Bu qoşmanı Konyada qarslı aşiq Mürad Çoban-oğlundan yazıya aldım. Lakin «Yaralı Mahmud» dastanını bütövlükdə Ağbabalı Aşıq İsgəndər mənə vermişdir.

Şerdə «Günortaynan ilkindinin arası» günorta ilə axşamın arası mənasında işlənir.

Dastanda facieli, kədərli səhnələrin, epizodların olmasına baxmayaraq xoş sonluqla bitir.

Müxbir: - Türkiyədə nəşrlə bağlı nə kimi uğurlarınız olub?

S. P. P: - Mən Türkiyədə çap olunmuş yazıları dəqiqliyi ilə oxuculara çatdırmaq istəyirəm. Məsələn:

1. Azəri-qazax əfsanələrində bənzərliklər, «Milli folklor» jurnalı, 1991, № 10.

2. Türk xalqlarında ozan-aşıq sənəti və onun milli xüsusiyyətləri, «Yeni düşüncə» qəzeti, 13 iyul, 1991.

3. Türk xalqlarında aşiq ənənələri bağıntıları, «Yeni düşüncə» qəzeti, 27 iyul, 1991.

4. Qazax folkloru haqqında, «Milli folklor» jurnalı, 1992, № 13.

5. Ozan-aşıq məktəbləri haqqında qeydlər, «Milli folklor» jurnalı, 1992, № 15.

6. Heca vəznli şer və mənzum atalar sözləri, «Türk dünyası» jurnalı, 1992, № 1.

7. Hacı Bəktəş Vəli, Bəktəşilik və ozan-aşıq sənəti, «Xalq ozanlarının səsi» jurnalı, 1993, № 2.

8. Türk xalqlarının ozan-aşiq sənətinin əski və çağdaş durumu, «İpəkyolu uluslararası xalq ədəbiyyatı simpoziumu» (tezislər), Ankara, 1-7 iyul, 1993.

Bundan əlavə, Türkiyədə çıxan «Xoca təpə» və «Kurses» qəzetlərində əlli yaxın şerim çap olunmuşdur. On beş çap vərəqi həcmində «Azərbaycan xalq əfsanələri» kitabımı professor Mühsine Helimoğlu Yavuz altı çap vərəqi həcmində «Pirsultan bulağı» adlı şer kitabı işə kültür bakanlığı çapa hazırlamaqdadırlar.

«İpəkyolu uluslararası xalq ədəbiyyatı simpoziumu»ndakı elmi məruzəmə görə, Türkiyə Cümhuriyyəti Kültür Bakanlığının «Teşekkür belgesini» almışam.

Türkiyədə çıxan «Milli folklor» və «Dost-dost» jurnallarının redaksiya heyətində Azərbaycan təmsilçisiyəm.

İpəkyolu simpoziumundan sonra yenə də Türkiyənin Sivas bölgəsinə Aşiq Veysəlin yubileyinə dəvət olundum.

Aşiq Veysəlin «Milli folklor» və «Dost-dost» jurnallarına Məhərrəm Cəfərov da Naxçıvan təmsilçisi kimi daxil olmuşdur.

Aşiq Veysəlin poeziyasında özünəməxsusluq və qeyri-adilik» mövzusunda çıxış etməyə getdim.

Türkiyədən Qaracaoğlanla bağlı yeni dəvət almışam. Yeri düşmükən onu da xəbər verim ki, Türkiyədə və Azərbaycanda çap üzü görməmiş aşiq-şair Qaracaoğlanın dastan və hekayələrini toplamışam.

«Qaracaoğlan və Azərbaycan» mövzusunda yeni tədqiqat işi üzərində çalışıram.

Müxbir: - Türkiyə torpağında yaddaşınıza iz salan hansı yerlər, çaylar, dağlar oldu?

S. P. P: - Araz, Yaşlırmış, Qızılırmış, Selime, Daşlı (ikinci adı Dəli Əmrəh) çaylarını, Ağrı, Hasan dağı və Duzluca köyünün üst yanındakı Quşqonmaz dağlarını çox yaxından seyr etmişəm.

Ağrı şəhəri Ağrı dağından xeyli aralıdır, Ağrı dağının vadisində yerləşən Doğu Bayazitdir. Duzlucada yollar boyunca Ayçıçayı tarlalarına rast gəldim, türklər günəbaxana Ayçıçayı deyirlər. Daşlı çayın Ağrı şəhərinin bərabərindən axan hissəsinə Dəli Əmrəh çayı deyirlər. Əfsanəyə görə, Aşıq Əmrəh axşam-sabah bu çayın sahilində saz çalıb oxuyanda çay coşub dəlilik edərmış. Deyirlər, o vaxtdan bu ərazidə yaşayan əhali ata-babalarının dili ilə Daşlı çaya Dəli Əmrəh deyirlər.

Müxbir: - Müsahibəniz üçün sağ olun. Sizə uğurlar diləyirəm.

*“Yüksəliş” qəzeti,
5 sentyabr, 21 oktyabr, 13 noyabr,
1993-cü il.*

«Çəşmə» necə yarandı?

«Çəşmə»nin ünvanına daha bir şad xəbər gəldi: ikinci respublika xalq yaradıcılığı festivalının Kirovabad üzrə zona baxış-müsabiqəsində «Çəşmə» folklor teatrı birinci yerə çıxmışdır.

Bu teatrin təşkili rejissor Hilal Həsənovla mənə tapşırılmışdı.

Çox düşündük, daşındıq, adını «Çəşmə» qoyduq. İndi isə bu çəşmənin «gözünü» tapmaq, orijinal program seçmək lazım idi. Otuzillik folklor arxivimi araşdırıldıq. Nisbətən az səslənən bayatılardan, unudulmaqdə olan xalq mahnılarından, ən kövrək aşiq qoşmaları və ozan söyləmələrindən nümunələr toplanmış qovluqları açdıq. Göyçədə, Borçalıda, Tovuzda, Şirvanda, Muğanda, Qarabağda, Dərbənddə, Aşqabadda maqnitoson lətinə köçürülmüş nadir qopuz və saz havalarını səsləndirdik.

Məqsəd sazla sözün vəhdətini yaratmaq, itibatmaqdə olan oxuma və söyləmələri, milli rəqsləri, nadir sənət nümunələrini bugünkü nəslə çatdırmaq idi. Belə qərara gəldik ki, folklor teatrının ana xəttində qızlar xoru dayansın. Bəs, xor özünü səhnədə tamaşaçılara necə təqdim etsin? Bunun üçün ümumi giriş sözü, proloq hazırlandı:

«Çəşmə» gəlir, «Çəşmə» gəlir,
Ayaq saxla, keçmə, gəlir.
«Çəşmə» hara çəsməsidir?
«Çəşmə»lərin seçməsidir.
Elin incə «Çəşmə»sidir.

Bəs ifaçılar? «Çəşmə» ilk gündən Kirovabad Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsinin taleyinə yazıldı. Lap az vaxtda elə gözəl ifaçılar

yığışdırılar ki... Kimi saz çalır, kimi söz deyir, kimi rəqs edir, kimi də oxuyur. Bu qoşub-düzmə dövründə hərə bir yandan əlimizdən tutdu – qədim sənət biliciləri, geyim ustaları, aşıqlar, rəssamlar. Ən qabil gənclərdən ikisini aparıcı seçdik.

...Aparıcıların hərəsi bir misranı deyə-deyə səhnəyə çıxır. «Çəsmə»nin üzvləri ayrı-ayrlıqda həmin gündü proqrama uyğun bayatı söyləyib, öz yerinə keçirlər. Sonra birgə ifada «Kərəm çəsməsi» çağlarıdır. Süjetli mahnilər ipəsapa düzülür – «Çənlibellər yerindəmi?» mahnısı, daha doğrusu, səhnəsi.

Bələcə «Çəsmə» az vaxtda tanındı, özünə xeyli pərəstişkar tapdı. Onun səhnəsi gah Kirovabad Dövlət Dram Teatri oldu, gah avtomobil zavodunun inşaat meydançası. Alqışlar gah Qasım İsmayılov rayonunun pambıq tarlalarından yüksəldi, gah da Xanlar rayonunun üzüm bağlarından... Bir gün «Çəsmə» «Ozan»ın da qonağı oldu, sədasi mavi ekranдан gəldi.

Bir neçə il bundan əvvəl isə Bakıda, bədii özfəaliyyət kollektivlərinin baxış-müsabiqəsində uğurlu çıxışına görə Respublika Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi və Sahə Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsinin Fəxri - fərmanı ilə təltif edildi.

Kəndlərdən, qəsəbələrdən «Çəsmə»yə təzə dalğası, səhnə həvəslə oğlan və qızların yeni-yeni dəstələri gəlir. Çoxdu belə arzulu-istəkli gənclər.

İndi Böyük Oktyabrın şanlı yubileyinə hazırlaşırıq. Bayram şərəfinə zəngin program tərtib olunur. Bəzi nömrələr bəllidir. «Səhərim sülh nəgməsidir», «Bu bayramda», «Partiya», «Mənim dünyam» və «Gülər» rədifli müxəmməs. Ümumən «Oktyabr-70» konsert-tamaşa programı beş yaşılı «Çəsmə»nin ən məsul hesabatı olacaq.

«Kommunist» qəzeti, 19 fevral, 1987-ci il.

«Elin söz ocağı»

Dağ döşündəki idman zalı və ona doğru gedən yollar bayramsayağı bəzədilmişdi. Qara zurnada çalınan «Koroğlu cəngisi» altında adamlar böyük-böyük idman salonuna dolurdular. Musiqiçilər və şənlik iştirakçıları öz yerlərini tutdular. Hamı həyəcanlı idi. Üzlərdən sevinc oxunurdu. Daşkəsən Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi A. M. Aliyev yoldaş məclisin iştirakçılardan təbrik etdi və dedi:

-Məlumdur ki, V. İ. Lenin xalqın şifahi söz sənətinə, onun zəngin yaradıcılığına böyük qiymət verərək göstərirdi ki, o, öz kökləri ilə geniş xalq kütləsinin ən sıx təbəqələri arasında yayılmalıdır. Bu yaxınlarda öz işini müvəffəqiyyətlə başa çatdırmış Azərbaycan Kommunist-lərinin XXXI qurultayı zəhmətkeşlərin asüdə vaxtının səmərəli keçirilməsini, adamların mənəvi dünyasını zənginləşdirməyi, onların hərtərəfli ahəngdar inkişafına real təsir göstərən yeni adət və ənənələrin geniş təbliğ edilməsini nəcib bir məqsəd kimi irəli sürmüdüdür. Bu gün dağlar diyarı Daşkəsəndə keçirilən «Elin söz ocağı» folklor məclisi belə məqsəd daşıyır. Azərbaycan xalqının bədii idrakinin, ictimai fikrinin tükənməz sərvəti olan, Aşıq Ələsgərin, Şair Cavadın insanları azadlığa, vətənpərvər-liyə, ədalətə və mənəvi təmizliyə səsləyən kəlamları, şerləri bu günü məclisin əsas leytmotivinə çeviriləcəkdir. Yoldaşlar, icazə verin «Elin söz ocağı» folklor məclisini açıq elan edim.

Ocaq müqəddəsdir. Atalar,-ocaq başına -deyiblər. Bu gün Daşkəsən dağlarında keçirilən «Elin söz ocağı» folklor şənliyinin rəmzi mənası da buradan götürülmüşdür.

Ötən yazda keçirilən «Saz-söz» bayramının davamı kimi meydana çıxan «Elin söz ocağı» folklor şənliyi öz məzmunu və zənginliyi ilə tamamilə fərqlənirdi. Belə ki, «Elin söz ocağı» məclisi başdan-başa yerli folklor

materialları və motivləri əsasında qurulmuşdu. İdman zalının tərtibi də göz oxşayırıdı. Yerli rəssamlardan Libarit Məmmədovun, Muradxan Həsənovun və başqalarının çəkdikləri şəkillərlə divarlar bəzədilmişdi. Bir tərəfdə əkin alətləri, xış, kotan, at yəhəri, kirkirə, bir tərəfdə hana, üstündə əriş, arğac, çıçəkləri xatırladan ilmələr, həvə, kirkid və digər əşyalar düzülmüşdü. Bütün tamaşa boyu mərkəzdə daim alovlanan ocaq və Dədə Çoban dayanırdı. Ayrı-ayrı deyişmələr, haxıştalar, gülüm heyłər, rəqs və yallılar, bayatılı oğlan-qız deyişmələri ürəkləri riqqətə gətirirdi.

Daşkəsən dağlarında «Dədə Qorqud» boyları ilə, eləcə də «Koroğlu» eposu və Koroğlu dəliləri ilə bağlı, məşhur yer adları mövcuddur. Məsələn, hazırda Daşkəsən şəhəri salınmış yerin adı Çənlidağdır, Nigar yatan tala bu dağa yaxın ərazidir. Uzaqdan baxanda adama elə gəlir ki, orada Nigar yatıb, ağ kəlağayı çıynından yərə sürüşüb, sol yanında isə Koroğlu çıynində yapıcı Nigara keşik çəkir. Belə deyirlər ki, Koroğlu yurdu başdan-başa gəzərmış, «qüdrətdən səngərli, qalalı dağlardan» hansı xoşuna gəlsə o yeri dəlilərdən birinə tapşırarmış. Xalqın söylədiyi əfsanəyə görə Qoşqar dağına ona görə Dəli Qoşqar deyilir ki, o Koroğlu dəlilərindən biridir. Məclis də deyilən bayatılardan biri də həmin fikri ifadə edir:

Haray, Dəli Qoşqarım,
Saxla eli, Qoşqarım.
Koroğlunun dəliyi,
Vuran qolu Qoşqarım.

Məlumdur ki, Əmən «Kitabi Dədə Qorqud»da adı çəkilən Oğuz igidlərindən biridir. Zağali kəndi yaxınlığında «Əməni bulağı» (yerli camaat onu «Amanı bulağı» şəklində işlədir), Xoşbulaq yaylaşlığında «Əməninin düzü» (onu da Həməninin düzü şəkilində işlədirler) və başqa yer adları bu

Oğuz qəhrəmanının adı ilə bağlıdır. Bundan əlavə Pirsultan dağının, Quşqara çayının axarındakı Kəndir qayalarının, Durnalı yaylaşındakı Qara inək zağasının, Xoşbulaq yaylaşındakı Çoban daşı və başqa yerlərin özünəməxsus yaddaşlardan silinməyən əfsanələri vardır.

Ozanlar ozanı Dədə Qorquddan sonra XVI-XVII yüzilliklərdə qədim Gəncədə ozanların son nümayəndəsi Dədə Yediyar, Dərbənddə Dədə Qürbət, Dədə Heykəlli, Dədə Gügü (bəlkə də Dədə Güzgü), dağlarda isə Dədə Çoban elin sözünə rəvac vermiş, ozan və aşiq sənətinin müştərək inkişafında iştirak etmişdir. Hətta bəzi folklor biliciləri Dədə Çobanı «Novruz və Qəndab» dastanının yaradıcısı hesab etmişlər. Əsrimizin əvvəllərinə qədər yerli aşıqlar ozanlara hörmət əlaməti olaraq məclisin başında bir el ağsaqqalı əyləşdirər və onu həmin gecənin ozanı adlandırdılar. Məssələn, qədim Gəncədə keçirilən aşiq məclisində soruştardılar: «Bu gecənin Ozanı kim, Dədə Yediyarı kim?». Dağlarda keçən aşiq məclislərində isə soruştardılar: «Bu gecənin Ozanı kim, Dədə Çobanı kim?». Yaşı səksəni keçmiş, yarım əsrən artıq bu dağlarda aşıqlıq etmiş aşiq Bəylər də həmin qaydada məclislər keçirildiyini yaxşı xatırlayırlar. Bütün bunları qeyd etməkdə məqsədimiz odur ki, elin söz ocağı üçün od və Dədə Çoban təsadüfi seçilməmişdir. Qoy qışda da ağ qara bürünmüş Daşkəsən dağlarında, sənətin, sözün ocağı yansın, ocaq başında Dədə Cobanın nəvə-nəticələri qalsınlar, oxusunlar, rəqs etsinlər.

Yurdumuzun hər guşəsində Qaçaq Nəbi, Qaçaq Kərəm kimi Koroğlu nəvələri yaşamış, eləcə də dodağı gülüşlü Molla Nəsrəddin nəvələri olmuşdur. Daşkəsən dağlarında öz bəzəmələri, lətifələri ilə eldə tanınan Dəvral Ələsgər, Karağan Usuf yaşamışdır. «Elin söz ocağı» məclisində Ənvər Verdiyev onların lətifələrindən bir necəsini məclisə çatdırdı, gülüş doğurdu.

Aşıq Məhəmməd Ayrım İslmayıl haqqında məlumat vermiş və qoşmalarını ifa etmişdir. Aşıq İlyas, Aşıq Mahmud, Aşıq Mürvət, Aşıq Sovqat və başqaları şair Cavadın qoşma və gəraylılarını yüksək məharətlə oxumuşlar. «Saritel» qızlar ansamblı Aşıq Bəstinin gəraylılarını səsləndirmişdir. Nəcibənin, Leylanın və Şövkətin ifasında Aşıq Bəstinin şerləri dağ çayını xatırladırıdı. Firəngizin söylədiyi «Daş gəlin», Məryam Qurbanovanın söylədiyi «Çoban dağı» şerləri Bəstinin yaradıcılığını tamamladı.

«Daşkəsən bülbülləri» oğlanlardan ibarət aşiq ansamblının üzvləri Mahir, Arif, Qardaşxan xüsusi diqqət mərkəzində idilər. Texniki peşə məktəbinin şagirdi Bəhruz Həsənovun barmaqları ilə çaldığı «Sarı Bülbül», «Yaniq Kərəmi» havaları bir möcüzə kimi səslənirdi. Heç bir çalğı aləti olmadan o, barmaqları ilə neyə qaboyun qarışq səsini ala bilirdi. İstər «haxışta», istərsə də «Gülüm hey...» mahnı rəqslerində S. Vurğun adına məktəbin və Bayan kənd orta məktəbinin şagirdləri xüsusi fəallıq göstərirdilər. Orta məktəb şagirdi Güzar mahnı – rəqslerin parlaq ulduzu kimi çıxış edirdi. Firəngiz Qəribovanın oxuduğu şux «Sarıyayılıq» mahnısı zəhl hərəkətə gətirdi. Hamını kütləvi şəkildə rəqsə cəlb etdi. Xalq çalğı alətləri ansamblı da bu məclisdə yeni maraqlı mahnı və rəqslerlə çıxış etdi. «Qoşqar» ədəbi birliyinin ocaq başına gəlişi alqışlarla qarşılındı. Saleh Qurbanov, Namazalı Paşayev, Vaqif Vüqar, Ramiz Çıraqlı, Fərhad Aliyev, Oqtay Abdullayev, Nəsrəddin Verdiyev, Sahib Əhmədov, Nuran Kərimov sosialist Daşkəsəninə və onun əməkçilərinə həsr etdikləri şerləri oxudular.

Yurdumuzun müxtəlif guşələrindən el şənliyinə gəlmış qonaqlar adından respublika radio və televiziya verilişləri komitəsinin solisti Xədicə Abbasova Daşkəsən zəhmətkeşlərini «Elin söz ocağı» folklor şənliyi münasibəti ilə təbrik etdi və bir neçə mahnı oxudu. Rayon partiya

komitəsinin birinci katibi A. Aliyev yoldaş məclisin sonunda hamını təbrik etdi, el şənliyinə gəlmış qonaqlara öz minnətdarlığını bildirdi.

«Koroğlu cəngisi» ilə başlanan «Elin söz ocağı» folklor şənliyi zurnada çalınan «Koroğlu cəngisi» ilə tamamlandı. Ona görə də adamlar məclisdən qol-qola, müsiqi sədaları altında rəqs edə-edə, mahnı oxuya-oxuya ayrıldılar.

*«Daşkəsən» qəzeti,
18 fevral, 1986-ci il.*

Gənc ozanların müsabiqəsi

Martin 30-dan aprelin 5-nə qədər şəhərimizdə Zaqafqaziya, Qazaxıstan, Orta Asiya və Dağıstan xalqlarının gənc ozanlarının müsabiqəsi keçiriləcəkdir. Bu müsabiqəni keçirməkdə əsas məqsəd «əsrlər boyu davam edən ənənələrin epik irsini bütün gözəlliyi ilə qoruyub saxlamaq»dan ibarətdir.

Bu müsabiqədə gənc istedadlar; oxuyanlar-aydımçılar, ifaçılar – saz və dütar çalanlar, dastançılar üzə çıxarıllacaqdır. Gənc ozanlar müsabiqəsində aşiq, baxşı, akın, qusan sənətinin gözəl ifaçıları ilə tanış olacağıq. Biz öyrənə biləcəyik ki, müasir dövrdə gənc ozanların saza, sözə və dastana münasibəti necədir, ayrı-ayrı regionlarda ifa tərzi, oxuma üslublarının oxşar və fərqli xüsusiyyətləri hansı şəkildə özünü göstərir.

Müsabiqənin xeyirli cəhətlərindən biri də o olacaq ki, «müxtəlif xalqların ozanları arasında yaradıcılıq əlaqələri» bir daha güclənəcək, bu sinaq meydanının nəticələri bir növ, həm də geniş təcrübə mübadiləsi etməyə şərait yaradacaqdır.

Üçüncü Ümumittifaq xalq yaradıcılığı festivalı çərçivəsində Zaqafqaziya, Qazaxıstan, Orta Asiya və Dağıstan xalqlarının gənc ozanlarının müsabiqəsi haqqında Əsasnamə qəbul edilmiş və orada müsabiqənin məqsəd və vəzifələri öz əksini tapmışdır.

Müsabiqədə yaşı qırxdan yuxarı olmayan ifaçılar iştirak edəcəklər. Bizə görə, imkan daxilində gənc ozanların ustadlarının da müsabiqənin gedişinə baxmağa gəlmələri vacibdir.

Əsasnamədə deyildiyi kimi, müsabiqə iştirakçılarının hər biri birinci dövrədə qəhrəmanlıq eposundan, ya da lirik-epik dastandan bir fragment- parça, hissə (15 dəqiqəyə

qədər davam edən) ifa etməlidir. Əgər həmin regionda ansambl formasında müşayiəti ənənəvidirsə, (misal üçün Azərbaycanda: Şirvan-Muğan, Gəncə-Tovuz regionlarında) onda müsabiqənin çıxışını ansambl müşayiət edir. (Burada ansambl müsabiqəçilərinin yaşı nəzərə alınmır).

Əsasnamədə qeyd olunmasa da, bir məsələni də xatırlatmaq lazımdır ki, Azərbaycan aşiq ifaçılığının zənginləşməsində neyin-balabanın rolü olduğu kimi, türkmən baxşısının ifaçılığının kamilləşməsində də qıjakın (kamançanın) xüsusi rolü olmuşdur. Qıjakı ilk dəfə baxşı ifaçılığına Taşauz baxşısı gətirmişdir. Təxminən XIX əsrin başlangıcında Taşauz baxşısının istifadəsində olan qıjak həmin əsrin ikinci yarısında Mari, XX əsrin əvvəllərində isə Göytəpə baxşısının ifaçılıq sənətinə daxil olmuşdur.

Bununla, onu demək istəyirəm ki, bizim Şirvan-Muğan, Gəncə-Tovuz zonalarında olduğu kimi, türkmən baxşı ansamblları da mövcuddur.

İkinci dövrəyə buraxılan müsabiqəçi (qonşu respublikalara da aiddir) əvvəlcədən təşkilat komitəsinə göndərilən ənənəvi motivlərdən ibarət siyahıda münsiflər heyəti tərəfindən seçilmiş bir aşiq mahnisi və instrumental hava ifa edilməlidir.

Müsabiqədə bu və ya digər respublikanın ərazisində yaşayan bütün xalqların, millətlərin və milli azlıq təşkil edən xalqların ozanları iştirak edə bilərlər.

Müsabiqənin programına görkəmli elm, incəsənət, ədəbiyyat xadimlərindən, ustad aşıqlardan ibarət münsiflər heyəti qiymət verəcəkdir.

Müsabiqə üçün üç mükafatlı yer təsis edilmişdir: bir – 1-ci mükafat, iki – 2-ci mükafat, üç – 3-cü mükafat. Bundan başqa, müsabiqə iştirakçıları üçün əlavə mükafatlar və xatirə hədiyyələri nəzərdə tutulmuşdur.

1989-cu ilin mart-aprel aylarında Kirovabad şəhərində (üçüncü Ümumittifaq xalq yaradıcılığı festivalı

çərçivəsində) Zaqafqaziya, Qazaxıstan, Orta Asiya və Dağıstan xalqlarının gənc ozanlarının müsabiqəsini keçirməyi Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi Kollegiyası, AHİŞ və Azərbaycan LKGİ MK qərara almışlar.

Şəhərimizin gənc ozanları! Müsabiqədə fərqlənmək üçün bu saz-söz sınağına ustad aşıqlarımızdan Qurbani, Abbas, Xəstə Qasım, Aşıq Valeh və Dədə Ələsgər kimi gəlin. Onların adlarına layiq çalışın, çağırın, saz-söz meydanında üzü dönməz olun!

*«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
17 mart, 1989-cu il.*

Dastan yaradıcılığı məsələləri

Azərbaycan dastanlarının təsnifatını aparan akademik H. Arası bünüyə iki qismə ayırmışdır: qəhrəmanlıq dastanları, məhəbbət dastanları.

Yaradıcılığının çox hissəsini orta əsrlər məhəbbət dastanlarının tədqiqinə həsr edən professor M. H. Təhmasib isə dastanları əsasən üç yerə bölmüşdür: Qəhrəmanlıq dastanları, məhəbbət dastanları və ailə-əxlaq dastanları.

Lakin dastanların mövzusuna və tipinə görə təsnifatını aparmaqla yanaşı, onlarnın yaranmasına görə də bölgüsünü aparmaq lazımdır. Bize bu bölgüyə əsasən dastanları iki yerə ayırmak lazımdır: real tarixi dastanlar, xəyalı dastanlar. Məsələn, «Qurbani», «Abbas və Gülgəz», «Xəstə Qasım», «Valeh və Zərnigar» dastanları real tarixi dastanlardır. Bu dastanların əsas qəhrəmanları olan Dirili Qurbani də, Tufarqanlı Abbas da, Xəstə Qasım da, Abdalgüləblə Valəh də tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, onların yaşayıb yaratdıqları əsrlər də, yerlər də məlumdur. O da məlumdur ki, onların öz adları ilə bağlı dastanlar həmin sənətkarların həyat macəraları, qoşma və gərayılıları əsasında yaradılmışdır. Daha konkret desək, bu dastanların yurdu var, üstündə tarixi möhürü var.

Lakin eyni sözləri «Novruz», «Şah İsmayıł», «Nəcəfxan», «Alixan və Pərihanım», «Dilsuz və Xəzəngül», «Məsim və Diləfruz» dastanları haqqında demək olmaz. Çünkü bunlar qədim epos və dastanlardan, ən əsaslısı nağıllardan istifadə yolu ilə yaradılmış xəyalı dastanlardır. Bunlar bir fərddən çox, bir neçə fərdin, hətta neçə-neçə ozan və aşiq kollektivlərinin yaradıcılıq məhsuludur. Bu dastanların mükəmməl yurdu olmadığı kimi, burada bir sənətkarın da dəst-xətti yoxdur.

Azərbaycan eposunun dastan yaradıcılığı mərhələsində də əsatir və əfsanələrdən az da olsa, istər xəyalı, istərsə də real tarixi dastanlarda istifadə olunmuşdur. Məsələn, xəyalı dastan olan «Nəcəfxan»da Nəcəf tilsimə düşür, daşa dönür, həmin daşa göyərçin qanı töküldükdən sonra insana çevirilir.

Real tarixi dastanlar olan «Qurbani» dastanının əsas qəhrəmanı Qurbaninin bircə ahı ilə göyə qara bulud gəlir, göy gurlayır, şimşek çaxır, bu tufandan qara vəzirin ev-eşiyi yerlə-yeksan olur. Abbası zəhər quyusuna salırlar, onun məhəbbət şərbəti içmiş nəfəsi zəhəri xoş ətirli gülaba çevirir.

Əlbəttə, bir qayda olaraq, əsrdən-əsrə dastanla-rımız real tarixi hadisələrlə bağlıdırca, əsatir və əfsanələrə müraciət azalmış, xəyalı dastanlar əvəzinə, yurdı olan irihəcmli qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları əvəzinə, «Aşıq Alının Türkiyə səfəri», «Çoban Məhəmmədin Qars səfəri» kimi kiçik həcmli qollar, «Qaçaq Kərəm», «Qandal Nağı», «Qara Tariverdi» kimi tarixi qəhrəmanlıq dastanları yaranmağa başlanmıştır.

Real tarixi qəhrəmanlıq dastanlarında zaman və məkan qeyri-müəyyən deyildir. Real tarixi dastan kimi tanıdığımız «Qurbani» dastanının qəhrəmanı Qurbani Qaradağ mahalının Diri kəndindəndir və butası Pəri isə Gəncə şəhərində yaşayır. «Abbas və Gülgəz» də Abbas Təbrizin Tufarqan mahalındandır, sevgilisi Gülgəz Pəri Təbrizdəndir. Xəstə Qasım Tikmədaşdan Dağıstana, Aşıq Valeh Qarabağdan Dərbəndə səfər edir.

Xəyalı dastanlarda isə vəziyyət dəyişir. Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi, bu tipli dastanlarda qəhrəmanlar daha uzaq, qeyri-müəyyən istiqamətlərdə yad ölkələrə gedib çıxır. Məsələn, «Lətif şah», «Məsim və Diləfruz», «Alixan», «Nəcəfxan» dastanlarının qəhrəmanlarını tale bilmədiyi, görmədiyi ölkələrə aparır, nağıllarda olduğu kimi, bunların başına olmazın oyunlar gəlir. Aydınca görünür ki,

eposlarda və qəhrəmanlıq dastanlarında özül, bünövrə əsatir və əfsanə, real tarixi dastanlarda isə söz-söhbətlə, qoşma və gərayılilarla əlaqədar düzəldilmiş yurdlar, xəyalı dastanlarda isə nağıl əsas olur. Aşiq real tarixi dastanda söz yurdundan, söz yurduna, xəyalı dastanda isə ölkədən-ölkəyə keçir, qürbətdən-qürbətə düşür.

Bəzən bir dastanın, real və xəyalı dastanın variantları və versiyaları olur. Hətta bu variantların bəzən biri irihəcmli, o biri isə kiçikhəcmli olur. Hətta bu variantlarda bəzən coğrafi ərazi, məkan dəyişir. Bu nə ilə izah oluna bilər? Bu hər şeydən əvvəl, ayrı-ayrı aşiq məktəbləri ilə bağlı bir məsələdir. Göyçə və Şəmkir aşiq məktəblərindəki bir, üç, beş, yeddi günlük dastanlar, Şirvan-Muğan, Quba-Dərbənd aşiq məktəblərində bir, üç, beş və yeddi saatla əvəz olunur. Bunlar hər şeydən əvvəl, özünəməxsus folklor mühiti ilə, yerli əhalinin əmək məşğuliyyəti, toy adətləri ilə bağlı bir şeydir. Göyçə, Şəmkir, Borçalı aşiq məktəbləri qismən öyrənildiyindən onların xalq dastanlarına münasibətləri aydınlaşdır.

Lakin Şirvan-Muğan, Quba-Dərbənd aşiq ənənə-ləri, məcliskeçirmə qaydaları, dastanlara münasibətləri lazıminca öyrənilməmişdir. Ona görə də bəzən yurdumuzun qərb zonasında dastanların irihəcmli, şərq zonasında kiçikhəcmli olması təəccüb doğurur. Bu cəhətdən, filologiya elmləri doktoru Azad Nəbiyevin «Azərbaycan dastanları» kitabı böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu kitabda cəmlənmiş kiçikhəcmli dastanlar Şirvan-Muğan, Quba-Dərbənd aşiq məktəblərinin xalq dastanlarına münasibətlərini, konkretliyə diqqət yetirmələrini və sair xüsusiyyətləri öyrənməyə xeyli imkan yaradır.

XIX-XX əsrlərdə yaranmış tarixi qəhrəmanlıq dastanları daha başqa tərzdə, bənzərsiz şəkildə qurulmuşdur. «Qaçaq Kərəm», «Qandal Nağı», «Qara Tariverdi» və başqları saza bağlı yarandıqları halda,

«Qaçaq Nəbi» dastanındaki qoşmalar tütəyə bağlı şəkildə yaranmışdır.

Neyin, tütəyin nəfəslı çalğı aləti kimi, simli alətlərdən qədimliyi, bunların qopuz və saz qədər ozan və aşiq yaradıcılığının inkişafındaki rolü inkaredilməzdır. Qanunauyğun olaraq bir sıra bayatılar, mahnilər ney və tütəklə bağlı şəkildə yarandığı və ifa olunduğu kimi, əsasən beşmisralı, yəni nəqarətli «Qaçaq Nəbi» dastanına məxsus qoşmalar da neylə, tütəklə əlaqəli şəkildə meydana çıxmışdır. «Qoy sənə desinlər ay Qaçaq Nəbi, Həcəri özündən ay qoçaq Nəbi» və yaxud «Qoy sənə desinlər ay nadan Nəbi, tüsəngi havada oynadan Nəbi» kimi son beytlər tütəkdə nəqarət yerində ifa olunur. Qədim «Dərbəndi» havası üstə oxunan bu qoşmaların «Qaçaq Nəbi» dastanına bağlılığı izahsız da dərhal bilinir. Çünkü bu üslub, bu oxuma tərzi bir orijinal yol kimi yalnız və yalnız «Qaçaq Nəbi» dastanına məxsus bir keyfiyyətdir. Bu tarixi qəhrəmanlıq dastanımızınancaq özünəməxsüs məziyyətidir. Dastanı məşhurlaşdırın, yayan, ona ölməzlik bəxş edən, onun qəhrəmanlıq qürurunu qat-qat artırın həmin mahnilardır. Bu mahnilər ürəklərdə yurd-yuva salmış, zehinlərə, hafızələrə yazılmış və bu yolla da özünün ölməzliyini təmin etmişdir. Dastanın söylənmə və ifa tərzləri də dastanlarımızdan çox fərqlidir, bu cəhətdən o müstəsnadır, bənzərsizdir. «Koroğlu» epos-dastanını, «Abbas və Gülgəz» dastanını hər hansı aşiq tək ifa edə bilər. «Qaçaq Nəbi» dastanında isə bu mümkün deyildir.

Etiraf etmək lazımdır ki, dastanlarımız toplanıb nəşr olunsalar da, onların bir sıra xüsusiyyətləri hələ lazımcıa tədqiq olunub öyrənilməmişdir. Bu dastanların quruluşu, ifa tərzi, şerlərinin şəkli xüsusiyyətləri, musiqi çalarları yarandıqları mühitlə, aşiq məktəbləri ilə əlaqəli şəkildə öyrənilməlidir.

Dastanların toplanma nöqteyi-nəzərindən coğrafi miqyası genişləndirilməlidir. Hətta aşiq yaradıcılığının az inkişaf etdiyi güman olunan zonalardan da həmin dastanların parçalarını, o dastanlara məxsus qoşmaları toplamaq lazımdır. Bunların tədqiqat üçün faydası çoxdur. Axtarış zamanı məlum olur ki, bəzən dastanın özünün yayılmadığı ərazidə həmin dastanla bağlı əsatir, əfsanə, rəvayət və ya hər hansı oxşar bir süjet mövcuddur. Yaxud da həmin dastana oxşar, lakin başqa adla bir dastan mövcüddür.

Ona görə də faktik materialın toplanması, tədqiq edilməsi, tədqiqatçının imkanlarını artırır, daha əsaslı, daha köklü, daha inandırıcı fikir və mülahizələr yürütməsinə şərait yaratır.

*«Kirovabad kommunisti» qəzeti,
17 mart, 1984-cü il.*

Bir ömrün yaşıl yarpaqları

Əsl yaradıcı insanın, istedad sahibi olan şairin bir misrası da, kiçik bir şer parçası da qəlblərə hakim kəsilə bilir, zehnlərdə, yaddaşlarda zaman-zaman yaşayır, onun ədəbi irsi elin sərvətinə çevirilir. Belə sənətkar istər uzunömürlü olsun, istərsə də qısa. O, xalqının yaddaşında unudulmaz olur. Onun şeri yaddaşlara köçərək, şirin rəvayətlərə çevirilir, ağızdan-ağıza keçir, getdikcə yayılma coğrafiyası genişlənir. Gündən-günə pərəstişkarları çıxalır, onu sevənlərin sayı durmadan artır. Belə sənətkarlardan biri çox erkən, gənc çağlarında itirdiyimiz şair-tədqiqatçı Rəşid Poladoğludur.

Belə bir məsəl var, deyərlər: - o nədir ki, həm bilirom, həm də bilmirəm. Doğrudan da insan öləcəyini bilir, lakin nə vaxt öləcəyini bilmir. Ona görə də ölüm heç kəs üçün xəbərsiz olmur.

Belə olduqda insan təlaş keçirmədən dünyasını dəyişir. Rəşid Poladoğlunun işıqlı dünyasından, dadlı həyatından ayrılmazı belə olmadı. Düşünə-düşünə ayrılmaqda olduğunu tam dərk edən Rəşid Poladoğlu az zaman içərisində bir ömrə bərabər, qəlbləri göynədən şerlər yazdı. O, həmin şerləri yazarkən özü də sarsıldı, bizi də sarsıdı. Bu nakam qəlbin siziltiləri, şeriyəti, mən deyərdim ki, az qala bütövlükdə Azərbaycanı ağlatdı. Rəşid Poladoğlu həyatının son anlarında onu öz ağuşunda böyütmüş dağlarla üz-üzə, göz-gözə, nəfəs-nəfəsə dayanır, çıçəklərin ətrini duyur, bulaqların həzin zülməsini eşidir, buludlara baxır, kəkliyin nəgməsinə qulaq asır. Bunların nə faydası. Rəşid dağlardan dərman istəyir. Lakin bunların bundan belə faydası olmadığını gördükdə ürəkləri yandırıb yaxan, misra-misra qana-iliyə işləyən «Dağlar» gərayılışını, dağların sinəsində dağların özünə söyləyir.

Dillərinə düyün düşsün,
Dillənmirsən niyə dağlar?
Nə bildin ki, yaralıyam,
Ahım çıxıb göyə, dağlar.

Mən gəldim ki, məlhəm cılə,
Səndə dərman bilə-bilə,
Bax, gedirəm indən belə,
Nə bilirsən elə dağlar.

Yol üstəyəm bala-bala,
Dünya görən kimə qala,
İnnən belə yüz harayla
Poladoğlu deyə dağlar.

Əgər Rəşid Poladoğlu «Dağlar» gəraylısından başqa bir şer yazmamış olsaydı belə, yenə də aşiq yaradıcılığında öz möhtəşəm mövqeyini saxlaya bilərdi. Rəşidin ölüm ayağında yazdığı ürəkləri göynədən qoşma və gəraylıları qəmli bir dastan üçün kifayətdir. Bundan əlavə, Rəşid Poladoğlu gənclik illərindən bəri bir kitablıq şer yazmışdır. Onun şerlərindən aşiq poeziyasının rahiyyəsi duyulur, al-əlvan poetik naxışları görünür. Aşiq poeziyası Rəşid qəlbinə ana laylası qədər məlhəmdir. Fikrimizi əyanıləşdirmək üçün «Sarıtel» qoşmasının bircə bəndinə müraciət edək.

Simlər dilə gəldi, könül titrədi,
Elə bil bağlarda quşlar ötüşdü.
Utancaq-utancaq nazlı «Sarıtel»
Uçub pərdələrin üstünə düşdü.

Bu misralar Rəşid Poladoğlunun fitrətən şair olduğunu və bütün varlığı ilə aşiq poeziyasına bağlı olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Rəşid rəssam kimi bədii sözün qüdrəti ilə elə lövhələr yaradır ki, insan uzun müddət sözün sehrindən, təsirindən qopa bilmir.

Gələndə ilk bahar çaylar daşanda,
Çalanda bulaqlar zümzüməsini,
Qayada kəkliklər qaqqıldışanda,
Sənki dinləyirəm şirin səsini,
Sən yadına düşürsən.

Rəşidin təbiət müşahidəsi yalnız onun özünə məxsusdur.

Yenidən göyərir yaylaq yerləri,
Bahara bənzəyir payız az qala.

Bu misraları oxuyanda İraq-Kərkük mənzum atalar sözlərinin bir yarpağını xatırlayırsan.

Nə bahardı, nə də küz,
Hardan gəldi bu nərgiz.

«Koroğlu» qalasından bəhs edən şair şerin içərisində diqqətimizi Koroğlunun Nigarına cəlb edir.

Dəstə gözəllərlə üç telli Nigar,
Baharda bənövşə, nərgiz dərərmış.
Günəşin nuruyla yuyub üzünü,
Şəmkirin suyunda güzgülənərmış.

Biz, Rəşid Poladoğlunun təbii, orijinal şerlərindən böyük estetik zövq alırıq. Bax şeri belə yazarlar. Ancaq belə şerlər uzunömürlü ola bilər.

Rəşid Poladoğlu saz qədər daqlara, daqlar qədər
saza vurgundur. Dağa və saza olan məhəbbət, onun
qəlbində ekiz övlad kimi baş-başa yatır. Ana yurddan Rəşid
nə özü doyur, nə də bizi doymağa qoyur.

Yaşıl meşə layla çala yatasan,
Göy yarpaqdan başa çətir tutasan,
Çiçəklərin xoş ətrinə batasan,
Üz sürtəsən torpağına, bu yerin.

Rəşid Poladoğlu iki yüz səhifəlik «Dillənmirsən niyə
daqlar» adlı şer kitabını yadigar qoyub getdi.

Rəşid hələ çox yazıb – yaradacaqdı, lakin amansız
ölüm ona imkan vermədi.

Rəşidin vaxtıyla həmyerlisi, professor Qoşqar
Əhmədlinin əziz xatirəsinə həsr etdiyi böyük çoxbəndlili
qoşmanın ilk bəndi elə bil ki, onun öz həyatından söz açır.

Sən getdin, quşlar da kəsdi səsini,
Sənsiz meşələrə boran, qar əsdi.
Bulaqlar çalmadı zülməməsini,
Şəmkir nəğməsini yarımcıq kəsdi.

Biz yuxarıda şair-tədqiqatçı ifadəsini işlətmışdik.
Ölüm aman versəydi, Rəşid Poladoğlu həm də istedadlı
folklorşunas alim kimi də məşhurlaşa bilərdi. Rəşid
Poladoğlu indiki Gəncə Dövlət Universitetinin filologiya
fakültəsini bitirib. Rəşid hələ tələbəlik illərində məşhur el
sənətkarı, Göyçənin Zod kəndindən olan Usta Abdullanın
həyat və yaradıcılığına böyük maraq göstərirdi. Usta
Abdullanın şərlərini topladı, həyatını öyrəndi. O, ilk dəfə
olaraq Usta Abdullanın şərlərini 1976-cı ildə kitab şəklində
nəşr etdirdi.

Rəşid 80 səhifəlik bu şer kitabı çapdan çıxandan sonra da öz axtarışlarını davam etdirməyə başladı.

Budur, Rəşid Poladoğlunun folklor arxivini nəzərdən keçiririk. Sənətkar Abdulla, Qul Abdulla adları ilə şerlər yazan el şairinin qoşma və gəraytları toplanıb. Kitabdan kənarda, arxivdə qalan «Bülbül», «Daşım mənim», «Odum mənim» gəraytları, «Çəkirəm» qoşması, «Hər gülə» müxəmməsi və başqa şerləri birinci kitaba düşməmişdir. Bunlar ikinci kitab üçün toplanmışdır. Özü də Usta Abdullanın bədii cəhətdən mükəmməl, daha nadir şerləri kitabın ikinci nəşri üçün hazırlanmışdır. Həmin şerlərdən tək birini oxucuların ixtiyarına buraxırıq.

Nə bezibsən şirin candan,
Tökürsən qan yaşı bülbül!
Belə gəlib əzəl gündən,
Bu dünyanın işi bülbül!

Heç olmadın şadi-xürrəm,
Ciyərimə doldu vərəm.
Sən ol Lələ, mən də Kərəm,
Gəzək dağı-daşı bülbül!

Qul sənətkar haqqı çağır,
Sözlərim gəlməsin ağır.
Bəndələrdən mənəm fağır,
Quş da yazılıq quşdu, bülbül!

Bu şer sənətkar Abdulladan sonra yaradıcılığa başlamış neçə-neçə el şairinin yaradıcılığına öz müsbət təsirini göstərmüşdür. Hətta bəziləri sənətkarın az qala «Sən ol Lələ, mən də Kərəm» misrasını diri-diri öz şerlərinə qatmışlar.

Rəşid Poladoğlunun şerlərinə çox sayıda nəzirələr yazılmışdır. Hələ sağlığında Pirverdi Dağlaroğlu, Məhəttəl və başqaları ilə olan deyişmələri el aşıqlarının marağına səbəb olmuşdur. Şairlər, aşiq-şairlər, el şairləri Rəşid Poladoğlunun ölümü münasibəti ilə ürəkləri göynədən şerlər yazmışlar. Bunlar nakam ömrün qəmli dastanından yarpaqlardır. Rəşid Poladoğlu haqqında doğrudan da gözümüzün önündə qəmli bir dastan yaranmaqdadır. Bu dastanın təkamül və inkişaf prosesini biz aydınca görürük. Bax, beləcə bir ömrün yaşıł yarpaqları gözümüzün önündən getmir.

Rəşid Poladoğlu yaradıcılığının qoşa qanadı var:
-Şer yaradıcılığı, folklor araşdırımları.

Rəşid Poladoğlunun nəşr etdirdiyi «Usta Abdulla» kitabı həmin sənətkarın şerlərinin akademik nəşrə daxil olmasına imkan yaratdı.

İkicildlik «Azərbaycan aşıqları və el şairləri» (Elm nəşriyyatı, Bakı, 1984) kitabının ikinci cildində yer tutmasına səbəb oldu.

Aşıq poeziyasının inkişafında və araşdırılmasında Rəşid Poladoğlunun xeyirxah xidmətləri inkaredilməzdır.

Biz Rəşid Poladoğlunun ədəbi irsinə və folklor arxivinə bundan sonra da döñə-döñə müraciət etməliyik.

«Xalq yaradıcılığı örnəkləri»
(Elmi-bədii folklor toplusu)
«Agah», 2002-ci il.

Mündəricat

Müəllifdən.....	3
Hacı Bektaş Veli, Bektaşılık ve Ozan-Aşık Sanatı.....	5
Pir Sultan Abdal.....	16
Pirsultan dağdimi, kənddimi, şəxsiyyətdimi?.....	25
Aşık Veysel'in şiirlerindeki özgülük.....	29
Güvəndikli Aşıq Əhməd.....	38
Aşıq Bəstı.....	44
Böyük el sənətkarı.....	48
Aşıq Ələsgərin savadı olubmu.....	52
Ələsgər yada düşür.....	55
Müasirləri Aşıq Ələsgər haqqında.....	57
Ağdabanlı Qurban.....	61
Ağdabanlı Qurbanın həyat yolu.....	64
Ağdabanlı Qurban və Göyçə mühiti.....	70
Aşıq Ələsgər və Ağdabanlı Qurban.....	74
Ağdabanlı Qurban və Usta Abdulla.....	77
Sənətkar Abdulla.....	83
Sinələrdə çox söz var.....	89
Ağbulaqlı Aşıq Aqil.....	92
Tifil Əsəd.....	98
Ayrım Əhməd.....	102
Aşıq Ələsgər nəslinin nümayəndəsi.....	106
Əli Bimar.....	108
Qurban ocağının külaltı közü,	
Vurğun nəfəsindən alışan Şəmşir.....	111
Dəlidəğin qonağı.....	113
“Əli və Mehriban” dastanı.....	117
Seyfəli Aşıq Pənah.....	120
Sözdən çələng hörənlər.....	125
Dağ çiçəkləri.....	128
Şəhli çiçəklər.....	132

Aşıq Nabat.....	135
Aşıq Nabatın mahnıları.....	139
Dərbənd inciləri.....	146
Nəsimi və folklor.....	151
Atalar sözlərində mifoloji izlər.....	155
Səməd Vurğun və aşiq sənəti.....	158
El şairləri.....	162
Tambur və tala mahnıları.....	165
Biz qonşu deyilik, qardaşıq.....	169
Arazdan keçən də var.....	173
Alimin İran səfəri.....	179
“Könlümün sazi”ni vərəqləyərkən.....	184
Alim səfərdən qayıtmışdır (Türkiyə xatirələri).....	188
“Çeşmə” necə yarandı?.....	205
“Elin söz ocağı”	207
Gənc ozanların müsabiqəsi.....	212
Dastan yaradıcılığı məsələləri.....	215
Bir ömrün yaşıl yarpaqları.....	220

Sədник Paşa Pirsultanlı

**“Ozan-aşıq yaradılığına
dair araşdırılmalar”**

“Pirsultan” nəşriyyat-poliqrafiyası

Operator: Kəmalə Kərimqızı

Yığılmağa verilmişdir:	15.10.2002
Sifariş:	21
Tiraj:	100
Fiziki çap vərəqi:	14,6
Çapa imzalanmışdır:	8.11.2002
Qiyməti müqavilə yolu ilə:	

Ünvan: Gəncə şəhəri, Dədə Qorqud küçəsi 33/35

Sədник Paşa Pirsultanlı

**Ozan-aşıq
yaratıcılığına
dair
arıldirmalar**

II cilddə

II cild

Pirsultan-2002

Elmi redaktor:

Sabir Əliyev
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

Nəşriyyat direktoru:

Ramiz Təmkin

S.P.Pirsultanlı
“Ozan-aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar”

“Pirsultan” nəşriyyatı – 2002

Tədqiqatçı alim Sədник Paşa Pirsultanının ikicildlik “Ozan-aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar” kitabının 2-ci cildinə türk aşıqlarından və mütəffəkkirlərindən Hacı Vəli Bəktaşı, Pir Sultan Abdal və Aşıq Veysəl haqqında, XIX əsrin böyük sənətkarı Güvəndikli Əhməd, Ağdabanlı Qurban, Sənətkar Abdulla, Aşıq Aqil, Tifil Əsəd, Ayrım Əhməd, Əli Bimar, Seyfəli Aşıq Pənah, Aşıq Nabat və başqa sənətkarlar haqqında portret-oçerklər və digər nəzəri məsələlərə aid nəzəri məqalələr daxil edilmişdir.

İnanırıq ki, bu tədqiqatlar və araşdırmalar ali məktəb müəllim və tələbələri üçün çox faydalı olacaqdır.

DQ 03 02 A1 – 08

© 2002

